ВИДАВНИЦТВО ГРАМОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Олександр АВРАМЕНКО
Зара ТИЩЕНКО

УКРАЇНСЬКА мова

6

ЧАСТИНИ МОВИ

самостійні		службові
іменник	займенник	прийменник
прикметник	дієслово	сполучник
числівник	прислівник	частка

ІМЕННИК

назва істоти або неістоти	***хто? що?***	*кінь, річк**а***

Відмінок	Однина	Множина
Називний — ***хто? що?***	*кінь, річк**а***	*кон**і**, річк**и***
Родовий — ***кого? чого?***	*кон**я**, річк**и***	*кон**ей**, річок*
Давальний — ***кому? чому?***	*кон**еві** (**-ю**), річц**і***	*кон**ям**, річк**ам***
Знахідний — ***кого? що?***	*кон**я**, річк**у***	*кон**і** (**-ей**), річк**и***
Орудний — ***ким? чим?***	*кон**ем**, річк**ою***	*кінь**ми**, річк**ами***
Місцевий — ***на кому? на чому?***	*на кон**і** (**-еві**), на річц**і***	*на кон**ях**, на річк**ах***
Кличний	*кон**ю**, річк**о***	*кон**і**, річк**и***

ПРИКМЕТНИК

ознака, належність	***який? чий?***	*чист**ий**, сестрин*

Відмінок	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Називний	***який? яке?*** *чист**ий**, чист**е***	***яка?*** *чист**а***	***які?*** *чист**і***
Родовий	***якого?*** *чист**ого***	***якої?*** *чист**ої***	***яких?*** *чист**их***
Давальний	***якому?*** *чист**ому***	***якій?*** *чист**ій***	***яким?*** *чист**им***
Знахідний	***який? якого?*** *чист**ий** (**-ого**)*	***яку?*** *чист**у***	***які? яких?*** *чист**і** (**-их**)*
Орудний	***яким?*** *чист**им***	***якою?*** *чист**ою***	***якими?*** *чист**ими***
Місцевий	***на якому?*** *на чист**ому***	***на якій?*** *на чист**ій***	***на яких?*** *на чист**их***

ЧИСЛІВНИК

кількість, порядок при лічбі	***скільки? котрий?***	*тр**и**, трет**ій***

Відмінок	Кількісні числівники	Порядкові числівники	
		Однина	Множина
Називний	***скільки?*** *тр**и***	***котрий?*** *трет**ій***	***котрі?*** *трет**і***
Родовий	***скількох?*** *трь**ох***	***котрого?*** *треть**ого***	***котрих?*** *трет**іх***
Давальний	***скільком?*** *трь**ом***	***котрому?*** *треть**ому***	***котрим?*** *трет**ім***
Знахідний	***скільки? скількох?*** *тр**и** (*-ь**ох**)*	***котрий? котрого?*** *трет**ій** (*-ь**ого**)*	***котрі? котрих?*** *трет**і** (**-іх**)*
Орудний	***скількома?*** *трь**ома***	***котрим?*** *трет**ім***	***котрими?*** *трет**іми***
Місцевий	***на скількох?*** *на трь**ох***	***на котрому?*** *на треть**ому***	***на котрих?*** *на трет**іх***

ЗАЙМЕННИК

указує на предмет, не називаючи його	***хто? що? який? чий? скільки?***	*він, ц**е**, усяк**ий**, наш, стільк**и***

Особові займенники		
Особа	**Однина**	**Множина**
1-ша	*я*	*ми*
2-га	*ти*	*ви*
3-тя	*він, вона, воно*	*вони*

Олександр Авраменко, Зара Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2023

УДК 811.161.2(075.3)
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 08. 03. 2023 № 254)

Видано державним коштом. Продаж заборонено

Автори підручника:
Олександр Авраменко — § 1–60;
Зара Тищенко — § 61–106.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— спостереження;

— творче завдання;

— ключ-відповідь;

— робота в парах;

— робота в групах;

— культура слова;

— словник;

— домашнє завдання.

Авраменко О.
А21 Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Зара Тищенко. — Київ : Грамота, 2023. — 224 с. : іл.

ISBN 978-966-349-942-0

У підручнику подано матеріали для повторення та узагальнення вивченого в попередніх класах, а також розділи «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія» та «Морфологія. Орфографія» (за Модельною навчальною програмою «Українська мова. 5–6 класи: для закладів загальної середньої освіти»; *авт. колектив:* О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова).

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-349-942-0

© Авраменко О. М., Тищенко З. Р., 2023
© Видавництво «Грамота», 2023

Дорогі шестикласники й шестикласниці!

У цьому році ви продовжите вивчати українську мову. У виданні подано такі розділи: «Вступ», «Повторення та узагальнення вивченого», «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія», «Морфологія. Орфографія», «Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі».

Підручник складається з параграфів, у яких чітка типова будова:

1) вправа для спостереження над мовним матеріалом, який вивчатимете на уроці;
2) теоретична частина з правилами, прикладами й поясненнями (правила не завжди треба вчити напам'ять, їх можна переказувати своїми словами);
3) усна вправа, яку потрібно виконати колективно;
4) письмова вправа, яку треба виконати індивідуально або колективно;
5) завдання в тестовій формі;
6) творча вправа (це завдання підвищеної складності);
7) вправа з культури мовлення, яка розвиває навички правильного добору й наголошування слів;
8) вправа для виконання вдома.

Якщо уважно й старанно опрацьовувати запропоновані завдання, то ви підготуєтеся до дорослого життя, зможете успішно спілкуватися в колективі та родині, з друзями. За допомогою слова ви переконуватимете однолітків, ділитиметеся з ними думками й враженнями, даруватимете тепло близьким і рідним.

Цей підручник призначений розвивати у вас навички грамотного письма й говоріння, уміння читати та сприймати інформацію на слух, писати творчі роботи й переказувати тексти українською мовою.

Вивчення української мови — це цікава мандрівка, у якій будуть труднощі й перемоги, що допоможуть вам стати грамотними громадянами та громадянками нашої Батьківщини.

Успіхів вам!

З повагою — автори

ВСТУП
Краса та багатство української мови

§ 1 МИЛОЗВУЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Розгляньте світлини птахів і виконайте завдання.

синиця

акроцефалус

соловей

вальдшнеп

пухівка

дендрокопос

А. Прочитайте назви птахів.

Б. Яких пернатих підписано власне українськими словами, а яких — запозиченими?

В. За якими ознаками ви розподілили птахів на дві групи?

Українська мова ***милозвучна, мелодійна, співуча*** та ***дзвінка***. У ній голосні й приголосні розміщені послідовно: *соловей, тато, небо*. Збіги приголосних трапляються рідше: *пухівка, сестра, сонце*.

Коли нагромадження приголосних незручно вимовляти, то один із звуків вилучаємо — не пишемо, не вимовляємо: ***честь — чесний*** (не *честний*), ***тиждень — тижневий*** (не *тижденевий*). За допомогою чергування ***у–в, і–й, з–зі, під–піді*** уникаємо незручної вимови: ***брат у Львові*** (не *брат в Львові*), ***соловей і синиця*** (не *соловей й синиця*), ***піді мною*** (не *під мною*). Завдяки цьому досягаємо ***милозвучності***.

Зауважте!

Як правильно вимовити й написати: *вона **в** школі* чи *вона **у** школі*? Краще збіг приголосних, аніж збіг голосних: *вона **в школі**, клени **й** берези*.

2. Перепишіть вислови, вибравши з дужок потрібні службові слова.

1. Краще синиця (у/в) руках, аніж журавель (у/в) небі. 2. Бджола мала, а (і/й) та працює. 3. Коли почав орати, то (у/в) сопілку не грати! 4. Хто (у/в) роботі, той (і/й) в турботі. 5. Сонце світить на добрих (і/й) злих *(Нар. тв.)*.

3. Прочитайте вислови про мову та виконайте завдання.

1. Мова — це наша національна ознака, у мові — наша культура, сутність нашої свідомості *(І. Огієнко)*. 2. Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики та квіткових пахощів — скількома епітетами супроводяться визнання української мови *(Олесь Гончар)*. 3. Мова — утілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! *(М. Рильський)*.

А. Перекажіть своїми словами кожний вислів.

Б. Визначте вислів, у якому йдеться про милозвучність української мови.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть словосполучення з пропущеним у ньому службовим словом.

Словосполучення	Службове слово
1 згодна … тобою	**А** у
2 заблукати … лісі	**Б** в
3 зошит … клітинку	**В** з
4 вітаю … святом	**Г** зі
	Д із

5. Знайдіть в інтернеті та послухайте пісню «Квітка-душа» у виконанні Н. Матвієнко. Чому українську мову називають *солов'їною*? Висловте свої міркування *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
розмовляти на українській мові	розмовляти украї́нською мовою
вимова голосних букв	вимо́ва голосних звуків
опанувати українською мовою	опанувати украї́нську мову

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Хлюпає одвічними сплесками (у/в) кам'янистий берег Чорне море. Білі чайки літають над синіми хвилями. Над безмежним херсонським степом (у/в) тихому врочистому небі виспівують жайворонки, вітаючи новий день. (У/В) вишневих садах Полтавщини витьохкують невгамовні солов'ї. Шумлять таємничі ліси над Десною. (І/Й) розкотистий клич трембіт лунає над зеленими полонинами Карпат *(І. Цюпа)*.

А. Перепишіть текст, вибравши з дужок потрібні службові слова. Скористайтеся правилами чергування ***у–в, і–й*** *(див. другий форзац)*.

Б. Підготуйте розповідь про одного зі згаданих у тексті птахів, використавши інтернет *(усно, чотири-п'ять речень)*.

§ 2 БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Прочитайте прикмети та виконайте завдання.

1. Рано бузько прилетів — буде тепле літо. 2. Лелека починає непокоїтися — на погану погоду. 3. Бусел стоїть на одній нозі — треба чекати похолодання. 4. Гайстер активно тріщить увечері дзьобом — завтра буде сонячний день. 5. Перед тим як здійметься вітер, чорногуз довго кружляє біля свого гнізда *(Нар. тв.)*.

А. Скільки різних птахів згадано в народних прикметах?

Б. Як називають групу слів, що пишуть по-різному, але які мають однакові або близькі значення?

Багатство української мови виявляється:

- ***у великій кількості синонімів:*** *лелека — боцюн, чорногуз, бусел, гайстер, бузько* та ін.;
- ***у різноманітті фразеологізмів:*** *куди ворон і кісток не занесе, де Макар телят пасе, за тридев'ять земель, у чорта на болоті, на краю світу*;
- ***у різноманітності суфіксів і префіксів:*** *кіт, котик, котичок, котяра, котюга; заїхати, під'їхати, в'їхати, переїхати, поїхати*;
- ***у чіткості й гнучкості граматики:*** *друг, друга, другові, другом, друже*.

Українською мовою можна:

- передати найтонші відчуття: *зворушити до щему в серці, забриніло в душі;*
- написати красиву поезію: *не дивися так привітно, яблуневоцвітно...*;
- створити наукову працю: *інфінітив може виконувати будь-яку синтаксичну функцію*;
- скласти документ: *прошу надати мені планову відпустку згідно з раніше затвердженим графіком...* та ін.

2. Виберіть потрібний варіант слововживання та запишіть речення.

1. *Горизонт, небокрай*. Визначте лінію ... й зобразіть її схематично. Зоря зійшла на ... , сіяє тихо з висоти. 2. *Музичний, музикальний*. Моя доня стане піаністкою: у неї ... пальці. У ... школі зазвичай навчаються від трьох до п'яти років. 3. *Собаченя, собацюра*. Настане ніч — не засну: до другої години ... гавкотить! Яка краса: ... милує око білою пухнастою шерстю й чорними, як ґудзики, оченятами. 4. *Валерію, Валеріє*. ..., ти сьогодні був

на тренуванні? Дорога … , бажаю тобі приємного відпочинку, лагідного сонечка, теплого моря!

3. Доберіть і запишіть приклади до кожного слова за критеріями багатства української мови.

Синоніми: *іти* — … ; *хоробрий* — … .
Фразеологізми: *посваритися* — … ; *досвідчений* — … .
Різноманітні суфікси: *мама* — … ; *чистий* — … .
Гнучкість граматики: *хлопець* — … ; *заможний* — … .

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть синоніми.

Слово	Синонім
1 говіркий	**А** лінгвістичний
2 мовознавчий	**Б** промовистий
3 красномовний	**В** кривомовний
4 недорікуватий	**Г** мовленнєвий
	Д балакучий

Зауважте!

Мелодійно звучать слова, у яких немає незручних для вимови приголосних звуків, порівняйте: *полонина, лелека, мелодія* і *спектр, скотч, птеродактиль*. У милозвучних словах багато голосних звуків.

5. Колективно доберіть поетичні, мелодійні слова й заповніть ними намальований потяг *(усно)*.

6. Запам’ятайте, як правильно наголошувати слова.

Нови́й, чергови́й, чарівни́й.

- Складіть із цими словами вірш так, щоб закінчення римувалися.

7. Поєднайте слова та запишіть їх *(за зразком)*. За потреби скористайтеся словником.

Зразок. Соловей щебече.

Соловей, струмок, перепел, коник, молодята, бджола, жаба.

Підпадьо́мкувати, ку́мкати, гомоніти, дзижчати, сюрчати, щебетати, дзюрчати.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 3 СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

1. Складіть і розіграйте діалог у трьох групах із використанням етикетних формул *(по п'ять-шість реплік)*.

1-ша група — вітання з адміністратором спортклубу та з'ясування основних правил поводження в залі.

2-га група — знайомство з однолітками в таборі відпочинку й розмова про плани на літо.

3-тя група — пропозиція допомогти літній людині з важким пакунком біля супермаркету.

Етикетні формули		
вітання	**знайомство**	**допомога**
Привіт! Вітаю! Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Бувай (бувайте)! До побачення! Моє вам шанування! Скільки літ! Вітаннячко!	Дозвольте представитися. Хочу познайомити вас із ... . Дуже приємно. Як тебе (вас) звати? Приємно було познайомитися. Як ся маєш? Як ваші справи?	Чим я можу вам допомогти? Ви мені дуже допомогли. Будьте ласкаві ... . Якщо ваша ласка ... . Радий (рада) вам допомогти!

2. Складіть і розіграйте в парах діалог за однією із ситуацій (безпека спілкування).

1. Вам телефонує незнайома людина й просить сказати, де працюють ваші батьки й коли повертаються з роботи додому.

2. Вам написала в інстаграмі незнайома людина про те, що ви виграли приз (мобільний телефон) і треба прийти за вказаною адресою, щоб забрати його.

3. Розглянувши комікс, складіть і розіграйте діалог у парах *(усно)*. Використайте по три-чотири репліки до кожного сюжету.

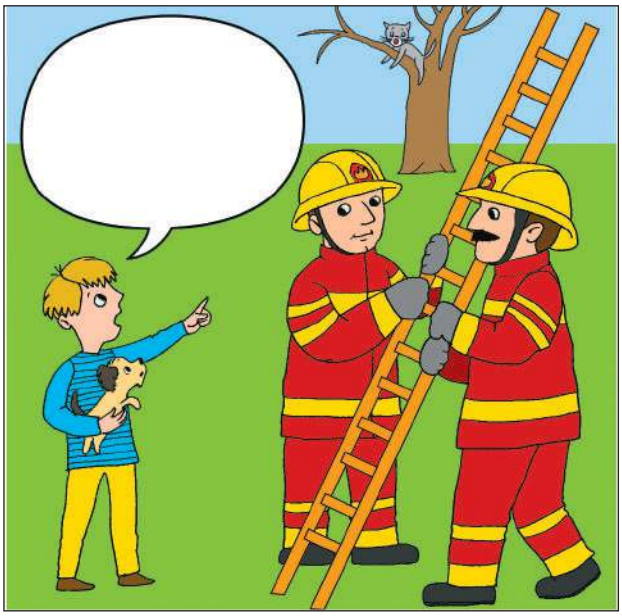

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 4 СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

о сьомій годині кілька вправ контрастним душем	Я прокидаюсь о сьомій годині. Виконую кілька фізичних вправ. Потім загартовуюся контрастним душем.

А. За допомогою записів якої колонки легше передати думки?

Б. У якій колонці записано словосполучення, а в якій — речення?

Словосполу́чення складається щонайменше з двох самостійних слів, одне з яких головне, а друге — залежне: *прокидаюся* (коли?) *рано; пишаюся* (чим?) *успіхами*.

Підмет із присудком, а також рівноправні слова не є словосполученнями: *я снідаю; день і ніч*.

Ре́чення — це одне або кілька слів, що виражають відносно закінчену думку: *Я щодня прокидаюся рано*. У реченні є граматична основа, що складається з одного або двох головних членів: *Сонячний ранок. Ми вирушаємо в похід*.

Речення за метою висловлювання		
розповідне	**питальне**	**спонукальне**
Олег тренується.	*Олег тренується?*	*Олеже, тренуйся!*

У кінці речення ставимо розділовий знак — крапку, знак питання, знак оклику або три крапки.

2. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Нарешті ми зустрілися …
— Може, разом сходимо поплавати … запитала Інна.
— З радістю … вигукнула Оля.
— Я чекатиму тебе біля великого басейну.

А. Перепишіть діалог, поставивши на місці трьох крапок потрібні розділові знаки.

Б. Випишіть з останнього речення три словосполучення. Визначте в них головне й залежне слово.

3. Перепишіть текст, уставляючи пропущені літери, і виконайте завдання.

За старою горою, безлісою, порізаною проваллями, ж..ве Час. Там спочиває він по в..ликих турботах. Там за зірками звіряє точність. Час посилає на землю своїх діток: с..кунди, хв..лини, години, дні, місяці, роки... *(За Ю. Ярмишем)*.

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Випишіть із першого речення щонайменше два словосполучення. Визначте в них головне й залежне слово.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Словосполучення записано у варіанті

А перед ґанком
Б сидить кіт
В у білих плямах
Г ситий і задоволений

2. Один головний член має речення

А Кожна жаба своє болото хвалить.
Б Сміливі завжди мають щастя.
В Велике дерево поволі росте.
Г З пісні слова не викинеш.

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що речення *«Не страши кота салом!»*

А має один головний член
Б повчальне за змістом
В розповідне
Г окличне

5. Складіть і запишіть розклад свого дня, використавши лише словосполучення. Визначте в них і позначте головне й залежне слово.

Час	*Подія*
7:00	час прокидатися
7:05–7:15	ранкова гімнастика
...	...

6. З'ясуйте значення слів *ґандж, ґречний, дзиґлик* за словником. Складіть із ними по одному реченню *(усно)*.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Вітер із пожовклим листком грається в котика-мишки *(В. Терен)*. 2. В імлі ранковій сяють роси *(О. Кротюк)*. 3. Вовк осінньою порою примостився під сосною *(М. Тарасич)*. 4. Верби в жовтому вбранні опустили віти *(В. Зінченко)*.

А. Перепишіть речення та підкресліть їхні граматичні основи.

Б. Випишіть із кожного речення по одному словосполученню. Позначте в них головне й залежне слово.

§ 5 ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

На паркову стежку **падає** пожовкле **листя**. Пихата **ґава** **порпається** в ньому.	На паркову стежку пожовкле. Пихата в ньому.

А. У якій колонці записано речення?

Б. Без головних чи другорядних членів не може існувати речення?

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

- **Підмет** → означення
- **Присудок** → додаток → означення; обставина → означення

2. Перепишіть приказки́ й підкресліть у них члени речення.

1. Навченого пса нічим не підкупиш. 2. Старий звір ніколи не дрімає. 3. Кожна корова своє теля лиже. 4. Коневі овес не тяжкий. 5. Погане поросятко й у жнива мерзне *(Нар. тв.)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зараз черепаха не мала ніякого клопоту. Її діти вночі повилуплювалися з яєчок і розлізлися на всі боки. Та й раніше весь її клопіт був у тому, щоб десь на річковому схилі, на пригріві, викопати зру́чну ямку в піску. **Це вона зробила вправно своїм хвостиком і задніми лапками.** Туди черепаха відклала восьмеро біленьких яєчок і присипала їх злегка піском. Далі вже сонце вигрівало яєчка, аж поки з них вилупилися черепашки. Вони народились уже в справжніх панцирах і були цілком самостійними *(За В. Іваненко)*.

А. Випишіть виділені речення та підкресліть у них головні й другорядні члени.

Б. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність.

Виділене слово	Член речення
1 *Вранці* білченятко встало, хмизу в'язку назбирало.	**А** підмет
2 Понесло *його* до хати підстелити й подрімати.	**Б** присудок
3 *Червонясту* шубку має, по гілках вона стрибає.	**В** додаток
4 Хоч мала *вона* на зріст, та великий має хвіст.	**Г** обставина
	Д означення

5. Відтворіть і запишіть текст, додавши другорядні члени речення. Підкресліть у перших двох реченнях другорядні члени.

ЯК ПЕСИК КОВБАСОЮ ПТАШЕНЯТКО ГОДУВАВ

... *(яка?)* пригода сталася ... *(де?)* ... *(коли?)* . ... *(який?)* песик потягнувся до ... *(чого?)* й дістав ... *(що?)* . Він вибіг ... *(куди?)* й наблизився ... *(до кого?)* . Воно лежало ... *(де?)* і попискувало. Песик поклав ... *(що?)* ... *(де?)* і ... *(як?)* повернувся ... *(куди?)* .

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
навчатися математиці	навчатися математики
знущатися над кимось	знущатися з когось
опановувати мовою	опановувати мову

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. **Чорногуз** поклонився лугам і садам. 2. Великі хмари холодом нагусли. 3. Ростуть опеньки у тумані серед сосонок та беріз. 4. Біля яру, біля стежки одягла верба сережки. 5. Вночі за вовчими ярами зайці давали телеграми *(Л. Костенко)*.

А. Підкресліть члени речення.

Б. Доберіть і запишіть синоніми до виділеного слова.

§ 6 ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ СЛОВА. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Зараз, на жаль, піде дощ.	Зараз, на щастя, піде дощ.

А. За допомогою яких слів передано протилежне ставлення до природного явища?

Б. Чому ці слова виділено комами?

Вставні́ слова́ виражають ставлення мовця до сказаного, а саме:
- (не)впевненість: *може, мабуть, очевидно, здається, звісно, без сумніву;*
- емоційну оцінку: *на жаль, як на зло, на лихо, на щастя, на радість;*
- джерело інформації: *кажуть, по-моєму, вважаю, бачу, на думку … ;*
- привернення уваги: *до речі, уявіть собі, не повірите, знаєш;*
- зв'язок між думками: *по-перше, по-друге, наприклад, отже.*

На письмі вставні слова відокремлюємо ***комами***: *Чужа душа — то, **кажуть**, темний ліс* (Л. Костенко).

2. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Кажуть мудрість приходить з роками *(Олександр Олесь)*. 2. Може серце моє розтривожили чари весняні *(Д. Луценко)*. 3. До речі у моїй родині завжди шанували народні традиції *(І. Кононенко)*. 4. Отже у нашій школі карантин скасують із понеділка *(З розмови)*. 5. Вода на лихо повиходила з берегів і затопила обійстя *(І. Паливода)*.

Обі́йстя *(діал.)* — садиба, двір.

Звертáння — слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких спрямоване мовлення: *Іди, іди, **дощику**, зварю тобі борщику* (Нар. тв.). Для звертання використовуємо форму кличного відмінка. На письмі звертання відокремлюємо ***комами***. За допомогою знака оклику передаємо окличну інтонацію: ***Юрчику!*** *Ти де?!*

Однорі́дні чле́ни ре́чення відповідають на те саме питання, поставлене від одного слова: *Питай* (кого?) *не старого, а бувалого* (Нар. тв.). Згадайте правила вживання розділових знаків за такими схемами (**О** — однорідний член речення; **УС** — узагальнювальне слово): **1) О, О, О; 2) і О, і О, і О; 3) О, але О; 4) О і О, О і О; 5) УС: О, О, О; 6) О, О, О — УС.**

Зауважте!

Вставні слова та звертання не бувають членами речення.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. З лісу з поля з сивого болота тихо підкрадається зима. 2. Краснобоке літечко зів'яло яблуком скотилось за поріг *(В. Геращенко)*. 3. Зоре моя вечірняя зійди над горою *(Т. Шевченко)*. 4. А осінь надихає підносить дух у самі небеса *(Н. Красоткіна)*. 5. Спасибі предки за духовний спадок *(Л. Костенко)*.

А. Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між пунктограмою та прикладом її використання.

Пунктограма (кома)	Приклад
1 відокремлення звертання	**А** Уві сні сміються вишні, сиплють квітом.
2 відокремлення вставного слова	**Б** Ось схопилась хуртовина, закурилася долина.
3 між однорідними членами речення	**В** Зійди, ясен місяцю, на синєє небо.
	Г Здавалось, загримів десь на небі грім.

5. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Слова, які затримують увагу співрозмовника» *(автор О. Авраменко)*. Напишіть для однокласника/однокласниці привітання з днем народження. Використайте в ньому звертання, вставне слово й однорідні члени речення.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова

Бе́шкет, боро́давка, бурштино́вий.

7. Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

1. Листопадові вітряні ночі нам здавалось короткі були *(Д. Луценко)*. 2. Красива осінь вишиває клени червоним жовтим срібним золотим *(Л. Костенко)*. 3. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками та тонким туманом *(М. Рильський)*. 4. Лети моя пісне лети над горами ген-ген до верхів'я гори *(Д. Луценко)*. 5. Там кажуть з гір усю країну видно *(Леся Українка)*.

§ 7 СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Ліс гомонів про те, що **стихне він** без птахів, адже **вони полетять** у вирій.	**Ліс гомонів** про настання тиші через відлітання птахів.

А. Визначте види речень за кількістю граматичних основ (просте чи складне).

Б. Яким видом речення думку передано гнучкіше й детальніше?

Складне речення має не менше двох граматичних основ: *Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях* (Д. Павличко).

Складне сполучникове речення	Складне безсполучникове речення
частини поєднано за допомогою сполучників та інтонації	частини поєднано без сполучників, а лише за допомогою інтонації
Моєму серцю снишся ти, як морю сняться урагани (Л. Костенко).	*Грає море зелене, тихий день догора* (Д. Луценко).

Між частинами складного речення ставимо ***розділовий знак***, здебільшого ***кому***.

2. Доведіть, що подані нижче речення складні, визначивши в них граматичні основи *(усно)*.

1. Коня кують, а жаба лапу підставляє. 2. Коза з вовком тягалася, тільки шкура й зосталася. 3. І собака чує, хто її годує. 4. Собака бреше, а вітер несе. 5. Заснула щука, та зуби не сплять *(Нар. тв.)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Інки розводили лам, вони могли досить довго обходитися без води та їжі. Їх використовували як в'ючних тварин. Окрім цього, лами давали вовну й смачне м'ясо. Їхнє молоко дуже корисне, його часто вживали інки. М'ясо ж альпаки, навпаки, не цінували, проте її вовна мала величезний попит. З неї виробляли найтонші тканини. Інки використовували для виготовлення тканин також пір'я птахів *(В. Пащук)*.

А. Випишіть складні речення та підкресліть у них граматичні основи.

Б. Визначте й надпишіть над кожним виписаним реченням його вид — сполучникове чи безсполучникове.

Альпа́ка — свійська тварина з родини лам.
В'ю́чний — призначений для перевезення вантажів на спинах тварин.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Складне речення записано в рядку

А Літа на зиму повернули, пливуть в осінній хмурості.
Б Зникає поїзд в синяві дощу, колесами вистукує об крицю.
В До мого вікна підійшла весна, розтопилася на шибці квітка льодяна.
Г Живою казкою, теплом і ласкою у полі цвів багряний мак.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сходить сонце — земля набирає золотої барви. Першими прокидаються пернаті, і їхній щебет заливає весь простір. Але одна пташка тільки збирається спати...

А. Перетворіть складне сполучникове речення на безсполучникове й навпаки. Запишіть їх.

Б. Придумайте продовження історії про пташку, яка вдень спить *(кілька речень)*. Розкажіть її *(усно)*.

6. З'ясуйте за словником значення слів *драгли́стий, ве́тхий, запопа́дливий.* Запам'ятайте їх.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. За горою луна відгукнулась наче десь із-за гір на перон напливала гроза. 2. Серце чарує синява неба зникла холодна зима *(Д. Луценко)*. 3. Натягне дощ свої осінні струни торкне ті струни пальчиком верба *(Л. Костенко)*. 4. Котики муркочуть на вербичці і не спиться під снігами річці *(І. Жиленко)*.

А. Перепишіть речення та поставте коми між їхніми частинами.

Б. Підкресліть граматичні основи. Надпишіть над кожним реченням його вид — сполучникове чи безсполучникове.

В. Знайдіть і випишіть два приклади персоніфікації.

§ 8 ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

1. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

У крамниці музичних інструментів: — Чи є у вас трембіта? — Так, є, — відповіла продавчиня. — Скільки вона коштує? — Дев'ять тисяч гривень.	Відвідувач крамниці музичних інструментів поцікавився, чи є в продажу трембіта й скільки вона коштує. Йому відповіли, що є і вартість її — дев'ять тисяч гривень.

А. У якому тексті за допомогою мовних засобів краще передано атмосферу й динаміку живого спілкування?

Б. Завдяки чому досягнуто такого ефекту?

Прямá мóва — це точно передане висловлення певної особи: *Покупець запитав у продавчині: «Чи є у вас трембіта?»* Згадайте правила вживання розділових знаків за схемами (**П** — пряма мова, **А, а** — слова автора):

А: «П». **А: «П?»** **А: «П!»** **«П», — а.** **«П?» — а.** **«П!» — а.**

Діалóг — це розмова двох осіб.

Перед кожною реплікою ставимо ***тире*** *(див. приклад у вправі 1)*. Вона може супроводжуватися словами автора — у такому разі використовуємо ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

2. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Трембіту виготовляють із смереки у яку влучила колись блискавка зауважив музейний працівник. 2. Потім науковець додав Їй має бути не менше ніж сто двадцять років. 3. Яка довжина цього інструмента запитала відвідувачка. 4. Близько трьох метрів вигукнув хтось із нашої групи.

3. Визначте, які розділові знаки потрібні для оформлення діалогу *(усно)*.

Скільки коштує квиток у партері на виставу «Снігова Королева» запитала я в касі.

Від ста до трьохсот гривень залежно від ряду долинуло з віконечка каси.

Тоді мені два квитки в сьомому ряду.

З вас п'ятсот гривень чомусь вигукнула, а не спокійно сказала касирка.

Будь ласка візьміть гроші.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть речення з його схемою.

Речення (розділові знаки пропущено)	***Схема***
1 Неначе в ракеті вигукнула Аля	**А** «П?» — а.
2 Як це сховати спитала Недопопелюшка	**Б** «П!» — а.
3 Раптом Недороль вигукнув Еврика	**В** «П», — а.
4 Недороль попросив Допоможи мені	**Г** А: «П».
	Д А: «П!»

5. Складіть усне висловлення на тему «Моя залежність від соціальних мереж/комп'ютерних ігор» або «Залежність мого/моєї знайомого/знайомої від соціальних мереж/комп'ютерних ігор». Використайте пряму мову й невеликий діалог.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
зійти з розуму	з'їхати з глузду
втратити свідомість	знепритомніти, зомліти
приходити в голову	спадати на думку

7. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Цар Плаксій велів сердито Хай із ними день при дні плачуть всі в країні діти *(В. Симоненко)*. 2. Невже я нічого не дізнаюся про себе засмутилася Аля *(Г. Малик)*. 3. Нащо ти це зробила Нащо погодилася розсердився Северин *(З. Мензатюк)*. 4. Сіроманець сам собі сказав Я вовк *(М. Вінграновський)*. 5. Доброго ранку непосидо усміхається мати *(За М. Стельмахом)*.

§ 9 ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ ТА ПУНКТОГРАМИ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

СТОЯТИ! НЕ МОЖНА ЙТИ ДАЛІ!	СТОЯТИ НЕ МОЖНА! ІДИ ДАЛІ!

А. Як місце виділеного розділового знака впливає на зміст написаного?

Б. Чому важливо знати правила вживання розділових знаків?

б, п, в, м, ф і ***р*** **’** ***я, ю, є, ї*** **АЛЕ:** **свято, медвяний**

2. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Кав..яр, зв..язані, цв..яшок, зів..янув, лижв..яр, духм..яна, Дем..ян, бур..як, мавп..ячі, п..янке, потьм..янів.

З останніх букв виписаних слів складіть назви міст.

ь **після** ***д, т, з, с, ц, л, н*** **АЛЕ:** **Умань — Уманщина, кінь — кінський**

3. Випишіть слова, у яких потрібно писати м’який знак на місці крапок.

Красун..чик, сніжин..ці, перукар..ський, білесен..кий, тон..ший, граєш..ся, іскрит..ся, мен..ший, американс..кий, стежин..ці, рибал..чин, тітон..ці, лял..чин, він..чати, операторс..кий, нен..чин.

З перших букв виписаних слів складіть назву зимового виду спорту.

стн — сн стл — сл ждн — жн здн — зн
АЛЕ: **контрастний** (бо іншомовне)

4. Випишіть слова, у яких на місці крапок не треба вписувати букви.

Шіс..надцять, аген..ство, зап’яс..ний, улес..ливий, жаліс..ливий, гус..нути, особистіс..ний, радіс..ний, гіган..ський, облас..ний, доблес..ний.

З перших букв виписаних слів складіть назву українського міста.

5. Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки.

Друже чи знаєш ти як виник одяг? Людина здавна змушена була захищатися від холоду снігу дощу сонця. Для цього наші пращури використовували листя кору дерев і шерсть тварин. Поступово люди навчилися переплітати волокна кактусів бананів кропиви й гірського бука. А ще пізніше

почали виготовляти тканини з окультурених рослин льону конопель бавовнику *(Л. Климук)*.

6. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Орфографічну помилку допущено в рядку

А місто Київ, вулиця Хрещатик, Київські вулиці
Б брат Олег, Ольга Іванівна, професор Пономарів
В річка Південний Буг, гора Говерла, Азовське море
Г повість «Климко», фільм «Поводир», Андріївська церква

2. Буква ***и*** має бути на місці пропуску в усіх словах рядка

А пр..критий, Пр..карпаття, пр..звище
Б пр..бувати, пр..бережний, пр..крашений
В пр..сісти, пр..погано, Пр..дніпров'я
Г пр..мудрий, пр..чалювати, пр..криття

3. Буква ***з*** має бути на місці пропуску в усіх словах рядка

А ..цілювати, ..шити, ро..питати
Б ..цідити, ..ховати, бе..печний
В ..тиснути, ро..хитати, ..містити
Г ..чавити, бе..хмарний, не..проста

7. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Л..ти моя пісне л..ти над горами ген-ген до верхів'я гори. 2. Може серце моє розтр..вожили чари в..сняні. 3. Ж..вою казкою т..плом і ласкою у полі цвів багряний мак *(Д. Луценко)*. 4. Чому ж не спомин а ч..кання щодня в душі моїй тр..мтить? 5. Пр..гадайте мамо те прощання край воріт де сяяла роса *(Д. Павличко)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені літери ***е*** та ***и***.

Б. Розставте розділові знаки.

§ 10–11 СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ОГОЛОШЕННЯ

1. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

У різну пору дня лютневий сніг цвіте по-різному, проте зараз розцвів чи не найяскравіше. Коли сонце хлюпнуло донизу потоками світла, під їхньою чародійною силою сніги в полі зацвіли, забуяли рясним сяйвом *(Є. Гуцало)*.	Сніг утворюється, коли мікроскопічні краплі води в хмарах притягуються та замерзають. Утворені кристалики льоду, що спочатку не перевищують 0,1 мм у діаметрі, падають і ростуть у результаті конденсації на них вологи з повітря *(З інтернету)*.

А. Визначте стиль і тип мовлення кожного тексту *(за потреби скористайтеся матеріалом другого форзацу)*.

Б. За якими ознаками ви визначали стиль текстів?

2. Знайдіть у шкільних підручниках і випишіть приклади художнього, розмовного й наукового стилів *(по два-три речення)*. Доведіть належність кожного виписаного прикладу до конкретного стилю *(усно)*.

Офіційно-діловим називають стиль мовлення, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадянському й економічному житті.
Ознаки: офіційність, чіткість, точність формулювань, логічна послідовність, використання слів у прямому значенні, канцелярська лексика (*ужити заходів, здійснити контроль, покласти відповідальність на … , доводжу до вашого відома, зобов'язуватися* та ін.).
Сфера використання: законодавство, дипломатія, адміністративно-господарська діяльність.
Офіційно-діловий стиль використовують для укладання ***ділових паперів (документів)***, а саме: *заяви, оголошення, протоколу, автобіографії, доручення, довідки* та ін.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Розписка

Я, Червінська Ольга Ігорівна, учениця 6-Б класу, отримала в шкільній бібліотеці 3 (три) примірники «Словника наголосів» Миколи Погрібного для уроків української мови. Книжки зобов'язуюся повернути до 17 жовтня 2023 року.

10 жовтня 2023 р. *Підпис*

А. Визначте, з якою метою створено текст.

Б. Доведіть, що цей текст написано в офіційно-діловому стилі.

Оголо́шення — це документ, що містить повідомлення для широкого загалу.
Ознаки: стислість формулювань, компактність, інформативність.
Будова оголошення: заголовок; інформація про подію, дату, час і місце її проведення; контакти (телефон, адреса, сайт чи електронна пошта того, хто проводить захід).

ОГОЛОШЕННЯ

15 жовтня на шкільному стадіоні відбудеться футбольний матч між збірними командами 10-х та 11-х класів. Початок о 15:00.

Інформацію про склад команд і суддів матчу розміщено на шкільному сайті.

Заступник директора школи з виховної роботи

4. Складіть і запишіть оголошення про очікувану подію: екскурсію, поїздку до музею, відвідання театру.

5. Прочитайте оголошення та виконайте завдання.

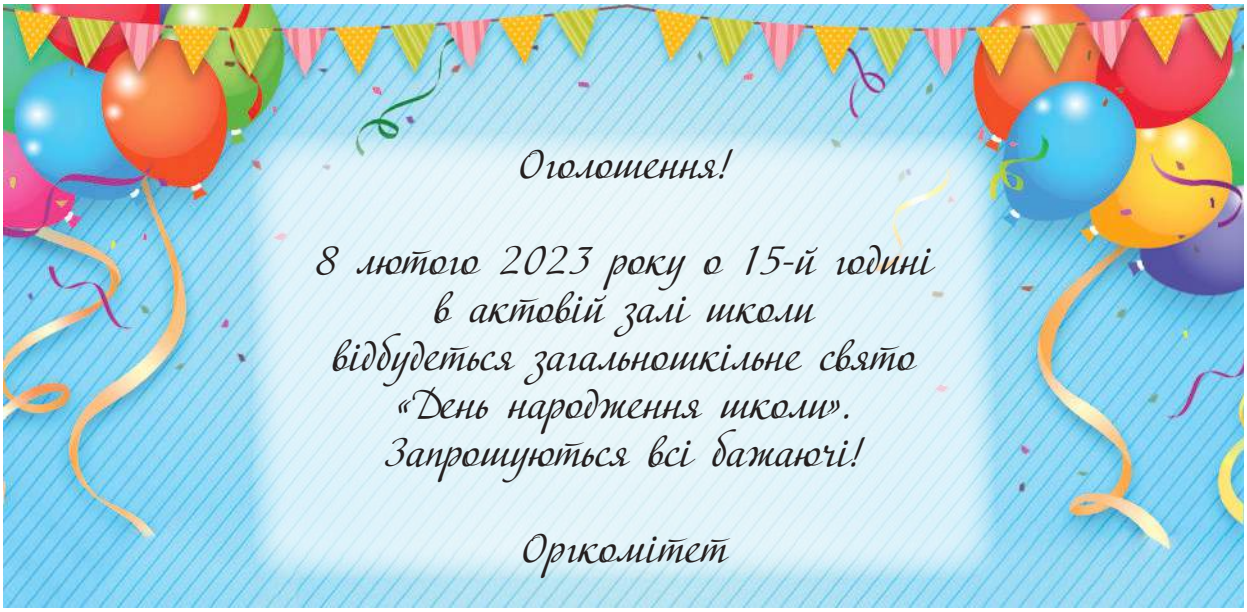

А. Поясніть, чому використані в оголошенні розділові знаки не доречні.

Б. Знайдіть слово, що повторюється. Поміркуйте, як уникнути повтору (тавтології).

В. Відредагуйте останнє речення.

§ 12 ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ Й ІНШОМОВНІ СЛОВА

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Планую працювати у сфері **сервісного** обслуговування. Тож зараз шукаю **вільну** вакансію.

У **своїй** автобіографії я вказав усі дані.

А. Чому виділені слова потрібно вилучити?

Б. Через що автор тексту припустився цих лексичних помилок?

За походженням слова поділяють на власне українські й іншомовні.

Власне українські слова виникли на українському ґрунті: *дім, сизий, сім, мити, разом, над, і, навіть.*

Іншомовні слова запозичено з різних мов: • з англійської: *баскетбол, дизайн*; • із грецької: *музей, театр*; • з італійської: *акорд, тріо;* • з латинської: *клас, аудиторія;* • з німецької: *бутерброд, солдат*; • із французької: *пальто, пюре* та ін.

Більшість іншомовних слів (але не всі) можна розпізнати за характерними ознаками:

- початкові ***а, е, і***: ***а****наліз*, ***е****фект*, ***і****сторія*;
- важкий для вимови збіг приголосних: *ско****тч***, *спе****ктр***;
- збіг голосних: ***ау****ді****о***, *зо****о****парк*;
- наявність букви ***ф***: *е****ф****ета*, ***ф****ото*;
- незмінність іменників на голосний: *відео*, *таксі*;
- буквосполуки ***кс, пс***: *е****кс****чемпіон*, *Оле****кс****андр*, *елі****пс***, ***пс****ихолог*.

Запозичена лексика становить приблизно 10 % від усього словникового складу української мови. Більшість іншомовних слів мають власне українські відповідники: *аргумент — доказ, кастинг — відбір, менеджер — керівник*. З'ясувати значення та походження запозичених слів можна в *словнику іншомовних слів*.

2. Прочитайте речення та замініть виділені іншомовні слова власне українськими відповідниками, використовуючи довідку.

1. На **горизонті** полягли сизими хмарами ліски та гаї *(І. Нечуй-Левицький)*. 2. Командирам коштувало зусиль стримувати бійців від передчасного наступу, від **екстреної** атаки на Перекоп *(Олесь Гончар)*. 3. Греки Східної імперії називали себе **легітимними** спадкоємцями Риму *(С. Скляренко)*. 4. Торг завжди був чинником **прогресу** й культури — фінікійці, греки, Рим... *(Б. Антоненко-Давидович)*.

Довідка. Законний, негайний, обрій, поступ.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) власне українські; 2) іншомовні.

Учитель, жито, Осло, джентльмен, гілка, еліпс, основа, ранок, саксофон, околиця, добробут, антилопа.

З перших букв виписаних слів складіть назви українських міст.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть іншомовне слово з його власне українським відповідником.

Іншомовне слово	*Власне українське слово*
1 інтелект	**А** захоплення
2 фактор	**Б** виховання
3 бюст	**В** погруддя
4 хобі	**Г** чинник
	Д розум

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Нічого у світі немає смачнішого за молозиво. Ось миска на столі, а в ній — грудка молозива. «Гостинець від нашої Снігурки», — усміхається мати. Той **гостинець подібний** до сиру, він крихкий і **ніздрюватий**. Мати нарізає тоненькі скибочки. Діти не ковтають, а смакують поживу, що аж тане в роті *(За В. Близнецем)*.

А. Поміркуйте, як зміниться сприйняття тексту, якщо виділені слова замінити на іншомовні *презе́нт, аналогічний, мікропо́ристий.*

Б. Прочитайте текст ще раз. Перекажіть його *(усно)*.

Зауважте!

Іншомовні слова поширені в науковому стилі: *інфінітив, трапеція, екватор*. У розмовному, художньому та публіцистичному стилях потрібно віддавати перевагу власне українським словам.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	*Правильно*
прейскурант цін	прейскурант
вільна вакансія	вакансія
пам'ятний сувенір	сувенір

7. Доберіть до іншомовних слів власне українські відповідники, використовуючи довідку, і запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Лінгвістика — мовознавство.

Лінгвістика, азарт, голкіпер, гуманність, дефект, деградація, дискусія, домінування, ілюмінація, ліміт, момент, толерантність, тротуар.

Довідка. Вада, воротар, занепад, запал, людяність, мить, обговорення, обмеження, освітлення, панування, терпимість, хідник, мовознавство.

§ 13 ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Як довго ще чекати на подорож до моря?
— Неділю?
— Як? Один день залишився? Я не встигну зібратися!
— Не один, а сім днів! Так що встигнеш...

А. Через яке слово сталося непорозуміння?

Б. Яка причина цього непорозуміння?

До ***лексичних помилок*** належать:

- ***тавтоло́гія*** — уживання того самого слова або спільнокореневих слів в одному чи в сусідніх реченнях: ***Використання*** *екологічно чистих продуктів* ***корисне*** *для здоров'я*;
- ***калькува́ння*** — слово або вислів, утворений механічним перекладом з іншої мови: *на рахунок роботи* ***(щодо роботи)***, *задавати питання* ***(ставити запитання)***;
- ***росія́нізми*** — використання російських слів (суржик): *год, лучче, получається*;
- ***уживання слова в невластивому для нього значенні***: *корисливі продукти* ***(корисні продукти)***, *установити пам'ятку на честь героя* ***(пам'ятник)***.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Навколо школи школярі садять квіти. 2. Георгіни — улюблені квіти моєї мами. 3. Багаття все більше й більше розпалювалося. 4. Скільки сто́ять жовті тюльпани? 5. Приємного апетиту! 6. Кияни святкують День Києва в останню неділю травня.

А. Знайдіть лексичні помилки та виправте їх.

Б. Визначте вид кожної помилки *(усно)*.

3. Відредагуйте речення та запишіть їх. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

1. До канікул лишилося дві неділі. 2. Яких тільки товарів не предлагають на ярмарку! 3. У тексті зустрічаються лексичні помилки. 4. Я з однокласниками переписуюся в соцмережах. 5. Ми іноді запізнюємося через пробки на дорогах.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лексичної помилки НЕМАЄ в словосполученні

А вірна відповідь
Б приймати участь
В приходити в голову
Г уживати належних заходів

2. Лексичної помилки НЕМАЄ в реченні

А Я не пам'ятаю, коли я востаннє був у парку.
Б Щодня долаємо по десять кілометрів суходолу.
В Ми перемогли, не дивлячись на перешкоди.
Г Щомісяця буваємо в книжному магазині.

3. *Музикальним (-ою)* може бути

А школа
Б інструмент
В родина
Г конкурс

5. Знайдіть в інтернеті та перегляньте експрес-урок «Про зайві слова» *(автор О. Авраменко)*. Розгляньте рекламні вивіски та виконайте завдання.

А. Виправте лексичні помилки.

Б. Створіть рекламу (для радіо) до однієї з поданих вивісок *(два-три речення)*. Озвучте в класі.

6. З'ясуйте значення слів *згля́нутися, збиткува́тися, скандзю́битися* за словником. Складіть із ними речення.

7. Відредагуйте речення та запишіть їх.

1. Дані досліджень не співпадають. 2. Не вмішуйтеся в справи незнайомих людей. 3. У кінці року ми будемо здавати іспит із математики. 4. Ліпше не лікувати хворобу, а попередити її. 5. Дбаймо про чистоту оточуючого середовища.

§ 14–15 НАПИСАННЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

1. Прочитайте надписи на продуктах і виконайте завдання.

А. Знайдіть помилки в надписах.

Б. Які це помилки: орфографічні, лексичні чи граматичні?

Букви *и, і* в іншомовних словах

Літеру ***и*** пишемо між ***д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р*** і буквою, що позначає приголосний звук: ***тирамісу, чизкейк, чипси***. Порівняйте: *таксист — таксі* (***і***, бо не перед приголосним), *фізика — фізіологія* (***і***, бо не перед приголосним).

За інших умов пишемо ***і***: ***візит, лабіринт, кібернетика***.

Винятки: ***гиря, єхидна, імбир, кинджал, кипарис, лимон, миля, нирка, спирт, химера***.

Перед ***я, ю, є*** завжди пишемо ***і***: *місія, гієна, малярія*.

Також букву ***и*** пишемо у власних географічних назвах ***Єрусалим, Китай, Пакистан***. Ці винятки треба запам'ятати.

До речі... Написання ***и*** в іншомовних словах називаємо ***правилом дев'ятки***. Запам'ятати дев'ять букв, після яких пишемо ***и***, допоможе опорна фраза: «Де ти з'їси цю чашу жиру?»

2. Прокоментуйте вживання ***и*** та ***і*** в іншомовних словах відповідно до правил *(усно)*.

Аж..отаж, асоц..ац..я, Ваш..нгтон, в..там..н, д..зель, єх..дна, каз..но, к..пар..с, кор..да, Корс..ка, м..грень, М..лан, Мекс..ка, патр..от, с..туац..я, ч..пси, ц..стерна, шн..цель.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з ***і*** на місці крапок; 2) з ***и*** на місці крапок.

Хаск.. , бравіс..мо, мюз..кл, арх..пелаг, бр..танець, п..ан..но, маркет..нг, аг..татор, х..мера.

З останніх букв виписаних слів складіть імена київських князя та княгині.

М'який знак в іншомовних словах

М'який знак пишемо між ***д, т, з, с, л, н*** та ***я, ю, є, ї, йо***: *ательє, канье, консьєрж, Ньютон*. А також після ***л*** перед приголосним і в кінці слів за м'якої вимови: *Альпи, фільм, Чарльз, шніцель*.

М'який знак не пишемо перед ***я, ю***, коли вони позначають сполучення м'якого приголосного з ***а, у***: ***нюанс, резюме, рюкзак***.

4. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок, де потрібно, м'який знак.

Пал..ма, шприц.. , шифон..єр, куп..юра, б..юро, ностал..гія, сен..йор, грав..юра, вол..єр, фл..юс, кан..йон, міл..ярд, п..юре, м..юслі, Мол..єр, бул..йон, він..єтка, деб..ют, кур..йозний, міл..йон, ал..батрос, рай..он.

5. Випишіть слова, у яких на місці крапок має бути м'який знак.

Конферанс..є, н..юанс, л..юстра, мад..яр, т..юрбан, апел..син, куп..юра, монпанс..є, рез..юме, сер..йозний, бул..йон, кур..йоз, р..юкзак, манік..юр, офтал..молог, дос..є, жен..шен.. , р..юш, ал..янс.

З перших букв виписаних слів складіть назву екзотичної країни.

6. З'ясуйте значення слів *конферансьє, курйоз, резюме* та складіть із ними коротке оповідання про пригоду *(усно)*.

Апостроф в іншомовних словах

Апостроф пишемо між ***б, п, в, м, ф, р, ж, ч, ш, г, к, х*** та ***я, ю, є, ї,*** якщо вони позначають сполучення звука **[й]** із голосним: *кур'єр* [курйе́р], *миш'як* [миᵉшйа́к], *п'єдестал, прем'єра, Рейк'явік*, а також у словах *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Якщо ***я, ю, є*** позначають звуки **[а], [у], [е]** і пом'якшену вимову попереднього приголосного, то ***апостроф*** не пишемо: *бювет* [б'уве́т], *кювет* [к'уве́т], *манікюр, пюре*.

7. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок, де потрібно, апостроф.

П..єдестал, об..єктив, деб..ют, прем..єра, кур..єр, миш..як, інтер..єр, ад..ютант, грав..юра, бракон..єр, суб..єкт, інтерв..ю, дос..є, кутюр..є, кеш..ю.

8. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть слово з його лексичним значенням.

Слово	***Лексичне значення***
1 ад..ютант	**А** тропічне дерево
2 кутюр..є	**Б** перший виступ на сцені
3 деб..ют	**В** військове звання
4 кеш..ю	**Г** лікарська спеціальність
	Д художник-модельєр

Подвоєні букви в українській мові пишемо лише у власних назвах і в загальних, що від них походять: ***Оттава*** (фр. *Ottawa*) — ***оттавський, оттавець***; ***Голлівуд*** (англ. *Hollywood*) — ***голлівудський, голлівудець***. У загальних назвах подвоєні букви не передаємо на письмі: ***каса*** (іт. *kassa*), ***маса*** (латин. *massa*), ***бароко*** (іт. *barocco*), ***хобі*** (англ. *hobby*).

Винятки: ***алло, брутто, ванна, вілла, тонна, мадонна, манна, мірра, нетто, панно, пенні***.

Також подвоєння відбувається внаслідок збігу однакових букв на межі префікса й кореня: ***контрреволюція*** (***контр*** + ***революція***), ***іммміграція*** (***ім*** + ***міграція***), ***інновація*** (***ін*** + ***новація***).

9. Запишіть українські назви зображених предметів.

англ. trolley-bus	*англ.* tennis	*ест.* Tallinn	*нім.* Wanne
ім. villa	*англ.* London	*ім.* pizza	*англ.* dollar

10. Запишіть слова у дві колонки: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєних букв.

Мадон..а, лібрет..о, ал..о, тон..а, ап..етит, Вал..енсія (*ісп.* Valencia), ас..истент, новел..а, Ін..а, От..ава, Лозан..а (*фр.* Lausanne), Андор..а (*кат.* Andorra), діаграм..а, агрес..ор.

З перших букв виписаних слів складіть назви квітів.

11. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, букви ***и, і*** або ***м'який знак***. Поясніть значення виділених слів *(усно)*.

Шп..нат, Ч..нг..схан, кор..дор, к..нджал, Корс..ка, Ш..ллер, банк..р, Ч..лі, **фальс..ф..катор, пр..ор..тетний**, порт..єра, медал..йон, Д..юма, манік..юр, сер..йозний, б..юджет, **кан..йон**, батал..йон, шифон..єр, **б..юлетень, конфіт..юр**.

12. Розкрийте й запишіть значення іншомовних слів-винятків *алло, бонна, брутто, ванна, вілла, тонна, мадонна, манна, мірра, нетто, панно, пенні (за зразком)*. Скористайтеся інтернетом або тлумачним словником.

Зразок

Алло́ — вигук, який використовують у телефонній розмові, що має значення «слухайте», «слухаю».

Бру́тто — вага товару разом з упакуванням.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 16 ОБМІН ДУМКАМИ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ ІЗ ЦІННІСНИМИ ОРІЄНТИРАМИ

1. Прочитайте матеріал і законспектуйте його як таблицю (або схему).

Цінності — це те, що важливо для нас, за допомогою чого люди звіряють та оцінюють усе, що відбувається в житті. На формування ціннісних орієнтирів впливають різні чинники: родина, друзі, засоби масової інформації, спосіб та умови життя, стан здоров'я.

До ціннісних орієнтирів належать: справедливість, людяність, чесність, сумління, щирість, чуйність, милосердя, доброта, толерантність, гідність, самоповага, самоконтроль, довіра та ін.

2. Обміняйтеся думками щодо поданих афоризмів. Наводьте свої аргументи й підкріплюйте їх прикладами з власного або суспільного життя, історії чи різних видів мистецтва.

- Доброта — це те, що може побачити сліпий і почути глухий *(Марк Твен)*.
- Чесний замість багатства наживає ворогів *(В. Голобородько)*.
- Той, хто обвинувачує, не повинен поспішати *(Мольєр)*.

3. Прочитайте притчу та виконайте завдання.

Сімейна пара переїхала в новий будинок. Уранці, коли подружжя снідало, молода дружина подивилася, як їхня сусідка розвішує білизну.

— Поглянь, яка брудна білизна, — сказала жінка. — Вона зовсім не вміє прати. Думаю, їй треба хороший пральний порошок.

Її чоловік подивився у вікно й промовчав. Щоразу, коли їхня сусідка розвішувала сушити білизну, дружина говорила те ж саме.

Якось вона дуже здивувалася, побачивши в сусідки розвішану ідеально випрану білизну. Вона сказала чоловікові:

— Глянь, вона навчилася прати. Цікаво... Хто ж її навчив?

А чоловік відповів:

— Я прокинувся сьогодні рано-вранці й помив вікна в нашому домі.

Так само й у житті. Те, що ми бачимо, залежить від чистоти вікна, через яке ми дивимося *(Нар. тв.)*.

А. Який з афоризмів *(вправа 2)* може бути заголовком до цієї притчі?

Б. Про які ціннісні орієнтири йдеться в притчі? Висловте свої думки, навівши приклади з власного життя, кінофільму чи з художнього твору *(усно)*.

§ 17 АКТИВНА І ПАСИВНА ЛЕКСИКА

1. Зобразіть перетнуті кола в зошиті (на дошці) і заповніть їх словами *гу́глити, вода, скайп, ланíти, спати, ректи́*. У перше коло впишіть слова, які використовував Ярослав Мудрий, у друге — ті, що вживають ваші однолітки, а в перетин кіл помістіть слова, котрими послуговувався колись Ярослав Мудрий, а тепер використовують ваші ровесники.

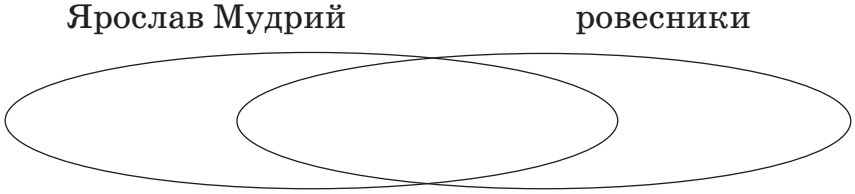

Акти́вна ле́ксика — це часто вживані слова: *весна, чистий, ти, сім, мріяти, пізно*. Їх використовують мовці в різних сферах життя.

Паси́вна ле́ксика — це слова, які вживають рідко, вони відомі не всім мовцям. До цієї групи лексики належать застарілі слова та неологізми.

Застарілі слова		Неологізми
історизми	**архаїзми**	
назви зниклих предметів та явищ людського життя: *жупа́н, кольчу́га, очíпок, по́ловці, печеніги, боя́рин*	застарілі назви, на зміну яким прийшли нові слова: *ча́до* (дитина), *ректи́* (промовляти), *раме́но* (плече), *тать* (злодій)	нові назви предметів та явищ: *ака́унт, бло́гер, вебіна́р, профа́йл, прова́йдер, ху́ді*

Застарілі слова в тлумачному словнику мають маркування *заст.*

Неологізмами зазвичай стають слова, запозичені з інших мов: *ютю́б, нік, омбудсме́н*.

Із часом неологізми можуть стати загальновживаними словами. Наприклад, іменники *трактор, автомобіль, ліфт, телефон* на початку XX ст. вважали неологізмами, а тепер вони загальновживані, належать до активної лексики.

Є неологізми, які створюють письменники: *хмарошкря́б, снігове́рть* (Олесь Гончар); *ако́рдитись, блискотíнь* (П. Тичина). Вони додають художньому твору емоційності.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Чи зважусь я свої персти несмілі до золотої ліри простягти? *(П. Грабовський)*. 2. Якби мені крила, крила соколинії, полетіла б я за милим, за

дружиною *(Т. Шевченко)*. 3. На прю ми стали проти царства тьми. 4. Хвала безсмертним Жовтим Водам, огням козацьких корогов! 5. Уже тополі гордовиті, з рамен стрясаючи імлу, радіють ранкові й теплу *(М. Рильський)*.

А. Визначте застарілі слова.

Б. З'ясуйте лексичне значення застарілих слів за тлумачним словником.

Зауважте!

Письменники використовують застарілі слова для створення давнього колориту або урочистого тону.

3. Перепишіть вислови, уставляючи пропущені застарілі слова. За потреби скористайтеся довідкою.

1. Як нікудишній сам Микита, не допоможе йому й гарна ... . 2. Не міряй всіх під свій ... . 3. Убрався в ... і думає, що пан. 4. Коли з грязі та вийде в ... , то доброго не буде. 5. Не той ... , що поборов, а той, що вивернувся *(Нар. тв.)*.

Довідка. Аршин, жупан, князь, козак, свита.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть групу лексики з прикладами.

Група лексики	***Приклади***
1 архаїзми	**А** софт, контент
2 історизми	**Б** перст, вражий
3 неологізми	**В** чулість, ошатність
	Г древляни, кошовий

5. Колективно укладіть словник неологізмів *(не менше десяти слів)*, пов'язаних із соцмережами, інтернетом і комп'ютером. Розмістіть слова за алфавітом, розкрийте їхнє лексичне значення.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зубо́жіння, зібра́ння, зру́чний.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Це твоя корогва, Україно, наді мною кл..коче *(Ю. Липа)*. 2. Хоч ятрились тут гл..бокі рани, гнались полонянки у ясир, та в душі не вбили яничари відзвуки козацької яси *(С. Бурлаков)*. 3. Чути було лише, як р..тмічно цокають в..ликі дзиґарі на стіні біля буфета *(Ю. Смолич)*. 4. Козаку лучче проміняти шаблю на в..р..тено, ніж напасти вдвох на одного *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви ***е, и***.

Б. Визначте застарілі слова й над кожним із них надпишіть — це архаїзм чи історизм.

§ 18 ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ ТА СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Ми беремо на себе відповідальність, коли приручаємо кота чи собаку.	Руденьке кошеня зіщулилося, помітивши чорного розлюченого собацюру.

А. У якому реченні слова мають емоційне забарвлення?

Б. Виберіть і прочитайте ці слова.

За вживанням слова поділяють на загальновживані та стилістично забарвлені.

Загальновжи́вані слова́ мають нейтральне значення, ними послуговуються в усіх стилях: *будинок, білий, він, десять, мити, високо*. Ці слова становлять основу кожного стилю мовлення.

Стилісти́чно заба́рвлені слова́ вживають обмежено: або в окремих стилях мовлення, або лише в одному з них: *інфінітив, знаменник, синтезувати* (науковий стиль); *реєстрація, протокол, вищезгаданий* (офіційно-діловий стиль); *бомбезний, велик, мобілка* (розмовно-побутовий стиль).

Стилістично забарвлену лексику поділяють на *розмовну, суспільно-політичну, наукову* й *офіційно-ділову*.

2. Запишіть слова у дві колонки за вживанням: 1) загальновживані; 2) стилістично забарвлені.

Папір, автобус, возити, піаритися, еліптичний, легко, торговельно-економічний, радіус, один, показувати, оновити, лівий, очманіти, деструктивний, операційний, рудько, озонувати, удвох, шопінг, багато, осінній, евфемізм, нік, кукурудзище, обертон, третій, огірок, кожний.

З перших букв виписаних слів складіть імена українських гетьманів.

3. Відновіть речення, дібравши з довідки потрібні слова.

1. Нині поширені електронні прилади, що ... різні виробничі процеси *(Із журналу)*. 2. «Тихо! Увага! — закликав до порядку батько. — Не всі разом! Годі ...!» *(Л. Юхвід)*. 3. З хащі висувається вовча морда, здоровенні два ряди зубів ... *(Д. Бедзик)*. 4. Як почне тебе ... , будеш знати, як дратувати *(Б. Грінченко)*. 5. Відділ моніторингу вчасно ... про зміни в попиті на продукти спортивного призначення *(З документа)*.

Довідка. Гамселити, контролювати, вишкірятися, горлати, повідомляти.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть групу стилістично забарвленої лексики з прикладами.

Група лексики	*Приклади*
1 розмовна	**А** прем'єр-міністр, посвідчення
2 наукова	**Б** відфутболити, ледащо
3 суспільно-політична	**В** зимовий, шістнадцять
4 офіційно-ділова	**Г** префікс, фотосинтез
	Д вибори, преса

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПРИТЧА ПРО ЖАБУ

Жаба живе в болоті. Щоправда, інколи вона вилазить із нього на берег, щоб ухопити ковток свіжого повітря та природою помилуватися, — і шубовсь знову в болото. Тільки там вона почувається добре, затишно — там її стихія.

А я кличу Жабу до нового життя, на мій погляд, кращого. З болота кличу до зірок піднятися *(О. Никоненко)*.

А. Знайдіть і назвіть стилістично забарвлені слова.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*. Доповніть переказ своїми думками про те, як ви розумієте зміст останнього речення.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	*Правильно*
піднімати питання	порушувати питання
відмінити рішення	скасувати рішення
підводити підсумки	підбивати підсумки

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Науковці на конференції теревенили про наслідки від глобального потепління. 2. **Прогулюючись** парком, ми з подружками порушили питання розваг на найближчі вихідні. 3. Підмет відповідає на питаннячка *хто? що?* 4. Над полем стояла веселка, ніби барвистий мостик... Як же мені **хочеться** пройтися по її спектральних дугах! 5. Згідно з правилами дорожнього руху, переходити дорогу на червоненький колір світлофора суворо заборонено.

А. Відредагуйте й запишіть речення, замінивши недоречно вжиті слова.

Б. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 19–20 ДІАЛЕКТНІ Й ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Писанка розводить руками:
— На важку роботу не хочеш, то йди на легку.
— І на легку не бажаю: на легкій **ніц** не зароблю.
— О напасть! — чухає потилицю Писанка. — То куди ж мені тебе послати?
— Хмиз палити пошліть, ще я там не була. Я люблю **ватри** розводити *(Олесь Гончар)*.

А. Які слова свідчать про те, що героїня родом із Гуцульщини?

Б. Що означають виділені слова?

Діалекти́зми — слова, які використовують у своєму мовленні жителі певної місцевості: *ваган́и* — ночви (Запорізька й Дніпропетровська обл.); *бараб́оля* — картопля (Тернопільська й Івано-Франківська обл.); *бузько́* — лелека (Житомирська, Рівненська та Волинська обл.).
Діалектизми мають відповідники в літературній мові: *в́уйко* — дядько, *ко́гут* — півень, *чі́чка* — квітка.
Їх використовують у розмовно-побутовому стилі. У художніх текстах, послуговуючись ними, передають місцевий колорит: *Теплим весняним ранком Іван ішов у* ***полони́ну****. Ліси, що дихали холодками, гірські в́оди шуміли на* ***ско́ках****, а* ***плай*** *радісно підіймався вгору поміж ворінням... По далеких горбах самотіли тихі гуцульські* ***осе́дки*** *(М. Коцюбинський)*.
Використання діалектизмів в офіційно-діловому та науковому стилях вважають лексичною помилкою.
У тлумачному словнику діалектні слова маркують позначкою *діал.*

2. Виконайте завдання в тестовій формі.
Прочитайте уривок із твору М. Коцюбинського *(див. у теоретичній частині)* та увідповідніть діалектизм із лексичним значенням.

Діалектизм	***Лексичне значення***
1 полонина	**А** річкові пороги
2 скоки	**Б** стежка в горах
3 плай	**В** оселя в гуцулів
4 оседки	**Г** річкове каміння
	Д безлісе місце в горах для пасовиська

3. Прочитайте речення та знайдіть діалектизми. Доберіть до них літературні відповідники *(за потреби скористайтеся довідкою)*.

1. Наш Федір зробив таку файну флоя́ру та як заграє... *(М. Коцюбинський)*. 2. Чи гайстер то, чи то баклан далеко чорнів *(Д. Мордовець)*. 3. Виходив вуйко вранці по суниці, солодкі в дуплах вибирать меди́ *(Л. Первомайський)*. 4. Узяла риска́ль і копає, раз попри раз корчі розриває *(В. Стефаник)*. 5. Коли б ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою — за кулішем. Ого! Оце їдло так їдло! *(О. Ільченко)*.

Довідка. Гарний, дядько, їжа, лелека, лопата, сопілка.

Просторі́чні слова́ вживають лише в усному побутовому мовленні. До них належать ***росіянізми***: *понімаю, канєшно, вкусний*; ***слова з відтінком згрубілості***: *пика, нікчема, витріщатися*; ***перекручені слова***: *калідор, тудою, сюдою*.

Просторічну лексику використовують у художніх текстах для негативної характеристики персонажів або надання твору жартівливого забарвлення. У словниках просторічні слова маркують позначками *розм., зневажл.*

4. Відредагуйте речення, замінивши просторічні слова на загальновживані.

1. Мій син почав їздити на лісапєті з трьох років. 2. Підкажіть, яким транваєм можна доїхати до цирку. 3. Я не раз тобі казала: «Не ляпай язиком зайвого на людях!» 4. Я абажаю каклєти з гавядіни.

5. Випишіть просторічні слова.

Веселка, мобілізація, мистецтво, ізящний, перекладати, горлянка, загострювати, накип, осточортіти, задум, мишка, світання, разниця, перестрахуватися.

З перших букв виписаних слів складіть ім'я київського князя.

6. ***Гра «У кого найкраща пам'ять».*** Поділіть клас на групи за кількістю рядів. Двічі прочитайте короткий словник діалектизмів *(дві-три хвилини)*. Згорніть підручники й доберіть літературні відповідники до запропонованих учителем/учителькою діалектизмів *(усно)*. Яка група дасть найбільше правильних відповідей, та й переможе.

Короткий словник діалектних слів

Андру́ти — торт із вафельних коржів
бамбе́тель — ліжко-лавка
банітува́ти — лаяти когось
баня́к — каструля
бараба́ля — картопля
баю́ра — калюжа
вар'я́т — божевільна людина
весе́лик — журавель
ву́йко — дядько
ґа́зда — господар

ґазди́ня — господарка
гебе́та — дівчина
гли́ва — груша
драглі́ — холодець
захця́нка — забаганка, бажання
зни́мка — світлина
зу́па — суп
калапу́цькати — перемішувати
клюва́к — дятел
кобі́та — жінка
ко́гу́т — півень
кру́мплі — картопля
ле́гінь — юнак, парубок
маржи́на — худоба
мельдува́ти — доводити до відома
ме́шти — черевики
не́ньо — батько
обі́йстя — садиба, двір
о́бру́с — скатертина
оре́ля — гойдалка
пате́льня — сковорода
пацьо́рки — намисто
п'єц — піч
пля́цок — пиріг, картопляник
потя́ — пташеня
пу́тня — діжка, відро
ру́ра — труба
сіверко — холодний вітер
сло́їк — банка
спо́дні — штани
тлу́стий — огрядний
тра́фити — влучати, потрапляти
трафу́нок — випадок
тру́скавка — полуниця
риска́ль — лопата
ваган́и — ночви
ро́вер — велосипед
фа́йний — гарний
фризу́ра — зачіска
чі́чка — квітка
шпацирува́ти — прогулюватися
шуга́й — хлопець

7. Розгляньте карту та виконайте завдання.

А. Визначте, у яких областях України вживають позначені на карті діалектизми. За потреби скористайтеся географічною картою України.

Б. Уявіть, що ви познайомилися з ровесником/ровесницею з іншого регіону. Складіть діалог на тему «Цікаве в моєму регіоні» (запитайте про тваринний і рослинний світ, про клімат, кухню та ін.). Використайте в діалозі один-два діалектизми з тих, що проілюстровано на карті *(усно)*.

8. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
ведмежий барліг	барліг
прейскурант цін	прейскурант
вільна вакансія	вакансія

9. Випишіть діалектизми та розкрийте їхнє значення, скориставшись довідкою або ресурсами мережі «Інтернет».

1. Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка *(М. Коцюбинський)*. 2. Сплять в кошарі вівці на горі, а в колибі чорні вівчарі *(О. Маковей)*. 3. Вівці мої, вівці, ніжна моя маржино, не поколіть собі губи у чорну ожину *(І. Малкович)*. 4. Блакитні очі у царівен і золоті ґердани *(І. Малкович)*. 5. Гоц було чути здалеку, він нагадував великий водяний стовп *(О. Кусенко)*.

Довідка. Водоспад, житло чабанів і лісорубів, парубок, прикраса з бісеру, худоба.

Зауважте!

Уживання просторічних слів обумовлене бідністю словникового запасу або низькою культурою людини, тож їх потрібно уникати.

10. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. А парубки копиці клали, та, знай, на сонце позирали, та нісенітницю верзли *(Т. Шевченко)*. 2. А то з панночки, ти думаєш, буде помічниця? Тільки тринькатиме добро, зароблене моїми руками *(Панас Мирний)*. 3. «У мене нічого не получається», — із сумом у голосі промовив Марко *(І. Коваль)*. 4. Стара мати кидається тудою і сюдою, шукає ліків *(Марко Вовчок)*.

Довідка. Неощадливо, нерозумно витрачати гроші, майно; вести пусті балачки; тією стороною, дорогою, тим шляхом; ставати розв'язаним, завершеним.

А. Знайдіть просторічні слова й розкрийте їхнє значення *(за потреби скористайтеся довідкою; усно)*.

Б. Створіть тестове завдання на встановлення відповідності між просторічним словом та його лексичним значенням. Запишіть у зошиті.

§ 21 ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

палата обхід щеплення	щогла палуба вітрило	апеляція адвокат позов

А. За яким принципом згруповано слова?

Б. Люди яких професій використовують слова, записані в колонках?

В. Значення яких слів вам не відоме?

Профе́сійні слова́ — це лексика, яку використовують люди певної професії: *інтерв'ю, монтаж, стаття* (з мовлення журналістів); *сівалка, ґрунт, добриво* (з мовлення агрономів).
Існує професійна лексика лікарів, учителів, художників, трактористів, політиків, бухгалтерів, юристів, акторів та ін.

2. Згрупуйте професійну лексику за спеціальностями *(усно)*.

педагоги й педагогині	будівельники й будівельниці	продавці й продавчині	кухарі й кухарки

Цегла, раціон, бетон, касовий апарат, педрада, гриль, мангал, переоблік, розпродаж, кельня, кран, тушкування, урок, семестр, контрольна робота, чек.

Серед професійної лексики виокремлюють ***те́рміни*** — спеціальні слова, якими позначають певні поняття з якоїсь галузі знань: *інфінітив*, *анафора* (наука); *адажіо, дієз* (мистецтво); *ампер, електричне поле* (техніка).
Терміни використовують переважно в науковому й офіційно-діловому стилях. У художніх творах послуговуються професійними словами (і термінами зокрема) для точного відтворення життя та праці людей різних професій.
У тлумачних словниках їх маркують позначками *ел., грам., бот., хім.* та ін.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Зі свого інструмента я примудрився видобувати не тільки мелодійні українські переливи, а й джазові дисонанси та навіть гостре стакато *(Брати Капранови)*. 2. Треба звернути увагу на конденсатори, де пара мастила стає рідиною *(Ю. Шовкопляс)*. 3. Трапеція — чотирикутник, у якому

дві протилежні сторони паралельні, а дві інші — не паралельні *(З підручника)*. 4. Якобі сконструював реостат — прилад для регулювання сили струму в ланцюгу *(Із журналу)*. 5. Близько стола висіла на стіні запилена скрипка й смичок над пюпітром із розгорнутими нотами *(Леся Українка)*.

А. Укладіть словник термінів, виписавши їх за алфавітом у колонку *(за зразком)*.

Б. Укажіть, у якій галузі ними послуговуються (наука, мистецтво, техніка).

Зразок. Дисонанси — мистецтво.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Професійним є слово

А хліб **Б** цукор **В** молоко **Г** калорійність

2. Терміном є слово

А світлина **Б** картина **В** фотосинтез **Г** споглядання

3. Загальновживаним словом є

А партитура **Б** мегагерц **В** бемоль **Г** небо

5. Напишіть невеликий роздум *(п'ять–сім речень)* на тему «Я вибираю професію...».

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Кулінáрія, мáркетинг, металýргія.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

На кораблі порожньо: люди, збудувавши його, пішли геть. **Гойдаються** стиха реї. Паруси всі змотано. Грот-щогла зовсім гола: гафель не піднято. Палуба пахне смолою. Кормовий якір лежить під бортом. Борти похитуються. Усе пахне живим деревом і лісовою нудьгою... Під **щóглою** — бронзова фігурка дівчини *(За Ю. Яновським)*.

А. Знайдіть професійні слова й терміни, з'ясуйте їхнє значення за словником.

Б. Укладіть короткий тлумачний словник із виписаних слів *(за зразком)*.

Зразок. Рéя — круглий брус, який прикріпляють до щогли, залишаючи його рухомим.

В. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 22 ПАРОНІМИ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Богданчику, чому ви з Рексом так швидко повернулися з прогулянки?

— Рекс замерз, надворі дуже морозно.

— Як замерз? Що ти таке кажеш? Він же живий!

А. Чим відрізняються слова *змерзнути* й *замерзнути*?

Б. Як називаємо слова, що близькі за звучанням, але різні за значенням?

Зауважте!

Заме́рзнути — холонучи, застигаючи, стати твердим, перетворитися на лід.

Зме́рзнути — відчути холод.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Десь собачатко тут взялося, кудлате, миршаве, мале, загавкало і аж зайшлося, — таке було на (вдачу, удачу) зле *(С. Воскрекасенко)*. 2. На врожайність полів позитивно впливає також заселення лісових смуг (корисливими, корисними) птахами, які знищують шкідливих комах і мишей *(Із журналу)*. 3. Зосереджений, стриманий, він не виголошує гучних промов, не стає в (ефектну, ефективну) позу *(В. Собко)*. 4. Наприкінці першого року життя дитини у зв'язку з розвитком (сердечного, серцевого) м'яза ударний об'єм серця зростає більше, ніж у чотири рази *(Із журналу)*. 5. Весела (компанія, кампанія) з піснями й музикою зупинилася біля острова *(О. Бойченко)*.

А. Перепишіть речення, вибравши з дужок потрібні слова.

Б. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Серед степу стоїть село Богданівка. Обабіч дороги, на луках під рясним сонячним промінням ростуть запашні степові квіти. Ми з товаришем рвали ці квіти й не помітили, як опинилися біля хати, до якої так поспішали. А ввійшовши, немов зачаровані, застигли на порозі. Усю красу степу, якою ми тільки-но захоплювалися, було наче зібрано тут, у цій хаті, наповненій ароматом любистку, м'яти, багатьма тонкими та ледь відчутними

ніжними пахощами степових трав. Ми ознайомилися з господаркою хати, авторкою чудових картин — Катериною Білокур *(І. Корнієнко)*.

К. Білокур. Квіти біля паркану

А. Знайдіть недоречно вжитий паронім. Яким словом його треба замінити?

Б. Повторно прочитавши текст, перекажіть його. Доповніть свою розповідь описом картини К. Білокур «Квіти біля паркану» *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Пароніми записано в рядку

А високий — низький
Б сміливий — хоробрий
В посмішка — усмішка
Г коса (зачіска) — коса (знаряддя)

2. Пароніми записано в рядку

А вправа — управа
Б вчитель — учитель
В ввечері — увечері
Г вночі — уночі

3. НЕМАЄ паронімів у варіанті

А ожеледь — ожеледиця
Б богатир — багатир
В агенція — агентство
Г ділянка — дільниця

5. З'ясуйте значення паронімів *приводити* та *призводити* на прикладі наведених речень. Складіть і запишіть діалог *(три-чотири репліки)*, використавши в ньому ці пароніми.

приводити	*призводити*
Наполегливість **приводить** до успіху. Детальне вивчення проблеми **приведе** вас до істини.	Неуважність **призводить** до аварії. Куріння **призводить** до погіршення здоров'я.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
дякуючи наполегливості	завдяки наполегливості
улетіти в теплі краї	полетіти у вирій
привести приклад	навести приклад

7. З'ясуйте за словником значення паронімів *дружний — дружній, мимохіть — мимохідь, гривна — гривня*. З кожним паронімом складіть і запишіть по одному реченню.

§ 23 УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Ознаки художнього стилю записано в рядку

А суспільно-політичні терміни, емоційно забарвлена лексика, повтори
Б наукові терміни, логічність викладу думок, чіткість, нейтральна лексика
В художні засоби, емоційно забарвлена лексика, образність, фразеологізми
Г нейтральна лексика, канцеляризми, лаконічність, чіткість, реквізити

2. Прочитайте частини тексту та виконайте завдання.

Коли долаємо різні життєві негаразди, ми набуваємо досвіду. У майбутньому вже знаємо, як чинити в подібних ситуаціях, уникаємо помилок.

Труднощі загартовують людину.

Отже, складні життєві обставини роблять нас сильнішими.

Наведу приклад. Якось біля річки я не зміг допомогти дівчинці, яка, не розрахувавши сили, не могла дістатися до мілини й кликала на допомогу. На жаль, не вмів плавати... Бідолашну врятували. Але я того дня не міг довго заснути: мене роз'їдали докори сумління. Тож було ухвалено рішення навчитися плавати. Минули роки — і сьогодні я чемпіон школи з плавання.

А. Відновіть текст, розмістивши його частини в правильній послідовності.

Б. Визначте тип мовлення (розповідь, роздум, опис).

Роздум має таку будову: теза — аргумент — приклад — висновок. Іноді в текстах інших типів мовлення введено ***елементи роздуму***. У такому разі оповідач може наводити лише тезу й один аргумент. Тоді тип мовлення такого тексту визначаємо як ***розповідь з елементами роздуму*** або ***опис з елементами роздуму***.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Жили-були маленькі жабенята. Вони вирішили організувати змагання, хто вибереться на вершину башти. Зібралося багато глядачів, які хотіли подивитися на ці змагання та посміятися з їхніх учасників... Змагання розпочалися. Ніхто не вірив, що жабенята зможуть забратися на вершину.

З усіх боків лунало:

— Це дуже складно!!! Вони ніколи не досягнуть вершини.

— Башта для них занадто висока.

Маленькі жабенята одне за одним почали падати. Хтось із них намагався підстрибнути якнайвище. Але юрба все одно кричала: «Жодне не зможе цього зробити». Ще більше жабенят падало з висоти на землю. Тільки одне піднімалося дедалі вище. І, доклавши зусиль, воно єдине дісталося вершини.

Усім цікаво було дізнатися, як йому це вдалося. Де в нього знайшлися сили не впасти з висоти? Але жабеня-переможець виявилося глухим... Воно не чуло, що глядачі не вірили в його сили!

Ніколи не слухайте людей, що прагнуть передати свій песимізм і поганий настрій! Вони забирають віру у власні сили! Не забувайте про силу слова!!! Думайте лише про хороше! *(З інтернету)*.

А. Визначте головну думку тексту й тип мовлення.

Б. Доведіть, що цей текст за типом мовлення є розповіддю з елементами роздуму.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

РОБІНЗОН

Єдиного пасажира, який вижив після корабельної аварії, викинуло на безлюдний острів. З уламків корабля, що прибилися до берега, він збудував житло, заніс туди все, що викинуло море й могло стати йому в пригоді.

Чоловік подякував Богові за свій порятунок.

Минуло багато днів, але поряд з островом не пропливло жодне суднó. Щоранку він обходив острів, шукаючи їжу. Якось під час такої мандрівки спалахнула пожежа — і полум'я знищило всі дерева навкруги. Житло чоловіка й усі його речі згоріли, тільки чорний дим піднімався до неба.

Повернувшись і знайшовши згарище на місці житла, бідолашний заволав до неба. Він нарікав на те, як Бог міг із ним таке вчинити й за що! Чоловік занепав духом, але раптом почув незвичний шум і побачив корабель, що наближався до острова. У моряків він поцікавився, як вони його знайшли, а ті відповіли: «Ми помітили вогнище, яке ти розклав».

Навіть у будь-яких неординарних подіях треба вбачати надію. Чорний дим на попелищі житла може бути сигналом для спасіння. Тож ніколи не треба втрачати віру *(З підруч.)*.

Неордина́рний — який вигідно чимось відрізняється від інших.

А. Визначте головну думку тексту й тип мовлення. Знайдіть елементи роздуму.

Б. Колективно складіть складний план розповіді.

В. Прочитайте текст удруге й докладно його перекажіть *(усно)*.

§ 24–25 ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

А. Яка світлина ілюструє вислів *ні́де я́блуку впасти*?

Б. Обґрунтуйте свій вибір.

Фразеологі́зм — стійка сполука слів, яка за значенням відповідає одному слову (рідше словосполученню): *пекти раків* — ніяковіти; *за царя Гороха* — давно; *я́блуку ні́де впасти* — велелюдно, дуже тісно.
Фразеологізми не потрібно сприймати буквально: у наведених вище висловах не йдеться про раків як безхребетну прісноводну тварину чи про яблуко як фруктовий плід — тут мова про стан людини (ніяковіти) чи тисняву, велелюддя.
У фразеологізмах не можна вилучати чи заміняти якесь слово, тому їх і характеризують як ***стійкі сполуки слів***. Порівняйте: *ховати голову в пісок* і *ховати руки в пісок*. Перший вислів фразеологічного типу *(вдавати, ніби немає небезпеки)*, а другий — звичайне словосполучення, його ми сприймаємо буквально *(занурювати руки в пісок)*.
Значення фразеологізмів можна з'ясувати за *фразеологічним словником*.

2. Визначте та випишіть із кожної групи сполуку слів, що є фразеологізмом.

Намилити шию, намилити руки, намилити ноги; варити воду, варити кашу, варити суп; з усіх кімнат, з усіх сил, з усіх відер; тягти козу за хвоста, тягти кота за хвоста, тягти кота за лапу; як миша в колесі, як бурундук у колесі, як білка в колесі; розбити глека, розбити тарілку, розбити миску.

3. Замініть виділені слова фразеологізмами *(за потреби скористайтеся довідкою)*.

1. Річка в цьому місці **мілка** *(І. Корнієнко)*. 2. Сестру не схитнеш, коли вона щось **надумала**. 3. Адам лежить, схиливши голову набік, **усміхаєть-**

ся *(В. Близнець)*. 4. Он як ти заговорив! Ми ще подивимося, хто кому потрібний. **Забирайся геть!** *(О. Жовна)*. 5. Сиділи б, діду, у таке свято дома: людей у церкві **багато**, мало вас не задавили! *(М. Кропивницький)*.

Довідка. Світити зубами, як комашні, скатертю дорога, жабі по коліно, узяти собі в голову.

Зауважте!

Фразеологізми можуть утворювати антонімічні пари: *як кішка із собакою* (ворогувати) — *водою не розлити* (дружно жити).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть фразеологізми з протилежним значенням.

Фразеологізм	***Фразеологізм***
1 гнути спину	**А** бити байдики
2 вирватися з лап	**Б** скласти зброю
3 тримати в кулаці	**В** попускати віжки
4 розправити крила	**Г** співати дифірамби
	Д потрапити в тенета

Фразеологізм є ***одним членом речення***:
підметом: *Біла ворона — людина, яка різко виокремлюється серед інших своєю поведінкою чи зовнішнім виглядом* (Зі словника);
присудком: *Вартовий забив тривогу. Буде бій* (В. Сосюра);
обставиною: *Гостро пахло дощем, хоч, може, він випав за тридев'ять земель* (Л. Дмитерко);
додатком: *Увесь день мотався, легку копійку здобував* (Ю. Бедзик).

5. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Буває так, що індивідуальність п..р..кладача б..ре гору над індивідуальністю поета *(М. Рильський)*. 2. Правда — це хв..левий настрій, що на кожнім кроці робить нам в..дмежі послуги *(Я. Качура)*. 3. На моє пр..вітання чоловіки відповіли в один голос *(М. Коцюбинський)*. 4. Блудний син — людина, яка не підкоряється волі, традиціям кол..ктиву чи сім'ї *(Зі словника)*. 5. Я бачив, що моя розповідь схвилювала дівчину, і жорстоко картав себе за довгий язик *(М. Трублаїні)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви ***е, и***.

Б. Визначте фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

Зауважте!

Як і слова, фразеологізми можуть утворювати синонімічні ряди: ***байдики бити*** (нічого не робити, ледарювати), *коровам хвости крутити, горобців лічити, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, ловити ґав, витрішки продавати*.

6. Колективно згрупуйте фразеологізми в синонімічні ряди *(усно)*.

Аж кишить, світла голова, на краю світу, як маку, у тридев'ятому царстві, не в тім'я битий, ні проїхати ні пройти, де Макар телят пасе, хоч греблю гати, зірки з неба хапає, на воловій шкурі не списати, де козам роги правлять, має лій у голові.

За тридев'ять земель (далеко) — … . Кури не клюють (багато) — … . Мати голову на плечах (розумний) — … .

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Прочитайте речення.

У тебе є свої діла! Сюди не мішайся та ***тримай язик за зубами***.

Виділений фразеологізм у реченні є

А підметом **Б** присудком **В** додатком **Г** обставиною

2. Прочитайте речення.

— Юшка була холодна. Задубіла, — промовив Гнат ***крізь зуби***.

Виділений фразеологізм у реченні є

А підметом **Б** присудком **В** додатком **Г** обставиною

3. Фразеологізми-синоніми записано в рядку

А аби день до вечора, ні світ ні зоря
Б два чоботи пара, на один копил
В намотати на вус, і у вус не дути
Г одним махом, крок за кроком

Копи́л — дерев'яне шевське знаряддя, що має форму ступні та яким користуються для виготовлення взуття.

8. Складіть речення з кожним фразеологізмом так, щоб він виконував зазначену в дужках синтаксичну роль. Запишіть речення.

Ловити ґав (присудок), де козам роги правлять (обставина), залізна леді (підмет), золота середина (додаток).

9. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ситуацію, коли людина вважає, начебто досить змінити зовнішній вигляд або навіть лише поміняти вбрання — і відразу зміниться її суть,

росіяни характеризують приказкою *ворона в павлиньих перьях*. Невибагливі автори наших видань пишуть *ворона в павиному пір'ї*. Однак в українській мові на цей випадок є оригінальна приказка: *убрався в жупан і дума, що пан*.

Як заголовок нерідко використовують фразеологізм *із вогню та в полум'я* (тобто з однієї скрути в іншу). Звичайно, це цілком український зворот, спільний із російським. Але, крім нього, маємо й інший, суто наш: *з дощу та під ринву*, який чомусь забувають.

При описі весни, коли водойми звільняються від криги або коли йдеться про настання чогось довгосподіваного, уживають фразеологізм-покруч *лід зрушився*. Це невдалий переклад рос. *лёд тронулся*. Замість нього в нас є *крига скресла*, що вживають у прямому й переносному значенні.

В одній із радіопередач розповідали про невдалий захід, коли люди не дістали того, на що розраховували. Становище було охарактеризовано так: «Вони пішли, *не солоно сьорбнувши*» (рос. *не солоно хлебавши*). Натомість треба було вжити український вислів: «Вони пішли, *спіймавши облизня*» або ще коротше: «Вони *дістали (спіймали, схопили, скуштували) облизня» (За О. Пономаревим)*.

А. Складіть план тексту *(письмово)*.

Б. Перекажіть текст за планом *(усно)*.

10. Відновіть і запишіть фразеологізми, дібравши з довідки пропущене слово в потрібній формі. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

Різати правду в ... , різати ... , кинути одним ... , колоти ... , куди не кинь ... ; довгий ... , прикусити ... , розв'язувати ... , **... без кісток**, ... до Києва доведе; гаряча ... , кидатися сторч ... , посипати попелом ... , по ... ходити; брати голими ... , ... волю дати, з перших ... , у надійних ... , ... сверблять; **дивитися крізь** ... , і ... не зачепити, на ... можна порахувати, обвести довкола ... .

Довідка. Палець (пальці), язик, око (очі), рука (руки), голова (голови).

11. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Тільки серце про щось заговорить і тривогу заб'є з глибини *(В. Сосюра)*. 2. Це ж Гришка-хуліган **шибки** б'є, двері ламає, дітей обмазує в чорнило, до школи у свинячий голос приходить *(Ю. Яновський)*. 3. Панас Саксаганський у ролі **дяка** викликав гомеричний сміх *(І. Мар'яненко)*. 4. Дійсно, **опришок** був красень. Сила тремтючим потоком переливалася в жилах, била ключем *(Г. Хоткевич)*. 5. Божа іскра — то тяжке прокляття, дикий і лютий пожар *(Леся Українка)*.

А. Визначте фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

Б. З'ясуйте значення виділених слів за словником *(усно)*.

§ 26–27 ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1. Прочитайте вислови в колонках і виконайте завдання.

Бережи честь змолоду. Батьків і батьківщину не вибирають.	Нарізай хліб рівними скибочками. Полуницю миють холодною водою.

А. Вислови якої колонки є усталеними?

Б. Аргументуйте свій вибір.

Джерела українських фразеологізмів:

- жива народна мова: *дати гарбуза, піймати облизня*;
- мова представників різних професій: *на відмінно* (з мови вчителів); *білими нитками шито* (з мови кравців); *як по нотах* (з мови музикантів);
- антична міфологія: *дамоклів меч, прокрустове ложе, золоте руно*;
- Біблія: *нести свій хрест, блудний син, земля обітована*;
- художня література: *гидке каченя* (із твору Г. Х. Андерсена), *послухали Лисичку і Щуку кинули у річку* (із твору Л. Глібова).

2. Розподіліть фразеологізми за джерелами їхнього походження *(усно)*.

Ноїв ковчег, грати першу скрипку, мало каші з'їсти, фенікс із попелу, закручувати гайки, поцілунок Іуди, гордіїв вузол, стригти під один гребінь, гнути спину, каїнова печать, діогенова бочка, підкласти свиню.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Так важко зректися свого білого кольору білій ґаві! *(К. Шукерт)*. 2. Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але спіймав од неї облизня *(І. Нечуй-Левицький)*. 3. Не зважайте на мої підозри, я, як завжди, у своєму репертуарі *(П. Панч)*. 4. Ахіллесовою п'ятою нашого Мурчика були горобці: вони ніколи йому не давали спокою, мабуть, і вві сні до нього прилітали *(І. Онатій)*. 5. А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з небес *(Д. Бедзик)*.

А. Знайдіть фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

Б. Визначте та надпишіть джерело походження кожного фразеологізму.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть фразеологізм із джерелом його походження.

Фразеологізм	*Джерело походження*
1 входити в роль	**А** з мови ткачів
2 здавати позиції	**Б** з мови ковалів
3 розмотати клубок	**В** з мови артистів
4 між молотом і ковадлом	**Г** з мови рибалок
	Д з мови військових

Прислі́в'я та ***приказки́*** — різновиди фразеологізмів: *Бережи честь змолоду. Тихіше їдеш — далі будеш.*

Приказка відрізняється від прислів'я тим, що в ній немає висновку, повчання (другої частини вислову), порівняйте: *Решетом воду не носять* (приказка) і *Баба з воза — кобилі легше* (прислів'я).

До фразеологізмів належать також крилаті вислови й афоризми.

Крила́тими називають вислови, що стали відомими завдяки своїй виразності: *Борітеся — поборете* (Т. Шевченко). *Слово, чому ти не твердая криця?* (Леся Українка).

Афори́зми — стислі узагальнені думки: *Я мислю — отже, існую!* (Р. Декарт). *Не все те отрута, що неприємне на смак* (Г. Сковорода).

Приказки, прислів'я, афоризми й крилаті вислови інтонаційно завершені, вони є реченнями, тому кожне слово виконує синтаксичну роль: *Ситий голодного не розуміє*.

5. Випишіть приказки та прислів'я.

1. Руки потрібно мити не менше тридцяти секунд. 2. Перед розумом і сила поступається. 3. Персик росте лише в теплому кліматі. 4. Шоколад не варто зберігати в холодильнику. 5. І нести важко, і викинути шкода. 6. Щоб яйце вийшло крутим, варіть його десять хвилин. 7. До свого роду хоч через воду. 8. Кров не вода, а серце не камінь. 9. Віддавайте перевагу сезонним овочам і фруктам. 10. Один у полі не воїн. 11. Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка. 12. Зуби треба чистити щонайменше двічі на день. 13. Аби були пиріжки, то знайдуться і дружки.

З перших букв виписаних народних висловів складіть назву вірша І. Жиленко.

6. Прочитайте афоризми й поясніть, як ви їх розумієте.

З усіх утрат утрата часу найтяжча.
Лід на те й родиться, аби танути.
Бери вершину — і матимеш середину.

А. Єгорова. Григорій Сковорода. Думки про майбутнє

Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.
Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний *(Г. Сковорода)*.

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть різновид фразеологізму з прикладом.

Різновид фразеологізму	***Приклад***
1 приказка **2** прислів'я **3** афоризм **4** крилатий вислів	**А** Весна — тепла пора року. **Б** З бика не надоїш молока. **В** Кожна грубість починається зі слабкості *(Сенека)*. **Г** Не тим хороша, що чорноброва, а тим, що діло робить. **Д** Усі дорослі спочатку були дітьми, тільки мало хто про це пам'ятає *(А. де Сент-Екзюпері)*.

8. Напишіть невелике есе, узявши за тему один із крилатих висловів.

Ми не маємо права споживати щастя, не продукуючи його *(Дж. Бернард Шоу)*.
Більшість людей ніколи не чують одне одного *(Е. Хемінгвей)*.
Усе в наших руках, тому їх не можна опускати *(К. Шанель)*.

9. Запам'ятайте, у чому полягає відмінність між словами *належність* і *приналежність*.

Нале́жність — літературне слово.
Принале́жність — калька з російської мови (рос. *принадлежность*), тож уникайте її у своєму мовленні.

10. Визначте та вкажіть джерела фразеологізмів. Поясніть значення виділених сполук слів *(за зразком, письмово)*.

Зразок. Вусом не моргнути (жива народна мова).

Вусом не моргнути, **яблуко незгоди**, вавилонське стовпотворіння, коронний номер, передати куті меду, **канути в Лету**, терновий вінок, теревені правити, випити гірку чашу, не нюхати пороху, брати бика за роги, **гомеричний сміх**.

11. Випишіть приказки та прислів'я. Підкресліть у них члени речення.

1. Не місце красить чоловіка, а чоловік — місце. 2. Сіль — компонент багатьох страв. 3. Поле бачить, а ліс чує. 4. Птахи відлітають у вирій восени. 5. Цього року зима видалася морозною. 6. Ранні пташки росу п'ють, а пізні — сльози ллють. 7. Не всі люблять навчатися й працювати. 8. Свого горба ніхто не бачить.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 28 ТВІР-РОЗДУМ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

1. Визначте ознаки твору-роздуму із запропонованих.

• Слова *на мою думку, по-перше, по-друге, отже*; • загальне питання *який?* • опис ознак і властивостей предмета; • зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка; • загальне питання *чому?* • теза — аргумент — приклад — висновок; • міркування над проблемою; • розповідь про подію; • загальне питання *що відбувається?*

Твір-роздум про вчинки людей складається з двох частин: • розповідь про вчинок *(що? де? коли?)*; • роздум з оцінкою вчинку *(чому?)*.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

З кожною зупинкою людей в автобусі більшало, уже і **яблуку ніде було впасти**. Молодик сидів, слухаючи музику й поглядаючи у вікно, коли раптом жінка йому сказала: «У ваші літа я поступалася місцем старшим, а ви...» За дві-три хвилини на хлопця накинулися всі пасажири.

Юнак не витерпів і сказав: «Я встану, але хай сяде на моє місце той, кому не буде соромно за свої слова». Хлопець дістав щось із-під сидіння, от з'явилася милиця, а потім друга, і він, спираючись, піднявся з місця.

Усі завмерли від здивування, а жінка, що наступала йому на ноги, тепер зрозуміла, чому він на це не звертав уваги. Хлопець їхав, стоячи на милицях, хоча й було важко, він стояв. Юнакові давало силу те, що його місце залишалося порожнім усю дорогу.

Самовпевненість і поспішність висновків часто стають для людини соромом. Саме толерантність і розсудливість убезпечать нас від негідних вчинків *(Нар. тв.)*.

А. Визначте тему тексту, його головну думку й стиль.

Б. Яка частина є розповіддю про вчинок?

В. Знайдіть частину, у якій є елементи роздуму; тезу та доказ *(усно)*.

Г. Висловте свої міркування щодо вчинків героїв розповіді, дайте їм оцінку. Використайте один-два фразеологізми.

Д. Поясніть значення виділеного фразеологізму.

3. Напишіть твір-роздум у художньому стилі про вчинок знайомого/знайомої. Використайте в ньому щонайменше три фразеологізми.

Теми: 1. Чому треба берегти природу. 2. Який вчинок можна вважати героїчним.

§ 29 ЗМІНЮВАННЯ І ТВОРЕННЯ СЛІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

кав**а**	кава
кав**и**	кавник
кав**і**	кавувати
кав**у**	кав'ярня
кав**ою**	

А. У якій колонці записано слова з різним лексичним значенням, а в якій — з тим самим значенням?

Б. Як утворилися нові слова — за допомогою закінчень чи суфіксів?

Треба розрізняти словозміну та словотворення.

Словозмі́на — творення форм слова: *ліс, лісу, лісом, у лісі*. Форму слова змінюють за допомогою закінчення *(лісу)* або одночасно прийменника та закінчення *(у лісі)*. Форми слова мають однакове лексичне значення: *ліс, лісу, лісом...* — усі ці форми позначають площу, зарослу деревами й кущами. Форми слова мають різне граматичне значення: *ліс* — називний відмінок однини; *лісами* — орудний відмінок множини.

Словотво́рення — творення нових слів від тих, що вже є в мові: *ліс — лісник; ліс — лісовий; ліс — лісок — пролісок*. Унаслідок словотворення виникають нові слова, у них різні лексичні значення: *ліс* — площа, заросла деревами й кущами; *лісник* — лісовий сторож; *лісок* — малий ліс; *пролісок* — квітка. Усі ці слова ***спільнокореневі*** (або ***споріднені***), адже вони мають той самий корінь *-ліс-*.

Нові слова утворюємо за допомогою суфіксів *(ліс — лісо́к)*, префіксів *(лісок — про́лісок)*, додаванням до одного слова (чи основи) іншого *(ліс + степ = лісостеп)* та іншими способами, які ви вивчатимете на найближчих уроках.

Завдяки словотворенню збагачується український словник.

2. Розподіліть і запишіть слова у дві колонки: 1) форми того самого слова; 2) спільнокореневі слова.

Сад, садівник, саду, саджати, присадибний, за садом, садочок, у саду, саджалка, насадити, садів, садам, розсаджувати, садами, на садах, саджанець.

3. Випишіть виділені слова та визначте, від яких слів вони утворені *(за зразком)*.

Зразок. Прожити ← жити.

1. Життя прожити — не поле **перейти**. **2.** Кінь **барвистий** зовні, а людина — зсередини. **3.** Не кожна хмара **приносить** дощ. **4.** Не брудни криниці, бо схочеш **водиці**. **5.** Як вересніє, то й **дощик** сіє *(Нар. тв.)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форми того самого слова записано в рядку

А миша, мишка, мишачий
Б річка, річкою, річками
В рік, річний, роковини
Г мило, милити, мильний

2. Форми того самого слова записано в рядку

А вода, водяний, заводнений
Б читання, перечитати, читанка
В година, годинний, щогодини
Г запитаю, запитаєш, запитає

3. Спільнокореневими є слова

А річний, річковий
Б водити, вода
В часовий, часник
Г гора, гірський

5. Складіть невеликий текст *(три-чотири речення)* про спортсмена/спортсменку або артиста/артистку. Використайте в ньому спільнокореневі слова *грати* й *відігравати*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Чита́ння, листопа́д, нови́й.

7. Випишіть спочатку форми того самого слова, а потім спільнокореневі слова.

Читаю, читаєте, читають; книжний, книжка, книгарня; вишиванка, вишивати, вишиваний; багато, багатир, розбагатіти; потреба, потребою, потреб; ніжний, ніжного, ніжним; п'ять, п'ятірка, по-п'яте; сім, сьома, семи.

Форми слова: ... .

Спільнокореневі слова: ... .

§ 30 ПОХІДНІ І НЕПОХІДНІ СЛОВА. ТВІРНЕ СЛОВО

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

слон	слоненя
тигр	тигреня
щур	щуреня

А. Слова першої колонки утворилися від слів другої чи навпаки?

Б. За допомогою якого суфікса вони утворені?

Слово, утворене від іншого слова, називаємо ***похідни́м***. Слова *слоненя, тигреня* й *щуреня* похідні, бо утворені від слів *слон, тигр, щур* за допомогою суфікса ***-ен-***.

Слово, від якого творять інше слово, називаємо ***твірни́м***: *коза* → *козеня, рот* → *ротик, мити* → *вимити*. Слова *коза, рот, мити* — твірні.

Здебільшого слова утворюємо не від слова, узятого повністю, а від його основи: ***мавпа*** → ***мавпеня***. Спільною для цих слів є частина ***мавп***, вона і є твірною основою.

Основу, від якої утворено нове слово, називаємо ***твірно́ю***.

Словотві́р — розділ науки про мову, що вивчає способи й особливості творення слів.

2. Визначте в кожній парі слів твірне слово й похідне *(усно)*.

Перукар, перука; розчистити, чистити; жовтий, жовтіти; шоколад, шоколадний; дев'ятка, дев'ять; безсонний, сонний; ділити, поділити; пил, пилок; закритий, критий; Україна, український.

Зауважте!

Похідне слово може бути твірним для іншого слова: *ділений* → *поділений* → *розподілений* → *перерозподілений*. Слово *поділений* похідне від слова *ділений* і водночас твірне для слова *розподілений*. Такий ряд спільнокореневих слів, у якому кожне наступне слово утворене від попереднього, називаємо ***словотвірним ланцюжком***.

3. Вибудуйте словотвірні ланцюжки з кожної групи слів *(за зразком, письмово)*.

Зразок. Хмара → хмарний → хмарність.

Хмарність, хмара, хмарний; зеленіти, зелений, позеленіти; лісок, ліс, пролісок; учити, учителька, учитель; рукав, рука, рукавиця; писати, записка, записати.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Непохідним є слово

А чайник
Б лампа
В несмак
Г дубок

2. Твірне й похідне від нього слово записано в рядку

А кит → Китай
Б кава → кавалер
В мис → миска
Г сад → садок

3. Твірні й похідні від них слова записано в усіх рядках, ОКРІМ

А сир → сироп
Б читач → читачка
В брат → братство
Г жовтий → жовтенький

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Не було ще такого **літнього** ранку, щоб дід Арсен усидів удома. Де там! Як тільки над обрієм зажевріє велика досвітня зоря, уже Арсен на ногах. Почепить через плече стару **шкіряну** торбу з вареним зерном, що пахне кутею (рибі на принаду), убгає в кишеню круглу бляшану баночку з великими й малими рибальськими гачками, вудки в руки — і гайда до річки. А надворі світає і світає. На луках **туманець** при самій траві стелеться, лелеки вздовж болота походжають — як матроси: у чорних штанях і білих-**пребілих** сорочках *(За Гр. Тютюнником)*.

А. Визначте твірну основу виділених слів.

Б. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Слова *кав'яр* і *кав'ярня* — пароніми. ***Кав'яр*** — риб'яча ікра, а ***кав'ярня*** — невеличкий ресторан, де відвідувачам подають каву, чай та закуски.

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Краще **віддати** своє, ніж узяти чуже. 2. Шануй бат..ка й **нен..ку**, то буде тобі скріз.. гладен..ко. 3. **Чесне** діло роби с..міло. 4. Житт..я **прожити** — не поле **перейти**. 5. Погрожує **мишка** кіш..ці, та здалека *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, пропущений м'який знак.

Б. Доберіть до виділених слів твірні слова й запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Віддати ← дати.

§ 31–32 ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

1. Розгадайте ребуси та визначте, за допомогою яких значущих частин утворено слова-відгадки.

УВАТИ

ПРО

НА

НИК

Способи словотворення	
префіксальний	*при́нести ← нести, під́ковдра ← ковдра*
суфіксальний	*законн̂ий ← закон, малесе̂нький ← малий*
префіксально-суфіксальний	*під́сніжни̂к ← сніг, без́межн̂ий — межа*
безафіксний	*біг ← бігати, випуск ← випускати*
складання основ або слів	*лісостеп ← ліс* і *степ, снігопад ← сніг падає*
абревіація	*СБУ ← Служба безпеки України*
перехід слова з однієї частини мови в іншу	***Черговий** підготував клас до уроку. ← **Черговий** учень підготував клас до уроку.*

Слова, утворені префіксально-суфіксальним способом, виникли внаслідок одночасного додавання префікса й суфікса: *за-* + *піч* + *-ок* (слів *запіч* і *пічок* в українській мові немає). Порівняйте із суфіксальним і префіксальним способами творення на прикладі такого словотвірного ланцюжка: *хмара* → *хмар-н-ий* (суфіксальний спосіб творення) → *без-хмарний* (префіксальний спосіб творення).

2. Виділіть у кожному слові значущі частини слова й укажіть спосіб словотворення *(за зразком, письмово)*.

Зразок. Пра́дід□ — префіксальний.

Прадід, промова, перехід, хмарочос, надбрівний, перукар, позавчора, прибічник, глибина, теплохід.

3. Запишіть слова у дві колонки за способом словотворення: 1) префіксальний; 2) суфіксальний.

Прехороший, казочка, учителька, розказати, кілок, урочистість, опитати, родинний, сфотографувати, український, дитинка, зміїний, обпекти, артистка.

З перших букв виписаних слів складіть назви злакових рослин.

4. Утворіть по кілька слів суфіксальним способом, використавши суфікси зі значенням здрібнілості та згрубілості. Запишіть ці слова *(за зразком)*.

Зразок. Рука → ручка, рученька, рученятко, ручище.

Рука, нога, очі, дуб, кіт.

5. Утворіть антонімічні пари за допомогою префіксів ***в-*** і ***ви-***, ***з-*** і ***роз-***, ***від-*** і ***під-***, ***від-*** і ***за-***. Запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Входити — виходити.

6. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Суфіксальним способом утворено слово

А син
Б чин
В татарин
Г ультрамарин

2. Префіксальним способом утворено слово

А доба
Б доцент
В домашній
Г допрацювати

3. Префіксально-суфіксальним способом утворено слово

А безнадія
Б наглядач
В пречудовий
Г безпам'ятство

7. Знайдіть в інтернеті та послухайте народну пісню «Ой вінку, мій вінку». Випишіть із неї слова, що утворюють словотвірний ланцюжок до слова *золото*.

8. Прочитайте речення та зробіть словотвірний розбір виділених слів.

1. Питай не в **старого**, а в бувалого. 2. Гірко **заробиш** — солодко з'їси. 3. Гостре **словечко** коле сердечко *(Нар. тв.)*.

Словотвірний розбір

1. Запишіть слово й розкрийте його лексичне значення.
2. Доберіть твірне слово та твірну основу.
3. Позначте префікси й суфікси, за допомогою яких утворено слово *(якщо вони є)*.
4. Визначте спосіб творення.

Зразок усного розбору

Прабаба — мати діда або баби. Твірне слово — *баба*, твірна основа — *баб*. Утворено за допомогою префікса *пра-*. Спосіб творення — префіксальний.

Зразок письмового розбору

Прабаба ← баба — префіксальний.

9. Дослідіть вірш. Поділіть клас на групи та виконайте завдання.

- ***Група «майстрів словотворення».*** Знайдіть у вірші приклади різних способів творення слів. Запишіть їх, позначте в них значущі частини слова.
- ***Група «літературознавців».*** Визначте провідний мотив вірша, знайдіть художні óбрази та художні засоби (епітет, персоніфікація, метафора).
- ***Група «митців».*** Підготуйтеся до виразного читання вірша (акторська майстерність) і проілюструйте поезію (образотворче мистецтво).
- ***Група «фольклористів».*** Дослідіть виділене слово. Розкажіть, з яким жанром календарно-обрядових пісень воно пов'язане.
- ***Група «піарників».*** Напишіть рекламний текст до поетичної збірки, що розпочинається поезією «Серпневолиций вірш».

СЕРПНЕВОЛИЦИЙ ВІРШ

Серпневолицо стало навкруги
Від шоколадноспеки і засмаги,
Ось-ось єднатиме вже літо береги
Осінніх днів і сонячної спраги.

І зійде вересень із **дідухом** в руках
По сходах золотих у море спеки…
Серпневолицо всюди на полях
І трохи тужно, бо збираються лелеки
До вирію долати довгий шлях.

Н. Мельниченко

10. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
відкрити журнал	розгорнути журнал
підняти крик	здійняти галас
підняти питання	порушити питання

11. Виділіть у кожному слові значущі частини слова й укажіть спосіб словотворення *(за зразком, письмово)*.

Зразок. Прис̀мак□ — префіксальний.

Присмак, синь, перекотити, юннат, прихвостень, відвар, холодний, кінотеатр, неправда, песик, слухач, рань, видолинок.

12. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з пр..мерзлими до з..млі з..леними **чубчиками**, стримлять н..зенькі п..ньки із жовтуватою, немов старий мед, смілкою на **зрізах**. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається. Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, **дроворуб**! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір. Зачувши людину, дят..л п..р..став цюкати, повів гартованим дзьобом із боку в бік і **націлив** його на Олеся: чого тобі **тутечки**? Здр..гнувся, хльоснув кр..лом по корі та зник, зал..шивши у вузенькому дуплі шишку *(Гр. Тютюнник)*.

Косогір — схил гори, горба тощо.
Смілка *(пестл.)* — смола.

А. Випишіть слова з пропущеними буквами, що позначають ненаголошені ***е*** та ***и***.

Б. Зробіть письмовий словотвірний розбір виділених слів.

§ 33 ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ СЛІВ

1. Розгадавши ребус, визначте, яким способом утворено назву-відгадку.

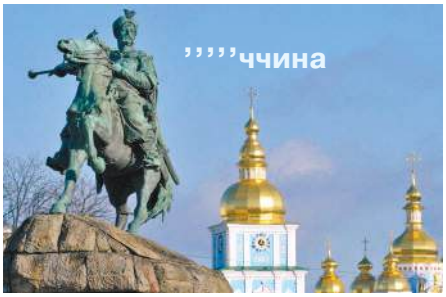

Під час творення слів відбуваються такі зміни:

прикметник → іменник		
+ *-ин (а)*	*-ськ-* → *щ*	*київський* → *Київщина*, *харківський* → *Харківщина*
	-цьк- → *чч*	*вінницький* → *Вінниччина*, *турецький* → *Туреччина*, **АЛЕ:** *Галичина*
іменник → прикметник		
+ *-н (ий)*	*к, ц, ч* → *ч*	*рука* → *ручний*, *смак* → *смачний*, *язик* → *язичник*, **АЛЕ:** *дворушник*, *рушник*, *сердешний* (нещасний), *соняшник*, *торішній*

2. Утворіть і запишіть іменники із суфіксом ***-ин-***. Підкресліть літери, що позначають звуки, які зазнали змін унаслідок словотворення *(за зразком)*.

Зразок. Уманський — Уманщина.

Уманський, німецький, чернігівський, сумський, галицький, мелітопольський, хмельницький, одеський, донецький, миколаївський, прилуцький, херсонський, полтавський, словацький, тернопільський.

3. Утворіть і запишіть прикметники із суфіксом ***-н-***. Підкресліть літери, що позначають звуки, які зазнали змін унаслідок словотворення *(за зразком)*.

Зразок. Залізниця — залізничний.

Залізниця, криниця, комік, знак, сонце, торік, вулиця, медик, місяць, бібліотека, вік, пшениця, безпека.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку у творенні іменника допущено у варіанті

А гадяцький — Гадяччина
Б галицький — Галиччина
В кролевецький — Кролевеччина
Г дрогобицький — Дрогобиччина

2. Помилку у творенні прикметника допущено у варіанті

А звук — звучний
Б аптека — аптечний
В тактика — тактичний
Г торік — торічний

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

А Рівненщина, сонячник
Б Луганщина, молочний
В Черкащина, столичний
Г Слобожанщина, штучний

5. Продовжте розповідь. Розкажіть про маршрут подорожі, використавши іменники із суфіксом ***-ин*** *(а)*, а також інформацію з довідки.

Наша родина збирається мандрувати Україною на власному авто. Тож буде змога зупинятися в різних місцях нашої неозорої країни. Початкова точка маршруту — Білоцерківський район (Білоцерківщина), а кінцева — Львів (...). Ми побуваємо на ... .

Довідка. Білоцерківський район — дендропарк «Олександрія»; Житомирська область — геологічний заказник «Кам'яне село»; Вінницька область — історико-культурний заповідник «Буша»; Хмельницька область — Кам'янець-Подільська фортеця; Тернопільська область — Збаразький замок; Івано-Франківська область — Говерла.

6. Розрізняйте пароніми *серцевий — сердечний — сердешний*.

Серце́вий — який пов'язаний із серцем як органом: *серцевий м'яз, серцевий напад*. *Серде́чний* — добрий, чулий, задушевний: *сердечні почуття, сердечне вітання*. *Серде́шний* — бідолашний, нещасний: *Сердешна жінка аж до землі припадала з горя* (А. Кащенко).

7. Утворіть від поданих назв міст іменники із суфіксом ***-ин*** *(а)*. Складіть із ними по одному реченню, увівши інформацію про те, чим славляться ці регіони *(письмово)*. Скористайтеся матеріалами інтернету.

Тростянець, Донецьк, Дубно, Ковель, Самбір.

§ 34 СУФІКСИ *-СЬК-, -ЦЬК-, -ЗЬК-* і *-СТВ-, -ЦТВ-, -ЗТВ-*

1. Прочитайте ланцюжки слів і виконайте завдання.

нога — на нозі — ніжка	рука — на руці — ручка	вухо — на вусі — вушко

А. Назвіть по три приголосні звуки, які чергуються в наведених словах.

Б. Утворіть аналогічні ланцюжки зі словами *книга, аптека, муха*.

Коли до твірної основи, що закінчується на ***г, к, х, з, ц, с, ж, ч, ш***, додаємо суфікс ***-ськ-*** або ***-ств-***, відбувається чергування приголосних звуків.

Прикметники із суфіксами *-ськ-, -цьк-, -зьк-*

г, з, ж + ***-ськ-*** = ***-зьк-***	*Прага — празький, француз — французький*
к, ц, ч + ***-ськ-*** = ***-цьк-***	*Гадяч — гадяцький, козак — козацький*
х, с, ш + ***-ськ-*** = ***-ськ-***	*Сиваш — сиваський, чех — чеський*

Винятки: ***казахський, тюркський.***

Іменники із суфіксами *-ств-, -цтв-, -зтв-*

г, з, ж + ***-ств-*** = ***-зтв-***	*убогий — убозтво, боягуз — боягузтво*
к, ц, ч + ***-ств-*** = ***-цтв-***	*ткач — ткацтво, молодець — молодецтво*
х, с, ш + ***-ств-*** = ***-ств-***	*товариш — товариство, птах — птаство*

Якщо твірна основа закінчується на будь-який інший звук, то в результаті додавання суфіксів ***-ськ-*** і ***-ств-*** чергування приголосних не відбувається: *брат* + *-ськ-* = *братський*, *брат* + *-ств-* = *братство*.

2. Утворіть прикметники за допомогою суфікса ***-ськ-*** і запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Словак — словацький.

Словак, парубок, печеніг, Калуш, волох, Острог, казах, Кривий Ріг, брат, Черкаси, Одеса, узбек, Галич, наймит, мученик, Буг.

3. Утворіть іменники за допомогою суфікса ***-ств-*** і запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Убогий — убозтво.

Убогий, брат, отрок, юнак, агент, підлабузник, птах, ткач, кравець, лицар, чиновник, пасічник, товариш, свідок, жебрак, будівник.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку допущено в написанні слова

А парижський
Б карпатський
В китайський
Г харківський

2. Неправильно утворено прикметник у варіанті

А Кременчук — кременчузький
Б Запоріжжя — запорізький
В Магдебург — магдебурзький
Г Збараж — збаразький

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

А глядацький, козацький
Б гігантський, юнацький
В братський, піратський
Г парубоцький, сиріцький

5. Вас узяли на роботу до супермаркету й дали завдання виготовити цінники для групи товарів. Утворіть назви продуктів, укажіть їхню вартість за 1 кг або порцію. Для виготовлення етикеток скористайтеся папером, ножицями та фломастерами. Визначте двох переможців: групу, яка виготовила цінники без орфографічних помилок, і групу, що створила найкращий дизайн етикетки.

Голландія

Рига

Дрогобич

Волнова́ха

Нью-Йорк

Трускавець

Нюрнберг

Прага

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Кори́сний, ку́рятина, цінни́к.

7. Утворіть словосполучення та запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Гірницький колектив.

Гірник, колектив; таджик, традиція; гагауз, мова; завод, дефект; Кагарлик, продукція; Прилуки, район; Острог, академія; Франція, парфуми; Бахмач, напрямок; хижак, погляд.

§ 35 СКЛАДНІ СЛОВА. СПОЛУЧНІ *о* та *е* У СКЛАДНИХ СЛОВАХ

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

с					л			к

ч		р			с			

л			т				д	

А. Розгадайте зашифровані назви й запишіть їх у зошит.

Б. Що спільного між цими словами? Яким способом їх утворено?

Слово, що має два або більше коренів, називаємо ***складни́м***: *відеофайл*, *темноволосий*.

Частини складних слів можуть бути поєднані за допомогою сполучних голосних **[о]** та **[е]** (на письмі їх позначаємо буквами ***о, е, є***): *теплохід*, *землекоп*, *зброєносець*.

Сполучний голосний [о] — буква *о*	
прикметник + основа	*жовтий* + *рот* → *жовторотий*, *синій* + *крило* → *синьокрилий*
іменник або займенник з основою на твердий приголосний + основа	*ліс* + *степ* → *лісостеп*, *сам* + *ходити* → *самохід*
Сполучний голосний [е] — буква *е*	
іменник або займенник з основою на м'який приголосний + основа	*вугілля* + *видобуток* → *вуглевидобуток*, *воля* + *любити* → *волелюбний*
Сполучний голосний [е] — буква *є*	
іменник або займенник з основою на ***й*** + основа	*край* + *знати* → *краєзнавчий*, *свій* + *час* → *своєчасний*

Якщо основа прикметника закінчується на м'який приголосний, то перед сполучним голосним ***о*** пишемо ***м'який знак***: *давній*, *Греція* → *давньогрецький*. Написання слів *дружелюбний*, *овочесховище*; *костоправ*, *повітрозабірник*, *свиноматка*, *свинопас* треба запам'ятати.

Зауважте!

Сполучну букву ***є*** пишемо також після подвоєних літер, що позначають м'який подовжений приголосний: *сміттєзвалище*, *життєрадісний*.

2. Утворіть і запишіть складні слова *(за зразком)*.

Зразок. Ліс, смуга — лісосмуга.

Ліс, смуга; море, плавати; земля, копати; чорний, земля; синій, очі; ясний, зоря; давній, Русь; важкий, атлетика; життя, писати; сміття, збирати.

3. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, букви ***о, е, є***.

Чорн..слив, гряз..лікування, біл..сніжний, піш..хід, вод..пій, стал..бетон, дощ..мір, крапл..подібний, висок..гір'я, душ..губ, земл..трус, овоч..сховище, бур..лом, сир..вар, житт..діяльність.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***е*** пропущено в слові

А чаш..подібний
Б грош..любство
В місяц..хід
Г бос..ніж

2. Букву ***о*** пропущено в слові

А груш..подібний
Б прац..здатність
В пісн..творець
Г скел..лаз

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Вузька стежка в'ється узбережжям через тропічний ліс. І хоча світить сонце, але його промені не можуть пробитися крізь зелену гущавину. Широко розгорнули крони могутні евкаліпти. Тягнуться до них гігантські пальми, **дерев..видні** папороті та розлогі буки. Суцільною стіною рясніє бамбук, трапляються мангрові зарості, що крізь них, мабуть, і пташка не пролетить. Іноді попадаються дерева, що, відростивши десятки повітряних коренів, мов велетенські павуки, стоять на них, висмоктуючи із землі **житт..дайну** вологу *(За А. Шияном)*.

А. Випишіть виділені слова, уставивши пропущені букви. Зробіть словотвірний розбір цих слів.

Б. Знайдіть і випишіть слова, що позначають екзотичні рослини. Згадайте, який вони мають вигляд, й опишіть їх *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Літо́пис, чорно́зем, чорно́слив.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хвил..різ підноситься над водою *(Ю. Яновський)*. 2. У первинній обробці продуктів широко використовують м'яс..рубки та картопл..чистки *(О. Панчук)*. 3. Зі скелі відкривається чудовий широкий кра..вид на море *(М. Коцюбинський)*. 4. Хмарки летіли рус..косі у невідомії краї *(В. Сосюра)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви.

Б. Підкресліть граматичні основи.

§ 36–37 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

південно-західний українсько-німецький м'ясо-молочний	південноукраїнський західнонімецький м'ясокомбінат

А. У якій колонці частини складних слів незалежні, однотипні й між ними можна поставити сполучник ***і***?

Б. Як пишемо (разом чи з дефісом) складні слова, частини яких незалежні, однотипні?

Складні слова пишемо разом або з дефісом.

Разом	
складні іменники зі сполучними голосними ***о, е***	*лісостеп, газогін, водолаз, хвилеріз*
складні прикметники із залежними частинами (від однієї з них до іншої можна поставити питання)	*південна (яка?) Україна → південноукраїнський, падає (що?) листя → листопад, падолист*
складні слова з першою частиною — числівником	*двадцятиріччя, семиповерховий,* **АЛЕ:** *20-річчя, 7-поверховий*
складні слова з першою частиною іншомовного походження ***агро-, веб-, гідро-, максі-, міні-, теле-, ультра-*** (зазвичай такі компоненти не вживаємо як самостійні слова)	*мінітвір, телефон, максіспідниця, гідромасаж, ультрамодний, агробізнес, вебсторінка*
З дефісом	
складні слова з незалежними частинами (між ними можна поставити ***і***)	*історико-філологічний, м'ясо-молочний, школа-інтернат*
складні слова, що поєднують антоніми, синоніми, спільнокореневі та повторювані слова	*більш-менш, гидко-бридко, тихий-тихесенький, білий-білий,* **АЛЕ:** *кінець кінцем, одним одна*
складні іменники, що поєднують близькі за значенням слова (вони передають єдине поняття)	*хліб-сіль* (їжа), *батько-мати* (батьки)
складні імена казкових персонажів	*Лисичка-Сестричка, Вовчик-Братик*

Продовження табл.

складні слова з першою іншомовною частиною, що визначає певну прикмету предмета, названого другою частиною (обидві частини можна вживати як самостійні слова)	*дизель-мотор, допінг-контроль, піар-кампанія, фітнес-клуб*

Зауважте!

Назви деяких рослин пишемо **з дефісом:** *євшан-зілля, мати-й-мачуха, сон-трава, розрив-трава*. Назви, у яких перша частина — дієслово в наказовій формі, пишемо **разом***: горицвіт, перекотиполе*.

2. Перепишіть слова, знімаючи риску.

Сорока/річний, західно/український, міні/диск, тишком/нишком, легко/атлетичний, писав/писав, загально/освітній, бізнес/план, темно/окий, купівля/продаж, поп/музика, право/бережний, мало/помалу, три/відсотковий, ультра/звук, східно/слов'янський, гори/цвіт, зроду/віку.

3. Утворіть складні слова й запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Ліс, степ — лісостеп.

Ліс, степ; північний, східний; західний, Італія; купівля, продаж; фізика, математика; давній, Греція; світлий, око; гідро-, споруда; боди-, білдинг; кіно, зал; Кабан, Іклан; чар, зілля.

До речі...

Іншомовну частину ***боди-*** (з ***и***) пишемо перед приголосним: *бодибілдинг*, а ***боді*** (з ***і***) — перед голосним: *бодіарт*.

Різновидом складних слів є складноскорочені слова: *оргвідділ, медсестра*. Їх утворюємо частковим скороченням слів чи основ і пишемо **разом** і **з малої літери:** *юний натураліст → юннат; професійна спілка → профспілка*.

До складноскорочених слів належать і ***абревіатури***. Їх утворюємо з ініціальних (початкових) букв; записуємо **великими літерами** й **без крапок після них:** *зовнішнє незалежне оцінювання → ЗНО, Сполучені Штати Америки → США*.

4. Випишіть складноскорочені слова.

Овочесховище, інвалюта, дводенний, лісгосп, хліб-сіль, рибокомбінат, темношкірий, інформцентр, загальноосвітній, землевідведення, адмінреформа, євшан-зілля, держмито, іспансько-італійський, АРК.

З перших букв виписаних слів складіть назву давньогрецької поеми.

5. Утворіть і запишіть по одному слову з кожним наведеним іншомовним компонентом (їх треба писати разом із наступним компонентом, оскільки як самостійні слова їх не використовуємо) *(за зразком)*.

Зразок. Авіабаза, автобан.

Авіа-, авто-, аква-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, веб-, гео-, еко-, економ-, етно-, зоо-, кібер-, метео-, мото-, поп-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-.

Зауважте!

Разом пишемо слова з першою іншомовною частиною, що означає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін): ***бліц-, гіпер-, екстра-, максі-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш***. Наприклад: *бліцопитування, нанотехнології, флешінтерв'ю*.

6. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Півні кричать у мега/фони мальв — аж деренчить полив'яний світанок. 2. В хаті тихо/претихо. І натоплена піч. Інкрустований місяць в заворожену ніч. 3. І не було на вербах теле/фону, русалки виглядали із річок. Щоденні старти кіно/марафону несли на грудях фініші стрічок. 4. І жив народ. І звався він шумери. Все пережив: і війни, й земле/трус. 5. З часів **прапрадіда** Гомера аж до сьогоднішнього дня немає кращого гримера, ніж **добро/совісна** брехня *(Л. Костенко)*.

А. Випишіть складні слова, знявши риску.

Б. Зробіть словотвірний розбір виділених слів *(письмово)*.

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З дефісом треба писати слово

А давньо/індійський
Б східно/китайський
В північно/західний
Г середньо/вічний

2. З дефісом треба писати слово

А боді/арт **Б** біо/логія **В** етно/графія **Г** бізнес/проєкт

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

А добробут, міні-футбол
Б сон-трава, горицвіт
В мало-мало, юннати
Г дворічний, вебкамера

8. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Натхненно/піднесено калатали, озиваючись голосним відлунням по довколишніх горах, дзвони на дзвіницях обох церков у Космачі на Великоднє свято. Люди почали прибувати ще звечора. Усі святошно, за предко/віч-

ним гуцульським звичаєм, пишно/розцвічено повдягувані. Старі поважні ґазди — у дорогих писаних кептарях, гостро/верхі з різно/барвними стрічками крисані тримають у руках. У ле́генів крисані з павиним пір'ям, поверх кептарів — сардаки зі шнурками, дармо/висами, китицями та бляшками. Молодиці й дівчата — у дорогих червоних хустках *(За Л. Качковським)*.

Дармови́с — предмет, який чіпляють, підвішують до чого-небудь для прикраси; підвіска.

А. Випишіть складні слова, знявши риску, позначте в них корені.

Б. Розкрийте значення діалектизмів *ле́гінь, ґа́зда, сардáк, кептáр, крисáня*. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Верхній теплий короткий сукняний одяг; капелюх; парубок; верхній хутряний одяг без рукавів; господар.

В. Опишіть гуцульський одяг за світлиною *(усно)*.

9. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
уязвиме місце	слабке (вразливе) місце, ахіллесова п'ята
бувший колега	колишній колега
попасти в тупик	потрапити в глухий кут (у безвихідь)

10. Утворіть складні слова та запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Лісовий, смуга — лісосмуга.

Лісовий, смуга; груша, подібний; великий, превеликий; темне, волосся; румунський, український; риба, комбінат; відео, запис; п'ять, зірок; видимо, невидимо; високий, гора; перекоти, поле; часто, густо; два, рік.

11. Утворіть і запишіть складноскорочені слова *(за зразком)*.

Зразок. Медичний пункт — медпункт; державна підсумкова атестація — ДПА.

Медичний пункт, державна підсумкова атестація, Криворізький басейн, Європейський Союз, спортивний зал, Міністерство внутрішніх справ, вищий навчальний заклад, хімічний комбінат, засоби масової інформації, універсальний магазин, Об'єднані Арабські Емірати, військовий комісаріат, непізнаний літаючий об'єкт.

§ 38 НАПИСАННЯ СЛІВ ІЗ *пів*

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

півострів

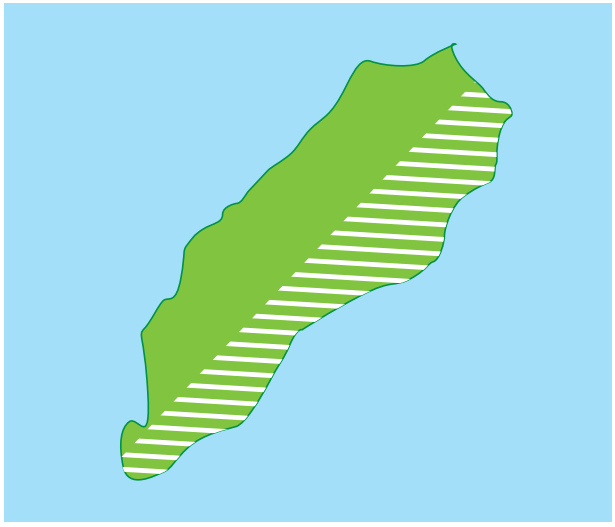

пів острова

А. На якій ілюстрації позначено половину природного об'єкта?

Б. Сформулюйте правило, коли числівник ***пів*** із наступним словом треба писати окремо.

Числівник ***пів*** зі значенням «половина» з наступним іменником у формі ***родового відмінка*** пишемо **окремо:** *пів острова, пів Києва*.
Якщо ***пів*** із наступним іменником у формі ***називного відмінка*** становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо **разом:** *півострів, півколо*.

2. Запишіть слова, знявши риску.

Пів/озера, пів/вікна, пів/Америки, пів/овал, пів/яблука, пів/України, пів/оберт, пів/години, пів/Європи, пів/міста, пів/місяць, пів/відра.

3. Перепишіть речення, знявши риску.

1. Щороку наша родина їздить відпочивати на пів/день. 2. Пів/дня я проводжу в школі, а решту часу — удома. 3. На турецькому прапорі зображено пів/місяць із зіркою. 4. Різдвяно-новорічні свята тривають приблизно пів/місяця. 5. Герої шоу обійшли пів/острова в пошуках води. 6. До пів/острова залишилося їхати 270 кілометрів *(З інтернету)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Разом із ***пів*** потрібно писати слово в рядку

А пів/дивана
Б пів/ромба
В пів/класу
Г пів/коло

2. Окремо треба писати числівник ***пів*** із наступним іменником у рядку

А пів/ніч
Б пів/день
В пів/року
Г пів/куля

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

А об'їздили пів міста
Б допливли до пів острова
В працювали пів місяця
Г налили пів склянки

5. Напишіть мінітвір *(п'ять–сім речень),* починаючи реченням «Люди різних професій не можуть обійтися одне без одного».

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Фахови́й, уподо́бання, катало́г.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Краще мати пів/горіха, ніж шкаралупу, але порожню *(Нар. тв.)*. 2. А хто від правди ступить на пів/метра, душа у того сіра й напівмертва *(Л. Костенко)*. 3. Від озер, порослих осокою, кудись на пів/день линуть журавлі *(Є. Плужник)*. 4. Ніким не помічений човен описав пів/коло, обходячи пароплав *(М. Трублаїні)*. 5. На пів/ночі дикій зріс кедр одинокий — могутній стрункий богатир *(Г. Гейне)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Надпишіть над кожним словом останнього речення, якою частиною мови воно є.

§ 39 САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

світанок	світанковий	світати
зелень	зелений	зеленіти
свіжість	свіжий	свіжішати

А. За яким принципом розподілено слова в колонки?

Б. На яке питання відповідають слова кожної колонки?

В. Опрацюйте матеріал таблиць «Частини мови» на першому форзаці.

Морфоло́гія — це розділ науки про мову, що вивчає слова як частини мови. Більшість термінів на позначення частин мови «говорять» самі за себе:

- ***іменник*** — **ім'я** людини, **найменння** предмета чи явища: *Дарина, кава, сніг*;
- ***прикметник*** — **прикмета** когось або чогось: ***веселий*** *хлопець*, ***чорне*** *волосся*;
- ***числівник*** — **число**: *сім, п'ятнадцять*;
- ***займенник*** — **за**мість **іменника** чи **прикметника**: *напиши слово — напиши* ***його***;
- ***дієслово*** — **слово**, що позначає **дію**: *ходжу, висмикувати*;
- ***прийменник*** — службове слово, що стоїть **при іменнику** або **при займеннику**: ***у*** *школі*, ***у*** *ній*; ***біля*** *вікна*, ***біля*** *нього*;
- ***сполучник*** — службове слово, що **сполучає** однорідні члени або частини складного речення: *Поклич Олега* ***й*** *Наталю*, ***щоб*** *сповістити їм хороші новини*;
- ***вигук*** — слова, які **вигукують**: *Ау! Ой!*

2. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Кухар від запаху ситий. 2. З полови хліба не спечеш. 3. Знайся віл із волом, а кінь — із конем. 4. Голова не на те, щоб тільки кашкет носити. 5. Глянь на вид і про здоров'я не питай *(Нар. тв.)*.

А. Надпишіть над кожним службовим словом, якою частиною мови воно є.

Б. Підкресліть дієслова двома рисками.

До речі... ***Ви́гук*** — слова, що не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У сиву **давнину**, коли на світі ще водилися чудовиська, змії та відьми, а люди розуміли мову звірів і пташок, жив собі співець, на ім'я Шіпот. Чув він од старих людей, що є десь чарівни́й край — земля казок і легенд. Там здіймаються високі-високі гори, укриті густими зеленими лісами. У них бродять дивовижні звірі — лише в казках такі бувають. А ще казали люди, що є в тому краю глибока печера. У ній живе дивний дідусь, що має **незвичайні** очі: одне з них сяє, як сонце, а друге — як місяць. Заплющить старий одне око — настає ніч, заплющить друге — займається день... *(За А. Мітру)*.

А. Випишіть по два приклади кожної самостійної та службової частини мови.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Слово	*Частина мови*
1 синіти	**А** іменник
2 синьо	**Б** прикметник
3 синій	**В** займенник
4 синь	**Г** прислівник
	Д дієслово

5. Напишіть продовження історії *(три–п'ять речень)* про дивного дідуся *(текст вправи 3)*, використавши слова *чарівник, чарівний, чарівно, чарувати (зачаровувати)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	*Правильно*
отримати освіту	здобути освіту
здавати іспит	складати іспит
учбовий процес	навчальний процес

7. Відновіть деформовані вислови та запишіть їх. Надпишіть над кожним словом, якою частиною мови воно є.

1. Коні, на, переправа, не, міняти. 2. Ситий, голодний, не, розуміти. 3. Сім, раз, відміряти, один, відрізати. 4. Баба, з, віз, кобила, легше. 5. Боятися, не, той, собака, що, брехати, а, той, що, лащитися *(Нар. тв.)*.

§ 40 ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

папуга	місто	сторінка
колібрі	вода	позавчора
зебра	їхати	понеділок
липкий	вулиця	календар

А. Яке «зайве» слово в кожній колонці?

Б. За якими ознаками ви визначили «зайві» слова?

Іме́нник — це самостійна частина мови, що називає предмет і відповідає на питання ***хто? що?***
Іменники належать до певного ***роду***: *стіл* — ч. р., *весна* — ж. р., *око* — с. р.
Іменники змінюємо за ***числами*** й ***відмінками***: *стіл — столи; стіл, стола, столу* … .
У реченні вони здебільшого є ***підметом*** або ***додатком***: *Біда біду тягне* (Нар. тв.). Хоча можуть виконувати роль і будь-якого члена речення: *Промінь* (чий?) *сонця гріє*. *Малювання — моє уподобання*. *Брат пішов* (куди?) *у парк*.

Зауважте!

Щоб визначити рід іменника, який стоїть у формі множини, треба утворити форму однини: *Білі **акації** будуть цвісти в місячні **ночі** жагучі* (В. Сосюра). *Акації — акація* (вона, моя — ж. р.); *ночі — ніч* (вона, моя — ж. р.).

2. Прочитайте діалог. Знайдіть у ньому іменники та визначте їхній рід, число й відмінок *(усно)*.

— Які фрукти свіжі?
— Увесь товар свіжий, сьогодні отримали, — зауважила продавчиня.
— Невже вчора весь товар розкупили? — щиро здивувався худорлявий підліток.
— Ви будете купувати чи ні? Не затримуйте чергу, — трохи роздратовано кинула жінка в білому фартусі.
— А помаранчі солодкі?
— Усе солодке! — ледь стримуючи себе, відповіла продавчиня.
— Й огірки?..

3. Прочитайте текст із деформованими реченнями та виконайте завдання.

(Мешканець) сучасного великого (місто, Зоотрополіс) спілкуються між собою, ходять на (робота) й заводять (сім'я). Головного героя — (лис), на ім'я (Нік), — затримали за злочин, якого він не скоював. Невинного (Нік) починає переслідувати поліцейська (кролиця, Джуді), яка виконує свою (робота) дуже відповідально. Згодом (герой) дізнаються, що опинилися в (центр, змова), і тепер їм двом доведеться знайти того, хто за цим стоїть.

Кадр із мультфільму «Зоотрополіс»

А. Поставте іменники, що в дужках, у потрібну форму й запишіть відновлені речення.

Б. Надпишіть над кожним іменником рід, відмінок і число.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Іменник (виділене слово)	***Член речення***
1 І кожен фініш — це, по суті, *старт*.	**А** підмет
2 Тепло *матері* залишається з нами назавжди.	**Б** присудок
3 Долиною туман тече, не чути *плеску* хвиль його.	**В** додаток
4 В хаті спокійно й затишно, вечір десь бродить *в гаю*.	**Г** обставина
	Д означення

5. Хто, на вашу думку, порушив етикет у діалозі *(вправа 2)*? Складіть і запишіть продовження діалогу, у якому продавчиня та підліток порозумілися *(по дві-три репліки для кожного учасника діалогу)*. Підкресліть іменники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

6. Запам'ятайте колоритні іменники *ви́тівка, витребе́ньки, відчайду́х*.

Ви́тівка — учинок, дія, вигадка, що виходить за межі звичайних норм.
Витребе́ньки — вигадки, примхи, забаганки.
Відчайду́х — дуже хоробра, смілива людина.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Знов до нас весна прийшла, тепле сонечко знайшла *(Д. Луценко)*. 2. Довіра — звір полоханий, втече *(Л. Костенко)*. 3. Пахне в залі ялинка п'янко, завітала зима до нас *(Д. Луценко)*. 4. Усі люди люблять фільми про пригоди *(З розмови)*.

А. Перепишіть речення та підкресліть іменники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

Б. Надпишіть над кожним іменником його рід, відмінок і число.

§ 41 НАЗВИ ІСТОТ І НЕІСТОТ. ІМЕННИКИ КОНКРЕТНІ Й АБСТРАКТНІ, ЗАГАЛЬНІ І ВЛАСНІ

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

дама
хто чи *що?*

зграя
хто чи *що?*

кінь
хто чи *що?*

лялька
хто чи *що?*

А. Які з назв відповідають на питання *хто*, а які — на питання *що*?

Б. Які із зображених об'єктів не є людиною чи твариною, а лише імітують їх?

Розрізняють конкретні й абстрактні іменники.

Конкре́тні іме́нники називають предмети, які ви бачите, чуєте, до яких можете доторкнутися: *лід, дощ, Десна*.

Абстра́ктні іме́нники називають поняття, які ви не сприймаєте органами чуття: *сумління, спогад, відданість*.

Іменники, що позначають ***назви істот***, відповідають на питання ***хто?***, а ***назви неістот*** — на питання ***що?***

Істоти — на́зви	**Неістоти** — на́зви
• людей: *тато, Алла*; • тварин: *їжак, колібрі*; • міфологічних і казкових персонажів: *мавка, Перун, Колобок*; • померлих людей: *мрець, покійник*; • шахових фігур, карт та іграшок, що імітують людей і тварин: *пішак, валет, лялька*	• явищ природи: *сніг, гроза;* • неживих предметів: *ручка, кран;* • абстрактних понять: *жаль, питання;* • мікроорганізмів: *бактерія, вірус;* • сукупностей людей і тварин: *оркестр, зграя*

Розрізняють загальні і власні назви.

Зага́льні на́зви стосуються багатьох однакових предметів: *острів, село, дівчинка*.

Вла́сні на́зви стосуються одного предмета з-поміж однотипних: *Хортиця* (*островів* багато, а *Хортиця* одна), *Ксаверівка* (*сіл* багато, а *Ксаверівка* одна), *Зоя* (*дівчаток* багато, а *Зоя* — одна з них). Власні назви пишемо **з великої букви**. Назви газет, журналів, книжок, художніх творів, виробів беремо **в лапки**.

2. Запишіть іменники у дві колонки: 1) назви неістот; 2) назви істот.

Зоря, ластівка, армія, любов, ельф, історія, дракон, загін, Інна, натовп, Австралія.

З перших букв виписаних слів складіть фразеологізм.

До речі... Іменники з ***абстрактним значенням*** позначають якості та властивості *(щирість, синь)*, стан людини *(сон, страх)*, дії та процеси *(біг, перемовини)*, наукові поняття *(функція, інфінітив)*. Здебільшого (але не всі!) абстрактні іменники не мають форм множини, або їх уживаємо тільки в множині: *любов* (тільки однина), *оглядини* (тільки множина).

Назви одиничних предметів *(ручка, заєць)*, речовин, матеріалів *(повітря, молоко, мармур)*, простору, часу *(берег, година)*, а також власні назви *(Вінниця, Блажко)* належать до іменників із ***конкретним значенням***.

3. Перепишіть текст. Надпишіть над кожним іменником по дві його характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст*.

Скільки легенд і казок пов'язано з конваліями! Кажуть різне: у конвалях нібито ховаються на ніч сонячні зайчики; квітки конвалій — то ліхтарики гномів; у них живуть маленькі лісові чоловічки — ельфи. Одна з легенд оповідає, що конвалії — то щасливий сміх мавки, який перлинками розкотився в лісі, коли вона відчула радість кохання *(За С. Приходько)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. До назв істот належить слово

А стіл **Б** небо **В** русалка **Г** брязкальце

2. Власною назвою є слово

А (Г, г)ора **Б** (Р, р)ічка **В** (О, о)зеро **Г** (Г, г)оверла

5. Створіть «хмари» слів до таких груп іменників: 1) назви меблів; 2) власні назви; 3) іменники з абстрактним значенням; 4) назви істот.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Кварта́л, катало́г, мере́жа.

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Від (К, к)иєва до (К, к)ракова — скрізь біда однакова. 2. На (Б, б)езлюдді й (Х, х)ома — пан. 3. Лякає (М, м)иша (К, к)ицьку, та сама з нори не вилазить. 4. На людях (І, і)лля, а вдома — (С, с)виня *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть вислови, знявши дужки.

Б. Надпишіть над кожним іменником по дві його характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст*.

§ 42 ВЕЛИКА БУКВА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

місто, річка

печиво

А. Яку з назв треба писати в лапках: *місто Дніпро, річка Дніпро* чи *печиво Дніпро*?

Б. Обґрунтуйте свої міркування.

Вла́сні на́зви пишемо **з великої букви:** *місто Алушта, озеро Синевир, Ігор, Кучинська*.

Якщо власна назва складається з кількох слів, то **з великої букви** пишемо лише перше слово: *День учителя, Київський музей історичних коштовностей*.

Власні назви	Приклади
імена, по батькові, прізвища й псевдоніми людей; клички тварин	*Ада Миколаївна Роговцева, Марко Вовчок; Бровко*
імена персонажів казок, байок, міфів і легенд	*Вовк, Мавка, Ярило, Аполлон*
географічні назви (населені пункти, країни, водойми, гори та ін.)	*Херсон, Італія, Дунай, Тихий океан, озеро Балатон, гора Еверест*
назви установ, організацій	*Міністерство юстиції України, Харківська обласна державна адміністрація*
назви замків, храмів, пам'яток історії	*замок Пала́нок, Володимирський собор, Золоті ворота*
назви історичних подій, державних і релігійних свят	*Коліївщина, Друга світова війна, День медичного працівника, Різдво*
назви вулиць, бульварів, площ	*вулиця Каштанова, Європейська площа*

Продовження табл.

назви транспортних засобів, магазинів і виробів	*літак «Мрія», мотоцикл «Ява», супермаркет «Сільпо», печиво «Дніпро»*
назви періодичних видань, мистецьких творів	*журнал «Vogue», газета «Порадниця», повість «Климко», мультфільм «Рататуй»*

Потрібно розрізняти загальні назви й утворені від них умовні власні назви: *біла церква* (храм білого кольору) — *Біла Церква* (місто); *світить сонечко — дитсадок «Сонечко»*.

Назви періодичних видань, мистецьких творів і виробів, а також умовні назви пишемо **з великої букви** та **в лапках**: *часопис «Дніпро», пісня «Червона рута», цукерки «Ліщина»*.

2. Визначте, за яким правилом написано наведені власні назви.

Повість «Тореадори з Васюківки», літак «Боїнг», Перун, проспект Соборний, Китайська Народна Республіка, цукерки «Ромашка», балет «Лебедине озеро», Хоменко, місто Бердянськ, журнал «Всесвіт», Великдень, Хотинський за́мок, Харківський тракторний завод, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Псалтир, Конституційний Суд України, вулиця Хрещатик, Сірко, Андріївська церква.

Зауважте!

Усі слова пишемо **з великої букви** в назвах найвищих державних установ України та найвищих міжнародних організацій *(Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй)*; населених пунктів, країн і географічних об'єктів *(село Зелений Гай, Сполучені Штати Америки, гори Високі Татри)*, а також галактик, сузір'їв *(галактика Чумацький Шлях, сузір'я Зоряний Віз)*.

3. Перепишіть слова, вибравши потрібну букву з дужок і використавши, де треба, лапки.

(В, в)ерховна (Р, р)ада (У, у)країни, (Р, р)еспубліка (П, п)ольща, (С, с)віже (П, п)ечиво, (Л, л)ікарка (З, з)арицька (О, о)льга (І, і)ванівна, (Т, т)орт (С, с)ніжинка, (К, к)иївські (В, в)улиці, (С, с)узір'я (М, м)алий (В, в)із, (Ф, ф)ільм (Г, г)аррі (П, п)оттер, (О, о)зеро (С, с)вітязь, (Ш, ш)околадна (Ц, ц)укерка, (Ш, ш)околад (Т, т)еатральний, (А, а)втомобіль (В, в)ольво, (М, м)істо (К, к)ривий (Р, р)іг.

До речі... Назви церковних книг **не беремо в лапки**: *Біблія, Євангеліє, Коран*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі. Установіть відповідність.

Речення	***Пропущене слово***
1 Місто … засновано 1895 року.	**А** антрацит
2 Я працюю в державній компанії … .	**Б** Антрацит
3 Видобувають … на Донеччині.	**В** «Антрацит»

5. Виготовте етикетки для крамниці «Со́лодощі». Напишіть на них назву кондитерського виробу (торт, пиріг, тістечко, шоколад, цукерки, мармелад, печиво, вафлі), його вагу й ціну. Використайте папір, ножиці та фломастери.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Кади́ти фіміа́м, *співа́ти дифіра́мби* — перебільшено когось вихваляти, лестити комусь.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Холодні **(З, з)ірки** мерехтіли в темному небі, і нескінченний (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях простягся у **вічність** *(О. Довженко)*. 2. У (В, в)ересні починається новий сезон у (Н, н)аціональній (О, о)пері (У, у)країни (І, і)мені **(Т, т)араса** (Ш, ш)евченка *(З афіші)*. 3. Он **гурт** з (Р, р)іздвяною (З, з)віздою уже на ближньому кутку *(Л. Костенко)*. 4. Популярний (М, м)ультфільм (С, с)импсони (В, в) (К, к)іно знято у 2007 **році** *(З інтернету)*.

А. Перепишіть речення, вибравши потрібну букву з дужок і використавши, де треба, лапки.

Б. Надпишіть над виділеними іменниками по дві характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст*.

§ 43 РІД ІМЕННИКІВ. ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО РОДУ

1. Прочитайте діалог «Біля дошки» та виконайте завдання.

— Денисе, як змінюємо іменники?
— Іменники змінюємо за родами, числами й відмінками.
— За родами?.. Тоді провідміняй іменник *стіл*.
— Він стіл, вона столи́ха, воно столеня́...

А. Якої помилки припустився Денис?

Б. Допоможіть йому дати правильну відповідь.

Рід — не змінювана, а постійна граматична ознака іменника. Більшість іменників належать до одного з трьох родів: ***чоловічого, жіночого*** або ***середнього***.

У назвах людей і тварин за допомогою роду розрізняємо стать: *чоловік — жінка, продавець — продавчиня, півень — курка*, а іноді й вік: *коза — козеня*. У назвах деяких тварин розрізнення статі немає: *щука, зяблик, черепаха, орангутанг*.

В іменниках, які вживаємо тільки в множині, рід не визначаємо: *ворота, ножиці, Чернівці*. Щоб визначити рід іменника, ужитого у формі множини, треба утворити форму однини: *холодні зорі — зоря* (ж. р.); *смачні гриби — гриб* (ч. р.).

Є іменники, що належать до двох родів: *забіяка* (і він, і вона) — ч. р. і ж. р.; *базікало* (і він, і воно) — ч. р. і с. р. Такі слова називають ***іменниками спільного роду***. Ці іменники мають закінчення ***-а*** або ***-о*** й позначають особу за її характерною дією чи рисами поведінки: *писака, читака, чванько, агакало*. Рід таких іменників визначаємо в реченні за формою прикметника, займенника або дієслова: *Писака **сказала**, що сьогодні зборів не буде* (ж. р.). ***Той** писака скаржиться на всіх* (ч. р.). ***Воно** базікало, якого ще світ не знав* (с. р.). *Базікало **підійшов** до мене* (ч. р.).

Деякі іменники мають паралельні форми роду: *абрикос — абрикоса, жираф — жирафа, зал — зала, птах — птаха, сусід — сусіда* та ін.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хлопець високий, рослий, долоня широка, видно відразу, що не білоручка *(І. Цюпа)*. 2. Гуляка гуляв: ні чобіт, ні халяв, а додому прийшов — не знайшов підошов *(Нар. тв.)*. 3. Мала мама одинця, одинця-мазунця.

Мамі з ним була біда: одинець був вереда *(Г. Бойко)*. 4. Мабуть, здоров'ям плохенький, бідолаха, бо дуже блідий *(А. Шиян)*. 5. Чи вмію я тримати язик за зубами, чи, може, я базікало? *(За Л. Смілянським)*.

А. Знайдіть і випишіть іменники спільного роду.

Б. Розберіть їх за будовою.

Зауважте!

Іменники на позначення осіб жіночої статі (так звані ***фемінітиви***) утворюємо **від іменників чоловічого роду** за допомогою суфіксів ***-к*** *(а)*, ***-иц*** *(я)*, ***-ин*** *(я)*, ***-ес*** *(а)*:

-иц *(я)*	від основ на ***-ник***	*працівник — працівниця, порадник — порадниця*
-ин *(я)*	від основ на ***-ець***	*продавець — продавчиня, кравець — кравчиня*
	від основ на приголосний	*філолог — філологиня, майстер — майстриня*
-к *(а)*	від різних основ	*учитель — учителька, співак — співачка*

Суфікс ***-ес*** *(а)* рідковживаний: *поетеса, принцеса, баронеса*.

В офіційно-діловому стилі на позначення осіб жіночої статі можна вживати іменники чоловічого роду: ***Посол*** *Кучинська відвідала Парламент Великої Британії. Заповіт підписала* ***нотаріус*** *Красовська Н. І.* Для позначення жіночої статі також уживаємо слово *пані*: ***пані*** *посол,* ***пані*** *нотаріус*.

3. Утворіть іменники на позначення осіб жіночої статі та запишіть їх у дві колонки: 1) з ***-к*** *(а)*; 2) з ***-иц*** *(я)*.

Модник, авантюрник, інспектор, рятівник, ізолювальник, вокаліст, чарівник, адміністратор, кролівник, апаратник, натураліст.

З перших букв записаних слів складіть жіноче та чоловіче ім'я.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть іменник чоловічого роду й суфікс для творення назв осіб жіночої статі.

Іменник чоловічого роду	***Суфікс***
1 верстальник	**А** ***-ес*** *(а)*
2 зоолог	**Б** ***-иц*** *(я)*
3 лікар	**В** ***-к*** *(а)*
4 поет	**Г** ***-их*** *(а)*
	Д ***-ин*** *(я)*

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Петрик і Марійка з весни гостюють у бабусі. Тут їм усе цікаво.

— Бабусю, ми хочемо курей доглядати.

Бабуся погладила їхні голівки.

— От хороші мої помічники. Курка — птаха розумна. Треба тільки вміти обходитися з нею, — повчала бабуся.

Пташина родина в бабусі невеличка. Усього чотири курки та півень. Петрику дісталися біла й **зозуляста**. Марійці — руда та **попеляста**. За півнем доглядали вдвох, бо він один. Тепер у Петрика й Марійки обов'язки неабиякі: треба птахів нагодувати та щоб у кориті завжди була свіжа вода, слідкувати, щоб не пішла в шкоду *(За М. Стеценко)*.

А. З'ясуйте лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

Б. Знайдіть назви птахів і визначте їхній рід *(усно)*.

В. Розкажіть, як треба доглядати за домашніми улюбленцями *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ва́ги, кіломе́тр, це́нтнер.

7. Визначивши рід іменників за словником, утворіть від них словосполучення, додаючи прикметники *(за зразком, письмово)*.

Зразок. Прозорий тюль.

Тюль, біль, дріб, гуаш, ступінь, розкіш, степ, бандероль, нежить, продаж, суміш, шампунь, вермішель, тунель, дриль, путь, емаль, біль, висип.

§ 44 РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Ти віддаєш перевагу **авту** чи **метру**?
— Частіше їжджу на **авто**, але й від **метро** не відмовляюся, коли є затори.

А. Хто зі співрозмовників правильно утворив форми іменників на позначення транспортних засобів?

Б. Ці назви власне українські чи запозичені?

Незмі́нювані іме́нники в усіх відмінках мають ту саму форму: *Ми замовили* ***таксі*** (Зн. в.). *Їдемо в* ***таксі*** (М. в.). ***Таксі*** (Н. в.) — *швидкий та зру́чний вид транспорту*. До незмінюваних належать ***іншомовні іменники з кінцевим голосним***: *авто, ательє, кенгуру, шимпанзе, Делі, Борнео*, **АЛЕ:** іменники ***пальто, ситро, вино*** відмінюємо.

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження визначаємо так:

- назви осіб чоловічої статі — **ч. р.**: *мосьє, денді;*
- назви осіб жіночої статі — **ж. р.**: *міс, леді;*
- назви тварин — **ч. р.**: *поні, шимпанзе*;
- назви неістот — **с. р.**: *метро, купе*;
- географічні назви — залежно від загальної назви: *Міссісі́пі* — ж. р., бо річка (вона); *Борне́о* — ч. р., бо острів (він); *Баку́* — с. р., бо місто (воно);
- абревіатури — залежно від головного слова: *ООН* — ж. р., бо організація (вона); *ЄС* — ч. р., бо союз (він).

Винятки: ***цеце*** (муха), ***салямі*** (ковбаса), ***боржомі*** (вода), ***гінді*** (мова), ***авеню*** (вулиця) — ж. р.; ***торнадо*** (смерч), ***сироко*** (вітер) — ч. р.

2. Запишіть іншомовні слова у дві колонки: 1) змінювані іменники; 2) незмінювані іменники.

Аптека, відео, менеджер, авто, рандеву, сертифікат, шасі, табель, егоїст, авокадо, рапіра, дамба, візаві, алегорія, магія, авеню.

З перших букв виписаних слів складіть назви столиць європейських країн.

Зауважте!

Не відмінюємо жіночі прізвища на ***приголосний*** та ***-о***: *Алла Коваль — Аллі Коваль, Інна Петренко — Інні Петренко*, а також окремі ***абревіатури***: *ЗНО, ООН*.

3. Запишіть слова в три колонки: 1) ч. р.; 2) ж. р.; 3) с. р.

Манго, мосьє, аташе, Хуанхе (річка), ре́ферi, амплуа, Капрі (острів), ООН, Міссісіпі, авеню, капучино, Окінава (острів), алое, ралі.

З перших букв виписаних слів складіть чоловічі імена.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Рід іменника	*Іменник*
1 чоловічий	**А** таксі
2 жіночий	**Б** непосида
3 середній	**В** іменини
4 спільний	**Г** авеню
	Д мачо

5. Складіть і запишіть казку про змагання екзотичних тварин у кулінарному чемпіонаті *(п'ять–сім речень)*. Поєднайте назви тварин, страв із прикметниками, скориставшись словами з довідки, і використайте їх у казці.

гри́злі

жако́

фламі́нго

тирамісу́

безе́

глясе́

Довідка. Зозулястий *(-а, -е)*; сірий *(-а, -е)*; незграбний *(-а, -е)*; бурий *(-а, -е)*; рожевий *(-а, -е)*; цибатий *(-а, -е)*; хрусткий *(-а, -е)*; пористий *(-а, -е)*; гарячий *(-а, -е)*; ароматний *(-а, -е)*; ніжний *(-а, -е)*; смачний *(-а, -е)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	**Правильно**
у любому випадку	у будь-якому разі
на протязі години	протягом (упродовж) години
поважати друг друга	поважати одне одного

7. Утворіть і запишіть словосполучення *(за зразком)*. З'ясуйте значення нових для вас слів за словником.

Зразок. Смачне суфле.

(Смачний) суфле, (вишуканий) леді, (свіжий) рагу, (шумний) шосе, (високий) мачо, (цікавий) есе, (гамірний) авеню, (кумедний) шимпанзе, (досвідчений) портьє, (гарячий) капучино, (повноводний) Міссісіпі.

§ 45 ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

Він оре́л — вони орли́.	Він стіл — вони столи́.	Він Ки́їв — вони ... .

А. Яке слово має бути на місці крапок?

Б. Чому не вдається утворити потрібну форму від іменника *Київ*?

Більшість іменників можна вживати як в ***однині*** *(ліс, пісня, тістечко)*, так і в ***множині*** *(ліси, пісні, тістечка)*.

Але є іменники, що мають **форму тільки однини**. Це:

- речовини, рідини: *кефір, сталь, масло*;
- почуття: *любов, щастя, відданість*;
- збірні поняття: *людство, рідня, листя*.

Частина іменників має **форму тільки множини**. Здебільшого вони є назвами:

- сукупностей людей і предметів: *діти, гроші, меблі*;
- розваг, свят, ігор, часових понять: *іменини, канікули, шахи*;
- абстрактних понять на ***-ощі***: *заздрощі, ревнощі, пахощі*;
- предметів парної або симетричної будови: *ножиці, ковзани, лапки́*.

З-поміж власних назв є такі, що мають форму тільки однини *(Дніпро, Чернігів, Тарас Шевченко)*, і такі, що мають форму тільки множини *(Чернівці, Карпати, Карлові Вари)*.

Іменники, що позначають сукупність однакових чи подібних предметів і сприймаються як одне ціле, називаємо ***збірними***: *молодь, студентство, листя*. Збірні іменники мають **форму однини**: *пишне волосся* (не *пишні волосся*).

2. Випишіть іменники, що мають форму тільки однини.

Рідня, човен, склад, істина, тато, залізо, Дунай, вихователька, береза, вугілля, берег, обережність, насіння, телефон, розмова, аркуш, міст, Одеса, коала, чашка, ввічливість, ірій, ноутбук, планшет, йод, країна, рятянка, інтернет, посада, кохання.

З перших букв виписаних слів складіть назви зимових свят.

3. Відгадайте загадки та запишіть відповіді. Визначте й надпишіть число іменників-відгадок: однина, множина, тільки однина чи тільки множина.

1. П'ять синів у двох матерів, а ім'я одне всім. 2. У дворі жовті кульбабки клюють зернятка. 3. І в огні не горить, і у воді не тоне. 4. Хоч має вухо,

а не чує. 5. Книжки читає, а грамоти не знає. 6. З небесної діжки крижані горішки на землю впали, шкоди нам завдали. 7. Олена зелена, не сіяна, не саджена, хто доторкнеться, той обпечеться *(Нар. тв.)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форму тільки однини мають обидва іменники варіанта

А свинець, правда
Б юнацтво, століття
В слава, тиждень
Г кисень, озеро

2. Форму тільки множини мають обидва іменники варіанта

А парфуми, гантелі
Б ножиці, радощі
В двері, вікна
Г діти, бабусі

3. Змінюються за числами обидва іменники варіанта

А цукор, метр
Б пенал, Львів
В пиріг, обличчя
Г ніжність, місяць

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Волинь — це край озер і річок. Скільки легенд народилося в цих краях, оповитих серпанком казковості! Леся Українка, яка провела дитинство в селі Колодяжному, написала «Лісову пісню», навіяну легендами й переказами Волині. Здається, ще й зараз, коли мандруєте тут зеленими лісами, вийде вам назустріч із хащів дивний Перелесник, сплесне хвилею в озері Водяник. Заграє десь у гущавині на сопілці Лукаш, викликаючи Мавку на побачення, і дядько Лев озветься із синіх туманів, що пливуть над озером *(І. Цюпа)*.

А. Знайдіть і випишіть іменники, що мають форму тільки однини, і ті, що мають форму тільки множини.

Б. Перекажіть текст, доповнивши його коротким описом одного зі згаданих міфічних персонажів *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ва́ги, граблі́, га́льма.

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. **Дніпровські** плавні — це цілий край із низовими лісами, з **намулистими** лугами й тихими озерами *(Олесь Гончар)*. 2. Альпи простяглися на 1200 кілометрів *(З інтернету)*. 3. Як тебе не любити, Києве мій! *(Д. Луценко)*. 4. Не бійся смутку, що пливе з великої любові *(М. Рильський)*.

А. Надпишіть над іменниками число: однина, множина, тільки однина чи тільки множина.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

§ 46 ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ

1. Прочитайте запис і виконайте завдання.

Баба з віз — кобила легше.

А. Чи можна цей запис вважати реченням?

Б. Що потрібно зробити, аби набір слів перетворити на прислів'я?

Іменники змінюємо за ***відмінками*** для того, щоб поєднати їх з іншими словами в реченні: *Баба з воза — кобилі легше* (Нар. тв.). Усього відмінків ***сім***.

Називний (Н. в.)	*хто? що?*	орел, орли
Родовий (Р. в.)	*кого? чого?*	орла, орлів
Давальний (Д. в.)	*кому? чому?*	орлові *(-у)*, орлам
Знахідний (Зн. в.)	*кого? що?*	орла, орлів
Орудний (Ор. в.)	*ким? чим?*	орлом, орлами
Місцевий (М. в.)	*на кому? на чому?*	на орлові *(-і)*, на орлах
Кличний (Кл. в.)	–	орле, орли

Називний відмінок однини — початкова форма іменника. Іменник у формі називного відмінка називає предмет прямо, тому й називаємо цей відмінок ***прямим***. Решта відмінків ***непрямі***.

У формі називного й кличного відмінків іменники вживаємо **без прийменників** *(друг, земля; друже, земле)*, у формі місцевого відмінка — **завжди з прийменниками** *(на другові, на землі)*.

У решті відмінків іменники вживаємо **як із прийменниками** (*іду* (з ким?) ***з*** *другом*, *вирвав* (із чим?) ***із*** *землею* — Ор. в.), **так і без них** (*пишаюся* (ким?) *другом*, *посипаю* (чим?) *землею* — Ор. в.).

2. Прочитайте речення та визначте, у якій відмінковій формі та числі стоїть кожний іменник *(усно)*.

1. Боятися вовка — у ліс не ходити. 2. Виміняв шило на швайку. 3. Вода й камінь довбає. 4. Усякому овочу свій час. 5. У тихому болоті чорти водяться. 6. Голодній кумі хліб на умі. 7. І стіни вуха мають *(Нар. тв.)*.

3. Відновіть деформовані речення, поставивши іменники в потрібних відмінкових формах. Запишіть відновлені речення та над кожним іменником надпишіть відмінок і число.

1. (Сестра) допомагає (мама) готувати (вечеря), а я з (тато) прибираємо у (квартира). 2. (Сестра) захоплюється (танці), а я — (футбол). 3. На (канікули) ми їздимо до (море) або (річка).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть іменник з його відмінковою формою.

Іменник (виділене слово)	*Відмінок*
(1)Олю, з великим *(2)задоволенням* запрошую святкувати *(3)день (4)народження* о шостій. Мій *(5)брат* зустріне тебе *(6)на зупинці*.	**А** називний **Б** родовий **В** давальний **Г** знахідний **Д** місцевий **Е** кличний **Є** орудний

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Які широкі дунайські **степи**. Стелеться степом битий **шлях**. А хто ж то скаче шляхом? То **запорожець**. Раз по раз стає в стременах, оглядає **степ**. А вже ген-ген курять **димки** на обрії… **Запорожець** повів коня в глибоку долину. Шумить одвіку не кошена **трава**, хлюпотить у комишах срібноводе **озерце**, а на схилі **дуб**-здоровань розпросторив темні, вузлуваті **віти** *(За М. Пригарою)*.

А. Які з виділених іменників ужито у формі знахідного відмінка?

Б. Випишіть усі іменники в тих відмінкових формах, у яких їх ужито в тексті.

В. Ще раз прочитайте розповідь. Згорніть підручник і перекажіть текст, використовуючи виписані іменники.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
навчатися музиці	навчатися музики
сміятися над другом	сміятися з друга
шосте люте *(дата)*	шосте лютого *(дата)*

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Ріка заснула в б..р..гах.
С..ло сотається д..мками.
Як чорні черги у снігах,
стоять похнюпл..ні паркани.

А на малому д..р..вці
з такою гілкою рогатою
лузають зиму горобці
і літо-літ..чко пр..гадують.

Л. Костенко

А. Перепишіть вірш, уставивши пропущені букви ***е*** та ***и***.

Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і число.

§ 47 ПОДІЛ ІМЕННИКІВ НА ВІДМІНИ ТА ГРУПИ

1. Прочитайте іменники в колонках і виконайте завдання.

зима рама Емма	Петро батько тато	честь гідність порядність	кошеня слоненя мавпеня

А. За якими ознаками розподілено іменники в колонки?

Б. Утворіть форму родового відмінка однини від кожного іменника. Які слова в родовому відмінку мають однакові закінчення?

Іменники української мови можна розподілити на ***чотири типи відмінювання***, як це зроблено у вправі 1. У відмінкових формах іменники мають однакові закінчення в межах своєї відміни: *зим**и**, рам**и**, Емм**и**; Петр**а**, батьк**а**, тат**а**; честі, гідності, порядності; кошенят**и**, слоненят**и**, мавпенят**и*** — Р. в.

Відміна	Рід	Закінчення	Приклад
I	жіночий, чоловічий	***-а, -я***	*сила, пісня, Микола, Ілля*
II	чоловічий	***-о*** та ***нульове***	*тат**о**, дракон*
	середній	***-о, -е, -я***	*див**о**, мор**е**, взутт**я***
III	жіночий	***нульове***	*успішність, любов*
IV	середній	***-а, -я***	*курч**а**, плем'**я*** (з ***-ат-, -ят-, -ен-***)

До іменників III відміни також належить слово ***мати***.
Незмінювані іменники, а також ті, що мають лише форму множини, не належать до жодної відміни: *купе, Делі; ворота, Суми*.

2. Розподіліть іменники за відмінами *(усно)*.

Микита, Денис, Світлана, Павло, Одеса, Умань, Трускавець, кішка, кошеня, кошенятко, вікно, ягня, ягнятко, кров, поле, лють, лінь, хлоп'я, кульбаба, дід, узбіччя, гривня.

Іменники однієї відміни в окремих відмінках можуть мати не однакові закінчення: *весна — весн**ою**, пісня — пісн**ею***. Ці відмінності пов'язані з належністю до різних ***груп: твердої, м'якої*** чи ***мішаної***. На групи поділяють іменники I і II відміни та визначають їх за кінцевим звуком основи.

Група	Кінцевий звук основи	Приклад
тверда	твердий (але не шиплячий)	*весна, пальто, склад*
м'яка	м'який	*пісня, кінь, поле (поля), волосся*
мішана	шиплячий ***(ж, ч, ш, щ)***	*площа, круча, ніж, Сиваш*

Іменники з основою на ***-р*** можуть належати до твердої, м'якої чи мішаної групи: *директор — директора, перукар — перукаря*. Про те, як визначати групу іменників з основою на ***-р***, дізнаєтеся в § 50.

3. Розподіліть іменники I та II відміни за групами: 1) тверда; 2) м'яка; 3) мішана *(письмово)*.

Жетон, Гоща, зять, воля, Уляна, італієць, рана, лящ, рілля, Арсен, Оля, британець, вареник, ігрище, лоно, ирод, Ніна, Ілля, душа, ймення, Африка.

З перших букв записаних слів складіть назви лікáрських рослин.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Відміна	*Приклади*
1 I	**А** гуся, ім'я
2 II	**Б** метро, шосе
3 III	**В** міцність, розкіш
4 IV	**Г** староста, Людмила
	Д перекотиполе, Луцьк

5. Візьміть участь у флешмобі «Я хочу побувати в...». Опублікуйте в соцмережах фото місцевості та підпис до нього з власною назвою.

6. Запам'ятайте колоритні фразеологізми.

Як сніг на голову — несподівано, раптово, зненацька; *потрібний, як торішній сніг* — зовсім не потрібний; *у нього (неї) узимку снігу не допросишся* — ідеться про скупість.

7. Перепишіть речення. Надпишіть над іменниками відміну, до якої вони належать, і групу *(якщо є)*.

1. Маленька пташка, та гострий дзьобик. 2. Ліпше горобець у жмені, ніж журавель у небі. 3. Де лелека водиться, там щастя родиться. 4. Був курчам — став півнем. 5. За морем радість, та чужа, а в нас і горе, та своє *(Нар. тв.)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 48 ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПРИМІЩЕННЯ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність між питанням і типом мовлення.

Питання	*Тип мовлення*
1 *що відбувається?*	**А** опис
2 *який?*	**Б** роздум
3 *чому?*	**В** розповідь

2. Ознайомтеся з матеріалом про опис приміщення та вибірковий переказ.

Опис внутрішньої частини будинку чи квартири (приміщення) називають ***інтер'є́ром***.

Завдання опису приміщення — не просто надати уявлення про предмети (розмір, форму, колір) та їхнє місце, а й розкрити характер мешканця (мешканців) приміщення, його (їхні) уподобання, естетичні смаки тощо.

У реченні опису приміщення ***відоме*** — це вказівка на місце, а ***нове*** — назва предмета: ***(Відоме)*** *Ліворуч, у кутку, стоїть* ***(нове)*** *комп'ютерний стіл із висувною полицею під клавіатурою.*

Вибірко́вий пере́каз — це детальне, послідовне передавання змісту одного з питань конкретної теми. Характерним для вибіркового переказу є відбір із тексту лише найістотнішої інформації. Для зв'язного відтворення вибраного матеріалу з почутого або прочитаного треба дотримуватися не дослівного переказування, а близького до тексту.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЗАТИШОК ПО-УКРАЇНСЬКИ

Перед ним сиділа дівчина, але не Наталка, не сестра. Зовсім не вона. Чужа якась дівчина. Але така ж хороша та бистроока, зі стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця.

У голові Григорія паморочилося. Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи́, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страстяні хрести напалені на стелі... Він лежить на великому дерев'яному ліжку, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... У вікно знадвору зазирає сонце. Мати в очіпку та в рясній стародавній спідниці,

усміхаючись, несе тарілки у двері… За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця… Біля вікна, тримаючи козацьке сідло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок.

…Сонце залило стіл і ткало золоті прошви на білій скатертині. На столі сиділо ведмежа й кумедно хапало себе передніми лапами за писок — ловило бджолу, що хоробро вилася навколо, намагалася на той писок сісти. Бджола дзижчала, вилася між сонячним промінням і не відступала, мов зачарована.

Дзижчання те, як звук срібної струни, проснувало осяяну сонцем тишу й наче бриніло в серці Григорія. Він лежав, спершись на лікоть, і дивився просто себе. Чи довго він спав? Здається, вічність.

Глянув — рясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнано. Там… на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі. Ущипнуло за серце, але й минулося враз.

Справжні королівські рушники на покутті! Різьблений мисник. Піч помальовано квітами, межи квітами два голуби цілуються. Чи два соколи… Два соколи! Біля печі стоять рогачі й кочерги, пахне свіжоспеченим хлібом. Усе так, як удома, тільки долівка не така — мощена з дощок і так вимита та вишкрябана, що аж мигтить.

Почуття легкості оволоділо ним. Чудно йому. Ні тривог, ні турбот на душі, такий безмежний сонячний спокій *(За І. Багряним)*.

Образи́ — ікони.

Кропи́ло — приладдя для кроплення свяченою водою.

Страстя́ні — великóдні.

Кире́я *(іст.)* — верхній довгий суконний одяг із відлогою.

Очі́пок — старовинний головний убір заміжньої жінки.

Ушива́льник — вузенький ремінець для зшивання окремих деталей виробу.

Святі́ — óбрази на іконах.

А. Робота з прочитаним текстом.

- Визначте тему та головну думку тексту.
- Поміркуйте, які типи мовлення (розповідь, роздум, опис) наявні в тексті.
- Визначте стиль тексту.
- Виберіть із прочитаного опис приміщення *(усно)*.
- Самостійно складіть за текстом план, запишіть.
- Прочитайте текст повторно.

Б. Напишіть за планом вибірковий переказ опису приміщення.

§ 49 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

Прага	доля	мере́жа
прогулянка	Надя	миша
країна	свиня	вдача

А. За якою ознакою іменники розподілено в колонки?

Б. Запишіть іменники 3-ї колонки у формі орудного відмінка однини *(ким? чим?)*.

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
Н. в.	школа	школи	земля	землі	круча	кручі
Р. в.	школи	шкіл	землі	земель	кручі	круч
Д. в.	школі	школам	землі	землям	кручі	кручам
Зн. в.	школу	школи	землю	землі	кручу	кручі
Ор. в.	школою	школами	землею	землями	кручею	кручами
М. в.	на школі	на школах	на землі	на землях	на кручі	на кручах
Кл. в.	школо	школи	земле	землі	круче	кручі

Зауважте!

Іменники, у яких перед *-я* стоїть апостроф чи буква на позначення голосного, мають у закінченнях не ***і, е***, а ***ї, є***, порівняйте: *земля — землі, мрія — мрії; земля — землею, сім'я — сім'єю*.

2. Провідміняйте іменники *сила, Олена, гривня, Надія, груша, вежа* за відмінками в однині та множині за аналогією до наведених у таблиці *(уголос)*.

3. Запишіть у формі орудного відмінка однини та родового відмінка множини іменники *племінниця, гривня, пісня, Марія, Леся, задача, ноша*. Позначте в утворених формах іменників закінчення *(за зразком)*.

Зразок. Племінниц**я** — племінниц**ею**, племінниць□.

Кличний відмінок однини в іменах	
Тверда група — *-о*	М'яка група (на *-я*) — *-є*
Марина — Марино, Микола — Миколо	*Марія — Маріє, Надія — Надіє*

Жіночі імена з пестливим значенням у кличному відмінку однини мають закінчення **-ю**: *Надя — Надю, Оля — Олю, Юля — Юлю*. ***Винятки:*** ***Катре, Насте, Мотре.***

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка однини у варіанті

А Віталія — Віталіє
Б Ксенія — Ксеніє
В Микола — Миколе
Г Анастасія — Анастасіє

5. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

На сивій од (роса) траві пасуться коні. Двоє. Один білої, другий карої масті. То лісникові. Он і (хата) його видно під байрачком над (круча), і дворище просторе з возом сіна біля (повітка). А посеред дворища вогнище горить і над ним казанок — (вечеря) вариться.

Мені чути, як коні похрумують молодою (травиця), поволеньки, вдячно ласують.

— Здрастуйте, коні! — гукаю до них.

Вони піднімають голови від (паша), довго дивляться на мене, й очі в них місячні, добрі, як у всякої трудящої (худоба) *(За Гр. Тютюнником)*.

Байра́к — ліс у яру, у долині або яр, порослий лісом, чагарником.
Па́ша — трава на пасовищі, що є кормом для худоби.

А. Утворіть потрібні форми іменників, що в дужках, і запишіть їх.
Б. Визначте, до якої групи — твердої, м'якої чи мішаної — вони належать, і позначте в них закінчення.
В. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати іменники у формі називного відмінка множини.

Книжки́, приказки́, частки́.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Україна з (Польща) мають дружні відносини. 2. Дорога (Соломія), вітаю тебе з днем народження! 3. Різні тортики я завжди готую з бажанням і (душа). 4. (Микита), запрошую тебе з (неня) і татом до нас у гості. 5. Хліб «Висівковий» коштує п'ятнадцять (гривня) 20 (копійка). 6. Удар по (ворота) — гол! *(З інтернету)*.

А. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну форму.
Б. Надпишіть над усіма іменниками відмінок і число.

§ 50 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

кошеня собаченя ім'я	веселка Європа Микита	любов гідність ніч	діамант морозиво Антон

А. У якій колонці записано іменники II відміни?

Б. За якими ознаками ви визначили іменники II відміни?

Іменники чоловічого роду

	твердa група		м'яка група		мішана група	
	однина	**множина**	**однина**	**множина**	**однина**	**множина**
Н. в.	кіт	коти	зять	зяті	кущ	кущі
Р. в.	кота	котів	зятя	зятів	куща	кущів
Д. в.	котові *(-у)*	котам	зятеві *(-ю)*	зятям	кущеві *(-у)*	кущам
Зн. в.	кота	котів	зятя	зятів	кущ	кущі
Ор. в.	котом	котами	зятем	зятями	кущем	кущами
М. в.	на котові	на котах	на зятеві *(-і)*	на зятях	на кущі *(-у)*	на кущах
Кл. в.	ко́те	коти	зя́тю	зяті	ку́щу	кущі

Іменники середнього роду

	твердa група		м'яка група		мішана група	
	однина	**множина**	**однина**	**множина**	**однина**	**множина**
Н. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі
Р. в.	тіла	тіл	моря	морів	плеча	плечей
Д. в.	тілу	тілам	морю	морям	плечу	плечам
Зн. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі
Ор. в.	тілом	тілами	морем	морями	плечем	плечима
М. в.	на тілі	на тілах	на морі	на морях	на плечі	на плечах
Кл. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі

2. Провідміняйте іменники *пес, кінь, плащ, вікно, поле, явище* за відмінками в однині та множині за аналогією до наведених у таблиці *(уголос)*.

3. Запишіть у формі давального й орудного відмінків однини іменники *директор, батько, працівник, м'яч, хлопець, добродій, пальто, місце, ложе.* Позначте в утворених формах іменників закінчення *(за зразком)*.

Зразок. Батько — батьк**ові** й батьк**у**, батьк**ом**.

Іменники з основою на *-р* відмінюємо так само, **як і інші іменники II відміни**, відповідно до групи — твердої, м'якої або мішаної.

Іменники з основою на *-р*		
тверда група	**м'яка група**	**мішана група**
1) з постійно наголошеними суфіксами ***-ар (-яр), -ир***; 2) усі решта на ***-р***	із суфіксами ***-ар, -ир*** із рухомим наголосом (крім односкладових слів)	з наголошеним суфіксом ***-яр*** у назвах людей за професією або діяльністю
база́р, бригади́р; мир, жир, снігур	*перука́р — перукаря́, богати́р — богатиря́*	*школя́р, тесля́р, каменя́р*

Іменник ***Ігор*** належить до м'якої групи (відмінюємо, як іменник ***зять***): *Ігор, Ігоря, Ігореві (-ю), Ігорем, на Ігореві (-ю), Ігорю*.

4. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму. Надпишіть над кожним іменником відміну та групу.

1. Івана Франка називають (Каменяр). 2. Зателефонуй своєму (перукар) і домовся про стрижку. 3. Іван Сила був ще (школяр), коли став (богатир). 4. Біля (базар) ми побачили (снігур), що ласував зернятками пшениці.

5. Напишіть оголошення про кілька вакансій на підприємстві. Повідомте про набір трьох працівників різних професій, щоб ці назви були в непрямих відмінках.

Арф'яр, архітектор, балетмейстер, вівчар, годинникар, диктор, зброяр, інженер, каменяр, кур'єр, лікар-педіатр, оператор, пекар, режисер.

6. Запам'ятайте назви професій, від яких утворено прізвища відомих українських письменників.

Тарас Шевченко ← швець (майстер, що шиє і лагодить взуття); *Михайло Стельмах ← сте́льмах* (майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.); *Іван Котляревський ← котля́р* (той, хто робить казани або лагодить їх).

7. Перепишіть текст, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму. Надпишіть відміну, число та групу.

Кожний вид (мистецтво) має свою (мова). Література — мистецтво (слово). Музика — світ звукової (гармонія). Кіно, театр — поєднання (література), (музика), (гра) (актори), колірних і світлових (ефекти). Цирк — передусім мистецтво (сила). Образотворче мистецтво — це світ (барви) і (лінії), гармонійних (форми) та яскравих (ритми) *(В. Єлін)*.

§ 51 БУКВИ *-а (-я), -у (-ю)* У ЗАКІНЧЕННЯХ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ

1. Розгляньте малюнки та виконайте завдання.

Вона не бачить дзвона.

Він не чує дзвону.

А. Чому в реченнях під малюнками іменник *дзвін* має різні закінчення в тому самому відмінку?

Б. Опрацюйте правила вживання закінчень ***-а (-я)*** та ***-у (-ю)*** в іменниках чоловічого роду в родовому відмінку однини.

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду **(ІІ відміна)** залежно від їхнього значення мають закінчення ***-а (-я)*** або ***-у (-ю)***.

закінчення *-а (-я)*	**закінчення *-у (-ю)***
назви людей, тварин та **чітко окреслених** предметів, окрім будівель: *хлопця, Євгена Вітра, агронома; бика, слона; дуба, автобуса*	назви **нечітко окреслених** предметів, дій, процесів, абстрактних понять, ігор, танців, хвороб, явищ природи, сукупностей, речовин, рідин: *ходу, викупу, футболу, болю, грипу, вітру, оркестру, світу, кисню, чаю, вальсу,* **АЛЕ:** *гопака*
більшість наукових **термінів**: *радіуса, квадрата, відмінка*	**літературознавчі** поняття, а також **терміни** на позначення **процесів**: *жанру, епосу, синтезу, імпульсу*
назви **населених пунктів**: *Львова, Лондона, Нью-Йорка* (місто), *Алжира* (місто)	назви країн, областей, штатів: *Пакистану, Китаю, Нью-Йорку* (штат), *Алжиру* (країна)
назви **мір** довжини, ваги, днів тижня, місяців, грошових знаків: *метра, грама, дня, вівторка, січня, долара*	назви установ, організацій, будівель, приміщень та їхніх частин: *ліцею, заводу, офісу, будинку, даху, поверху*

Продовження табл.

інші **географічні назви** з наголошеним закінченням у Р. в.: *Дніпрá, Збручá*	інші географічні назви з наголосом на основі: *Крúму, Тибéту*

Якщо назва населеного пункту складена, то у формі родового відмінка буде закінчення ***-у (-ю)***: *м. Кривого Рогу, с. Зеленого Гаю*.

Назви безсуфіксних населених пунктів можуть мати варіативне закінчення ***-а (-я) / -у (-ю)***: і *Амстердама*, і *Амстердаму;* і *Лондона*, і *Лондону;* і *Парижа*, і *Парижу*, **АЛЕ:** *Бердянська, Луцька, Трускавця, Пітт-сбурга, Вишгорода, Мелітополя, Житомира, Богуслава, Києва, Львова, Батурина, Гадяча, Галича* та ін. (ці слова мають суфікси ***-ськ-, -цьк-, -ець-, -ів- (-їв-), -ин-, -ач-, -ич-*** та частини ***-бург, -город, -поль, -піль, -мир, -слав***).

2. Поставте іменники у форму родового відмінка однини *(усно)*. Аргументуйте вибір закінчення правилом із таблиці.

Кіпр, циферблат, Кавказ, кілометр, понеділок, Ніл, березень, Буг, Ужгород, Афганістан, ромб, хор, район, град, тролейбус, жаль, баскетбол, Дністер, університет, граб, коридор, син, боулінг, атом, Нікополь.

3. Запишіть іменники в родовому відмінку однини у дві колонки: 1) із закінченням ***-а (-я)***; 2) із закінченням ***-у (-ю)***.

Нептун, азот, ремонт, ірод, трикутник, Іран, асфальт, Константинополь, дім, агроном, напій, ірій.

З перших букв записаних слів складіть фразеологізм, що означає «порятунок, спосіб вийти зі скрутного становища».

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Помилку допущено у варіанті

А приїхав із Парижа
Б лечу до Ізраїля
В їздив до Рима
Г привіз із Марселя

5. Прочитайте подані пари слів і складіть із ними речення.

1) *листопада* (місяць) — *листопаду* (процес); 2) *папера* (документ) — *паперу* (матеріал); 3) *рахунка* (документ) — *рахунку* (дія); 4) *бала* (одиниця виміру) — *балу* (святковий вечір); 5) *каменя* (предмет) — каменю *(матеріал)*; 6) *Туніса* (місто) — *Тунісу* (країна).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Листопáд, літóпис, гуртóжиток.

7. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Героїзм, Львів, кашель, бублик, Таїланд, достаток, лоб, Вільнянськ, карбованець, Кременець, палац, фунт, кілограм, холод, гай, прикметник.

§ 52 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

олень	сіль	радість
осінь	жаль	гідність
рань	сталь	дикість
лінь	ваніль	тесть

А. Яке «зайве» слово в кожній колонці?

Б. За якою ознакою ви визначили «зайве» слово?

В. Опрацюйте матеріал про відмінювання іменників III відміни.

	Однина	Множина
Н. в.	ніч, мати	ночі, матері
Р. в.	ночі, матері	ночей, матерів
Д. в.	ночі, матері	ночам, матерям
Зн. в.	ніч, матір	ночі, матерів
Ор. в.	ніччю, матір'ю	ночами, матерями
М. в.	на ночі, на матері	на ночах, на матерях
Кл. в.	ноче, мати	ночі, матері

Іменники жіночого роду на ***-ть*** **після приголосного,** а також слова ***кров, любов, осінь, Русь*** у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення ***-и***: *гідности, незалежности, радости, чести; крови, любови, осени, Руси.*

В орудному відмінку перед закінченням ***-ю*** кінцевий приголосний основи подовжуємо (на письмі передаємо **подвоєними літерами**): *заполоччю, ніччю, сіллю, маззю.*

При збігові двох приголосних подовження не відбувається: *честь — честю, скатерть — скатертю.*

Після букв ***б, п, в, м, ф*** і ***р*** перед закінченням ***-ю*** ставимо **апостроф:** *верф'ю, кров'ю, матір'ю.*

2. Провідміняйте іменники *річ, подорож, верф* за відмінками в однині та множині за аналогією до наведених у таблиці *(уголос)*.

Зауважте!

У кличному відмінку однини, переважно в поезії, іменники III відміни мають закінчення ***-е***: *ноче, любове, радосте, Умане.*

3. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Різномовна юрба заповняла порт, де пахтіло мускусом, рибою, (ваніль) *(З. Тулуб)*. 2. Вернувся Іван із великою (радість): принесли старости обмінений хліб у батькову хату *(Панас Мирний)*. 3. Ставок зачервонів проти заходу, неначе политий (кров) *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Добова норма споживання (сіль) — 4–6 грамів *(З інтернету)*. 5. 24 серпня — День (Незалежність) України.

А. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму.

Б. Зробіть звуковий запис цих іменників.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Подвоєні приголосні потрібно писати в орудному відмінку однини в обох словах варіанта

А честь, подорож
Б заполоч, кров
В радість, мазь
Г лють, ніч

2. Можливі закінчення ***-и*** та ***-і*** у формі родового відмінка однини в обох словах варіанта

А гідність, суміш
Б любов, осінь
В смерть, приязнь
Г нехворощ, Русь

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

А гордости, ніжности, чести
Б ранню, геранню, приязнню
В кров'ю, любов'ю, кіновар'ю
Г віссю, міддю, Оболонню

За́полоч — кольорові бавовняні нитки для вишивання.
Кіновáр — червона фарба, яку добувають із сірчистої ртуті.
Не́хворощ — багаторічна лікáрська рослина, різновид полину.

5. ***«Вільний мікрофон».*** Що може «розказати» про іменник його закінчення? Проілюструйте свою відповідь конкретним прикладом *(усно)*.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів. Складіть із ними речення *(усно)*.

Ні за цапову душу — цілком даремно; *ні тепер ні в четвер* — ніколи; *на вербі груші* — нісенітниці, дурниці.

7. Провідміняйте іменники *суміш, галузь, якість* за відмінками в однині та множині *(письмово)*. Позначте закінчення в усіх відмінкових формах.

§ 53 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

є курчатко немає курчатка	твоє курча твого курчати	крихітне курча крихітного курчі

А. У якій колонці неправильно, на вашу думку, утворено відмінкову форму іменника?

Б. Опрацюйте матеріал про відмінювання іменників IV відміни.

Особливістю іменників **IV відміни** є те, що в родовому, давальному та місцевому відмінках однини з'являються суфікси ***-ат-, -ят-, -ен-***: *курча — курчати, ягня — ягняти, ім'я — імені*.

	Однина	Множина
Н. в.	курч**а**, ім'**я**	курчат**а**, імен**а**
Р. в.	курч**ат**и, імен**і** або ім'**я**	курчат, імен
Д. в.	курч**ат**і, імен**і**	курчат**ам**, імен**ам**
Зн. в.	курч**а**, ім'**я**	курчат або курчат**а**, імен**а**
Ор. в.	курч**ам**, імен**ем** або ім'**ям**	курчат**ами**, імен**ами**
М. в.	на курч**ат**і, на імен**і**	на курчат**ах**, на імен**ах**
Кл. в.	курч**а**, ім'**я**	курчат**а**, імен**а**

У всіх формах множини іменники IV відміни мають суфікси ***-ат-, -ят-*** або ***-ен-***.

Як іменник ***ім'я***, відмінюємо ще два слова: ***плем'я*** та ***сі́м'я*** (насіння); решту іменників IV відміни відмінюємо, як слово ***курча***.

2. Провідміняйте іменники *лоша* та *плем'я* в однині й множині *(письмово)*.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Улітку, саме серед дня, пустуючи, дурне Ягня само забилося до річки — напитися водички *(Л. Глібов)*. 2. Пси мене нюхали... По павільйонах, по цехах, по монтажних кімнатах, у їдальні — скрізь чухалося, скавучало й гавкало це плем'я *(Ю. Яновський)*. 3. Здебільшого в травні земля вже достатньо прогрівається, чекає тільки вологи й благотворного сімені *(Із журналу)*. 4. Ой ішли чумаки, весело співали і чаєчку ізігнали, чаєнят забрали.

А. Знайдіть і випишіть іменники IV відміни. Розберіть їх за будовою.

Б. Випишіть друге речення та підкресліть у ньому головні й другорядні члени.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Увідповідніть відміну й іменник (приклад).

Відміна іменника	*Іменник (приклад)*
1 I	**А** хлопець
2 II	**Б** ясність
3 III	**В** хлоп'я
4 IV	**Г** лото
	Д тля

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Морський цар покликав найкращих майстрів і наказав збудувати на дні нечуваної краси палац. Ось майстри спорудили замок — високий, осяйний, повний найнеймовірніших скарбів. Стіни — з рожевого мармуру, дах — із червоного коралу, вікна — з найніжнішого перламутру. А всередині — просторі зали, оббиті золотавим, як мед, бурштином. Тут і там у простінках поприбивані мідними цвяшками жовті морські зірки, що випромінюють золотисті потоки таємничого світла. А на вікнах, замість занавісок, — медузи — голубі, рожеві, у мереживних, мов піна, льолях *(А. Мітру)*.

А. Визначте тип мовлення та стиль тексту.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
потерпіти поразку	зазнати поразки
у любому випадку	у будь-якому разі
залишити в спокої	дати спокій

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. На відміну від інших гр..зунів, зайч..нята народжуються цілком сформованими, зрячими та вкритими густим м'яким хутром *(Із журналу)*. 2. Яке гл..боке щастя — жить, буть гідним ім..ні людини *(М. Рильський)*. 3. Коз..ня, наче теє кош..ня, і не пручалось, не кр..чало, на лоні пестилося, гралось *(Т. Шевченко)*. 4. Под..віться, скільки хат для майбутніх ластів'ят! *(Г. Бойко)*. 5. У хлоп'яти блакитні очі, як озера, солом'яний чуб і в..снянками поцятковане л..це *(І. Нетребко)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***е*** та ***и***.

Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і відміну.

§ 54 ОСОБЛИВОСТІ НАПИСАННЯ ІМЕННИКІВ У КЛИЧНОМУ ВІДМІНКУ

1. Прочитайте SMS-повідомлення та виконайте завдання.

Дорог.. Віталіє! Чекаю тебе в парку о 18:00.	*Люб.. Віталію! Буду вчасно. До зустрічі!*

А. У якому відмінку вжито імена?

Б. Яке закінчення пропущено в першому повідомленні, а яке — у другому?

Кли́чний відмі́нок **використовуємо у звертаннях до людей або тварин:** *Світлано, братику, котику*, а в художній літературі — і до неживих предметів: ***Зоре*** *моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко).

І відміна

-о	іменники твердої групи	*мамо, Миколо, країно*
-е, -є	іменники м'якої та мішаної груп	*Маріє, Ілле, круче*
-ю	пестливі іменники м'якої групи	*бабусю, Галю,* **АЛЕ:** *Насте, Катре*

ІІ відміна

-е	іменники чол. роду твердої групи	*брате, друже, Іване*
-ю	іменники чол. роду м'якої групи	*Ігорю, Сергію, Володю, коню*

Іншомовні чоловічі імена на *г, к, х* у кличному відмінку однини мають закінчення *-у*: *Фрідріху, Жаку, Олегу* (і *Олеже*). Іменники чоловічого роду із суфіксами *-к-, -ок, -ик* у кличному відмінку мають закінчення *-у*: *батьку, синку, братику*.

ІІІ відміна

Іменники ІІІ відміни в кличному відмінку однини мають закінчення *-е*: *радосте, любове*.

ІV відміна

В іменниках ІV відміни форма кличного відмінка збігається з формою називного.

У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного в іменниках усіх відмін.

2. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини.

Володимир, кошеня, юність, тітка, дід, дідок, Надя, Валентина, пісня, казка, Іванна, матуся, сестра, тато, вовк, Олексій, Київ, Надія.

3. Утворіть від поданих слів форму кличного відмінка однини й запишіть у дві колонки: 1) з ***-у (-ю)***; 2) з ***-е (-є)***.

Яся, радник, Жорж, Амалія, очільник, син, Настя, Наталія, лось, Анатолій, Валя, Антон.

З перших букв виписаних слів складіть чоловіче й жіноче ім'я.

Зауважте!

У кличному відмінку однини іменників на ***-ець (-єць)*** можливі закінчення ***-е*** та ***-ю***: *хлопче, шевче, кравче* і *знавцю, бійцю, мудрецю*. Написання цих форм треба перевіряти за словником.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку у творенні кличного відмінка допущено у варіанті

А коню, круче
Б родино, сім'є
В солдате, душо
Г козаче, капітане

2. Помилку у творенні кличного відмінка допущено у варіанті

А мріє, мово
Б Львове, Інно
В пісне, сестрице
Г Андріє, Анастасіє

3. Помилку допущено у звертанні

А Шановний Ігоре!
Б Дорога Лесю!
В Рідний братику!
Г Мила Оксанко!

5. Утворіть і запишіть форму кличного відмінка однини від усіх імен своїх однокласників та однокласниць. Одному / одній із них напишіть привітання з Новим роком. Висловте в ньому побажання.

6. Запам'ятайте колоритні народні вислови про Київ.

Язик до Києва доведе; дурний і в Києві не купить розуму; на городі бузина, а в Києві дядько.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Іди, іди, (дощик), зварю тобі борщику *(Нар. тв.)*. 2. Як тебе не любити, (Київ) мій! *(Д. Луценко)*. 3. О (земля) втрачена, явися бодай у зболеному сні! *(В. Стус)*. 4. Де ти, (друг) мій єдиний? Розминулись ми в путі *(П. Перебийніс)*. 5. Засмійся, (Матвійко), дам копійку *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, поставивши слова, що в дужках, у форму кличного відмінка.

Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і відміну.

§ 55 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ФОРМУ ТІЛЬКИ МНОЖИНИ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

нові книжки — нова́ книжка	нові пісні — нова́ пісня	нові двері — нова́ ...

А. Яке слово має бути на місці крапок?

Б. Як називають іменники *двері, окуляри, гроші*?

Іменники, які вживаємо тільки в множині, мають однакові відмінкові закінчення. Розбіжності є у формі родового відмінка.

Н. в.	окуляр**и**, грош**і**, ворот**а**
Р. в.	окуляр**ів**, грош**ей**, воріт
Д. в.	окуляр**ам**, грош**ам**, ворот**ам**
Зн. в.	окуляр**и**, грош**і**, ворот**а**
Ор. в.	окуляр**ами**, грішм**и** / грош**има**, ворот**ами** / ворітьм**и**
М. в.	на окуляр**ах**, на грош**ах**, на ворот**ах**
Кл. в.	окуляр**и**, грош**і**, ворот**а**

Частина таких іменників в орудному відмінку має паралельні форми: *грош**има*** й *грішм**и***, *ворот**ами*** й *воріть**ми***, *штан**ами*** й *штань**ми***.

2. Провідміняйте іменники *опади, двері, дрова (письмово)*.

3. Запишіть іменники у формі родового відмінка. Позначте в них закінчення.

Альпи, Чернівці, Суми, Черкаси, джунглі, хитрощі, Кордильєри, меблі, гуси, дріжджі, сани, ревнощі, надра, Карпати, лапки́.

Зауважте!

Іменники ***ворота*** й ***штани*** в давальному та місцевому відмінках мають паралельні форми: *ворот**ам**, штан**ам** — ворот**ям**, штан**ям**; на ворот**ах**, на штан**ах** — на ворот**ях**, на штан**ях***.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форму тільки множини мають обидва іменники рядка

А ножиці, голки

Б ковзани, ноги

В сутінки, зорі

Г шахи, Афіни

2. Форму тільки множини мають обидва іменники рядка

А іменини, пахощі
Б ночви, будинки
В острови, Піренеї
Г парфуми, аромати

3. Помилку у творенні відмінкової форми іменника допущено в рядку

А граблі — граблів
Б опади — опадів
В сходи — сходів
Г кури — курів

5. Прочитайте вислови (з пропущеними словами) і виконайте завдання.

1. Хліба ... не здобудеш. 2. Добра людина плаче від ..., а зла — від ... . 3. З ... спати лягай і з ... вставай *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть вислови, уставивши на місці крапок пропущені іменники в потрібній відмінковій формі. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Радощі, пустощі, кури, кури, заздрощі.

Б. Розтлумачте кількома реченнями зміст народного вислову *(на вибір)*, проілюструйте свою розповідь прикладом із життя, фільму (мультфільму) чи літературного твору *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
сто років тому назад	сто років тому́
оточуюче середовище	довкілля, навколишнє середовище
привести приклад	навести́ приклад

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Премудрість одна, а (хитрощі) багато. 2. Гаманець без (гроші) — клапоть шкіри. 3. Звик собака за возом бігти — побіжить і за (сани). 4. Хоч у голові пусто, аби (гроші) було густо. 5. Незваному гостю місце за (двері) *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму.

Б. Надпишіть над усіма іменниками дві характеристики: 1) *абстр.* чи *конкр.*; 2) *іст.* чи *неіст*.

§ 56 НАПИСАННЯ ТА ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ Й ПРІЗВИЩ

1. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання.

Урок математики:
— Запрошую до дошки Сидоренко, — промовила вчителька.
В одну мить встало двоє учнів: Сидоренко Алла й Сидоренко Денис — і пішли до дошки.

А. Кого вчителька викликала до дошки: Аллу чи Дениса?

Б. Хто з них не знає правил відмінювання прізвищ?

Імена по батькові утворюємо за допомогою додавання суфіксів ***-ович*** та ***-івн (а)*** до основ чоловічих імен.

-ович	*Іван* + ***-ович*** → *Іван**ович**, Андрій* + ***-ович*** → *Андрій**ович***
-івн (а)	*Іван* + ***-івн (а)*** → *Іван**івна**, Андрій* + ***-івн (а)*** → *Андр**іївна***

Від імен ***Лука, Хома, Сава, Кузьма*** та ***Микола*** можна утворити **паралельні форми по батькові** (обидві нормативні): *Лук**ич*** і *Лук**ович**, Хом**ич*** і *Хом**ович**, Сав**ич*** і *Сав**ович**, Кузьм**ич*** і *Кузьм**ович**, Миколович* і *Миколай**ович***.

Запам'ятайте написання таких імен по батькові: *Ілля — Ілл**іч**, Ілл**івна**; Яків — Як**ович**, Як**івна**; Григорій — Григор**ович**, Григор**івна***.

Чоловічі імена по батькові *Ігор**ь**ович* і *Лазар**ь**ович* треба писати **з м'яким знаком**.

Чоловічі імена по батькові відмінюємо, **як іменники мішаної групи** (II відміна): *калач, Іванович; калача, Івановича; калачу, Івановичу; калачем, Івановичем* і т. д.

Жіночі імена по батькові відмінюємо, **як іменники твердої групи** (I відміна): *країна, Іванівна; країни, Іванівни; країні, Іванівні; країною, Іванівною* і т. д.

2. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловіче та жіноче ім'я по батькові.

Кирило, Олексій, Георгій, Микита, Петро, Хома, Ілля.

3. Від поданих імен утворіть і запишіть жіночі імена по батькові у дві колонки: 1) на ***-івн (а)***; 2) на ***-ївн (а)***.

Григорій, Іраклій, Леонід, Ігор, Валерій, Борис, Анатолій, Назарій.

З перших букв виписаних слів складіть чоловічі імена.

Українські й інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменника, відмінюємо, **як відповідні іменники**: *Супрун, чаклун; Супруна, чаклуна; Супрунові (-у), чаклунові (-у)* і т. д.
Заєць, заєць; Зайця, зайця; Зайцеві (-ю), зайцеві (-ю) і т. д.
Бровко, батько; Бровка, батька; Бровкові (-у), батькові (-у) і т. д.
Ті, що мають закінчення прикметника, відмінюємо, **як відповідні прикметники**: *Красовський, терпкий; Красовського, терпкого; Красовському, терпкому; Газманова, малинова; Газманової, малинової; Газмановій, малиновій.*
Жіночі прізвища ***на приголосний*** та ***-о*** не відмінюємо: *Ольги Сікач, Ользі Сікач; Інни Коваленко, Інні Коваленко.*

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку в написанні прізвища допущено у варіанті

А у Зінаїди Ковальчук
Б у Петра Ковальчук
В з Надією Губенко
Г з Олегом Губенком

2. Помилку в написанні прізвища допущено у варіанті

А поклич Ганну Стешук
Б чекаю Ярослава Стешука
В знаю Ірину Кальченко
Г запрошую Ігоря Кальченко

3. Помилку у творенні імені по батькові допущено у варіанті

А Геннадій — Геннадійович
Б Григорій — Григорійович
В Анатолій — Анатолійович
Г Віталій — Віталійович

5. Розгляньте бланк грамоти та виконайте завдання.

А. Заповніть два бланки грамоти за успіхи в навчанні (спорті, громадській діяльності та ін.), уписавши прізвище, ім'я та по батькові одного однокласника й однієї однокласниці *(письмово)*. Для виготовлення бланків скористайтеся аркушами паперу, фломастерами (олівцями), лінійкою.

Б. Підготуйте невелику промову *(по два-три речення)* для вручення грамот *(усно)*.

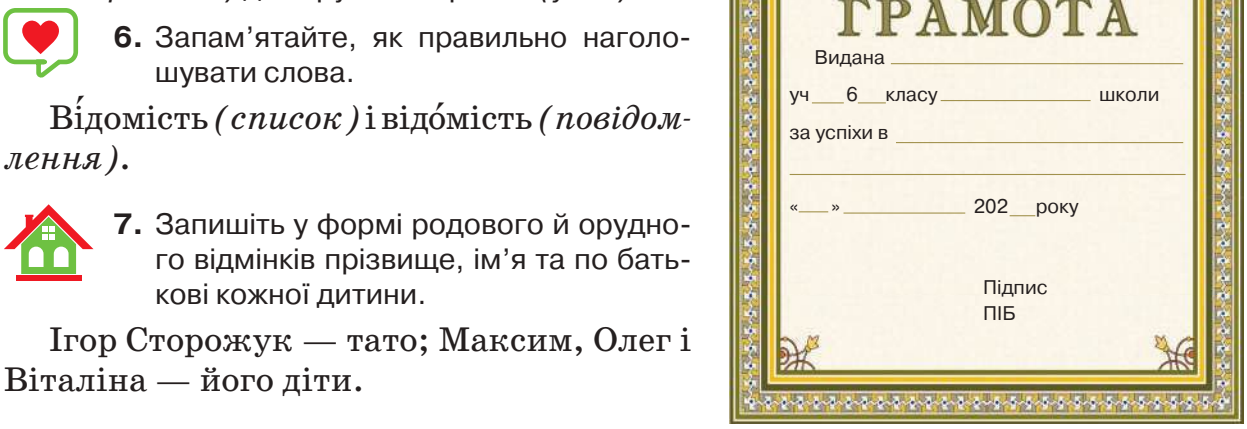

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ві́домість *(список)* і відо́мість *(повідомлення)*.

7. Запишіть у формі родового й орудного відмінків прізвище, ім'я та по батькові кожної дитини.

Ігор Сторожук — тато; Максим, Олег і Віталіна — його діти.

§ 57 БУКВИ *е, и, і* В СУФІКСАХ ІМЕННИКІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Горличка гніздечко майструвала, соломинки з пір'ячком збивала.	— Не пий сік із **горле**чка пляшки — для цього є склянка.

А. Чому виділені слова в наведених реченнях написано по-різному?

Б. Яке із цих слів походить від іменника *го́рли**и**ця*?

У ненаголошених позиціях може виникати сумнів щодо написання голосних ***е*** та ***и*** в суфіксах іменників.

е	***и***
зменшувально-пестливі суфікси *-**ечк**-*: *донечка;* *-**ечок**: вершечок*	**зменшувально-пестливі суфікси** *-**ичок** ← -**ик**: горщичок ← горщик;* *-**ичк**- ← -**иц** (я): вуличка ← вулиця*
іменники, утворені від дієслів *-**енн** (я)*: *звільне**ння**, здійсне**ння***	**збірні іменники з** *-**инн** (я)*: *картоплиння, гарбузиння*
назви малих істот середнього роду: *-**ен** (я)*: *мавпеня, хлопченя*	**іменники з** *-**ин** (а)*: *новина́, мілина́*
	збірні поняття (матеріал, продукт праці) *-**ив** (о)*: *печи**во**, пали**во**, мережи**во***
В іменниках, утворених від дієслів, пишемо суфікс *-**інн** (я)*, якщо він наголошений: *ходи́**ння**, гори́**ння*** (порівняйте: *звільне**ння**, здійсне**ння***).	

2. Перепишіть слова, уставивши пропущені букви ***е*** та ***и***.

Вар..во, вул..чка, книж..чка, кош..ня, дал..на, вогн..чок, мороз..во, захопл..ння, павут..ння, пал..чка, доч..чка, боч..чка, кур..во, міс..во, дощ..чка, піднес..ння, вовч..ня, зверш..ння, кош..чок, діж..чка.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Азот фосфор калій усі мінеральні добр..ва мають велике знач..ння для підвищ..ння врожайності сільськогосподарських культур *(Із журналу)*. 2. Не сердься моя мамочко рибочко перепілочко зозул..чко! *(Г. Квітка-Основ'яненко)*. 3. Пісні вливалися в процесію з усіх вул..ць і вул..чок без-

упинно *(О. Довженко)*. 4. На столі стояли горщ..чок каші тарілочка печ..ва й блюд..чко з варенням *(П. Помазан)*. 5. Дорогу нам заступила слониха, яка відпочивала зі своїм слон..ням *(Т. Кравченко)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви ***е*** та ***и***.

Б. Розставте розділові знаки.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***и*** пропущено в слові

А ліж..чко **Б** вул..чка **В** лож..чка **Г** книж..чка

2. Букву ***е*** пропущено в слові

А мереж..во **Б** хлопч..чок **В** галч..ня **Г** пал..чка

3. Букву ***і*** пропущено в слові

А забезпеч..ння **В** звільн..ння
Б картопл..ння **Г** цвіт..ння

5. ***«Мікрофон».*** «Що б я хотів / хотіла змінити в собі?» Учень / учениця дає відповідь одним складним реченням у форматі: «Я хотів би / хотіла б змінити в собі … , тому що …» *(усно)*.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Вилами по воді писано — невідомо, як буде; *віддати пальму першості* — визнати чиюсь перевагу; *годувати жда́никами* — обіцяти, але не виконувати.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Горл..чка летіла крильцями махала матінка ридала довго не втихала *(А. Грицаюк)*. 2. Тут підбігло лев..ня а за ним верблюд..ня прискакало мавп..ня кенгурятко й тигр..ня *(О. Лупій)*. 3. Сон..чко здіймається плине в виш..ні сон..чко всміхається весело мені *(Г. Бойко)*. 4. Над Києвом стояла всепереможна весна величезні бруньки на каштанах повипускали свіч..чки майбутніх квітів *(Ю. Яновський)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви ***е*** та ***и***.

Б. Розставте розділові знаки.

§ 58 НАПИСАННЯ *не* З ІМЕННИКАМИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

не/года	не/книжка
не/долік	не/ліжко
не/здара	не/квітка

А. Іменники якої колонки з ***не*** потрібно писати разом?

Б. Які з наведених слів без ***не*** не існують?

Написання *не* з іменниками	
разом	**окремо**
іменник із ***не*** позначає одне поняття (можна замінити синонімом): ***неволя*** (рабство), ***нещастя*** (горе)	іменник із ***не*** не утворює одного поняття (не можна замінити синонімом): ***не*** *полуниця*, ***не*** *миска*
іменники, що без ***не*** не вживаємо: ***неук*** (немає слова *ук*), ***немовля*** (немає слова *мовля*)	при запереченні, особливо якщо є протиставлення: *це аж ніяк* ***не*** *щастя; не друг, а ворог*

Зауважте!

Іменники з префіксом ***недо-*** пишемо **разом**: ***недо****оцінка*, ***недо****віра*.

2. Прокоментуйте написання іменників із ***не*** *(усно)*.

Піти в небуття; сталося нещастя; висловити недовіру; не радість, а смуток; уникнути небезпеки; вислуховувати неправду; аж ніяк не товариш; випадок недбальства; не зло, а добро; недооцінка ситуації; в очікуванні негоди.

3. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Дурість — причина не/щастя. 2. Краще втонути, як за **не/любом** бути. 3. Чоловік не/горіх, його не **розкусиш**. 4. Ситий голодному не/товариш. 5. Не/хлібом єдиним живе людина. 6. Не/згода дім руйнує. 7. Шукай не/долі, а волі *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. ***Не*** потрібно писати разом з іменником

А не/товариш **Б** не/робство **В** не/праця **Г** не/брат

2. ***Не*** з іменником потрібно писати окремо у варіанті

А відчувати не/спокій і вдень і вночі
Б говорити колегам не/правду
В виявляти до всіх не/повагу
Г людське серце не/камінь

3. ***Не*** з іменником потрібно писати окремо в реченні

А Я відчуваю не/щирість, а лицемірство.
Б Не/щирість не зближує, а віддаляє.
В Зло й не/щирість роз'їдають людину.
Г З не/щирістю потрібно боротися.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Слово «соловей» завжди асоціюється із чудовим пернатим співаком. Чарівним співом солов'я люди захоплювалися завжди. Гідно подиву, як така невеличка пташка може видавати звуки неймовірної сили. Більшість солов'їв незалежно від віку співає «звичайну» пісню, що складається із чотирьох-п'яти колін. У ній чути заклик, тьохкання, цокання, трель. Однак є такі солов'ї, пісня яких багата на музикальні варіанти й імпровізації. Свою пісню вони збагачують запозиченими в інших птахів звуками, які в їхньому виконанні більш дзвінкі й красиві *(Г. Романишин)*.

Коліно — певна частина, закінчений мотив у музичному творі, пісні.

А. Передайте зміст цього тексту двома-трьома реченнями.

Б. Розкажіть про звуки, які видають птахи, що живуть у вашому дворі. Доповніть свою розповідь відомостями про їхню поведінку.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
слідуюча зупинка	наступна зупинка
початкуючий журналіст	журналіст-початківець
усі бажаючі	усі охочі

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. У лісі яличку зрубали, за нею заплакав дубок, не/роси, а сльози упали на чисту траву із гілок *(Д. Павличко)*. 2. Люди не/раки: з горя не почервоніють *(Нар. тв.)*. 3. Ніякі радощі життя не дадуть тобі цілковитого щастя, коли дні твої минають у не/робстві *(П. Загребельний)*. 4. Солоне, а не/сіль; біжить, а не/річка; блищить, а не/золото *(Нар. тв.)*. 5. Дід Данило колись козакував, був у турецькій не/волі *(Б. Грінченко)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Підкресліть головні й другорядні члени в першому реченні.

§ 59 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

теплохід	фітнес-клуб
чорнослив	купівля-продаж
землемір	лікар-еколог

А. Слова якої колонки мають сполучний голосний?

Б. Як впливає на написання складного слова наявність чи відсутність сполучного голосного?

В. Повторіть правила правопису складних слів (§ 36–37).

2. Поєднавши теоретичну частину з прикладами, сформулюйте правила написання складних іменників разом і з дефісом *(усно)*.

Разом:

- поєднання двох частин за допомогою сполучних голосних ***е, о***: … .
- числівник + іменник: … .
- дієслово в наказовій формі + іменник: … .
- числівник ***пів*** + іменник у Н. в.: … .
- перша частина іншомовного походження, яку як самостійне слово зазвичай не вживаємо: … .

Приклади: ультразвук, сімдесятиріччя, скелелаз, горицвіт, піваркуш, вебдизайн, пройдисвіт, п'ятихвилинка, лісопарк, півострів.

З дефісом:

- поєднання двох іменників без сполучного голосного: … .
- складні назви проміжних частин світу: … .
- складні назви рослин: … .
- поєднання антонімів або близьких за значенням слів (= одне поняття): … .
- перша частина іншомовна й визначає прикмету, названу другою частиною (їх обидві можна вживати як самостійні слова): … .

Приклади: художниця-карикатуристка, мати-й-мачуха, розтяг-стиск, хліб-сіль, норд-вест, бізнес-проєкт, Лисичка-Сестричка, норд-ост, батько-мати, інтернет-послуга, розрив-трава, купівля-продаж.

3. Запишіть слова, знявши риску.

Блок/система, зірви/голова, кібер/поліція, п'яти/денка, пів/день, піар/акція, штабс/капітан, вело/пробіг, чар/зілля, генерал/лейтенант,

радіо/комітет, дур/зілля, бізнес/план, газо/гін, норд/ост, караоке/бар, Зайчик/Побігайчик, боди/білдинг, пів/ніч, лялько/вод, лікар/еколог, дванадцяти/тонка.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З дефісом треба писати слово

А економ/клас **Б** піар/акція **В** супер/мен **Г** мото/крос

2. Разом треба писати обидва слова варіанта

А етно/гурт, інтернет/магазин
Б аква/парк, допінг/контроль
В міні/футбол, генерал/майор
Г екс/президент, топ/модель

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

А триденка, Убийвовк
Б сторіччя, супер-маркет
В мінідиск, сон-трава
Г Івасик-Телесик, агрофірма

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Планету Кіберу ми відкрили третього року плавання у величних просторах Волопаса. На Кібері розвиток пішов зовсім в інший бік, і планету населяли роботи. До моєї коробки збіглися юрми роботів і в захваті вигукували найпопулярніші аксіоми й теореми. Це була вельми своєрідна планета. Скрізь ми бачили книгарні та кіоски, а в них — безліч усіляких задачників, теоретичних досліджень із вищої математики, подарункових наборів різноманітних цікавих хімій, арифметик, астрономій, фізик, алгебр, геометрій, планіметрій та тригонометрій. На полицях лежали справжні поклади довідників із шахової гри, збірки етюдів, дебютів та ендшпілів, наукові праці з теорії і тактики тисячоклітинних шашок, каталоги партій з усіх планетарних чемпіонатів... *(За Ю. Ячейкіним)*.

А. Знайдіть складні слова й прокоментуйте їхнє написання *(усно)*.

Б. Придумайте продовження — пригоду, яка сталася на планеті Кібері. Розкажіть її в класі *(усно)*.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів. Складіть із ними речення *(усно)*.

Сім мішків гречаної вовни — наговорити дурниць; *у свинячий голос* — несвоєчасно, дуже пізно; *як мокре горить* — дуже повільно, ледве-ледве.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Півні кричать у мега/фони мальв — аж деренчить полив'яний **світанок**. 2. І жив народ. І звався він шумери. Все пережив: і війни, й **земле/трус** *(Л. Костенко)*. 3. Може, десь у лісах ти чар/зілля шукала, сонце-руту знайшла і мене **зчарувала**? *(В. Івасюк)*. 4. Для реалізації проєкту потрібно скласти бізнес/план *(З розмови)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Надпишіть над виділеними словами спосіб їхнього творення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 60 УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ ВРАЖЕНЬ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

НЕ є видом опису

А портрет **Б** пейзаж **В** допис **Г** інтер'єр

2. Пригадайте особливості твору-опису приміщення.

Твір-опис — це словесне зображення основних ознак предмета, явища, людини чи тварини в усній або письмовій формі.

Опис приміщення (інтер'єр) передбачає поєднання місця та предмета, може бути створений у науковому чи художньому стилях.

Художній опис сприяє відтворенню певного ставлення до зображуваного приміщення та до людини, яка тут мешкає. Для тексту-опису характерне широке використання художніх засобів: епітетів, метафор, порівнянь тощо: *Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато! Білі стіни, біла стеля — неначе виткані з маминого полотна* (І. Цюпа).

3. Прочитайте тексти та визначте стилі мовлення.

І. Рекомендуємо використовувати обладнання загального призначення, відповідно до поданих стандартів і норм.

форма та розміри	• стільниця у формі трапеції, трикутника; • столи й парти мають бути одномісними; • стільниця повинна мати виріз із боку, ближнього до учня
вага	• не більше 4 кг для стільця та 10 кг для парти
колір	• неяскраві світлі теплі відтінки жовтого, зеленого, голубого та бежевого кольорів

ІІ. Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака. Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; вирізано, хто світлицю збудував, якого року. І лавки були хороші, липові, зі спинками, та ще й килимцями застелені. І стіл, і божник із вишитим рушником *(За П. Кулішем)*.

А. У якому тексті передано ставлення автора до описаного? Які деталі на це вказують?

Б. У якому тексті-описі наявні художні засоби? Назвіть їх.

Г. Зробіть висновок: чим відрізняється опис приміщення, написаний у художньому стилі, від наукового.

4. Ознайомтеся з порадами для батьків від дизайнерів інтер'єру.

Кімната для підлітка-дівчини. Сучасні кімнати для підлітків-дівчат — це не обов'язково милі простори в рожевих тонах у стилі принцеси. Уступивши в пі́длітковий вік, дівчата часто змінюють уподо́бання та світогляд.

В оздобленні й декорі повинні переважати світлі відтінки, а саме: білі, пастельні, молочні або світло-сірі. Щоб не помилитися з декором, ураховуйте хобі дочки́. Якщо вона займається малюванням чи танцями, захоплюється читанням або грою на музичних інструментах, це можна відобразити в оформленні її кімнати.

Кімната для підлітка-хлопця. Під час планування інтер'єру кімнати для підлітків-хлопців треба подбати про практичність і функціональність усіх предметів і меблів.

Прикрасити кімнату можна чимось пам'ятним і важливим саме для сина. Так, наприклад, декором можуть стати кубки й медалі, отримані на різних змаганнях, грамоти, музичні інструменти, постери з улюбленими персонажами фільмів чи комп'ютерних ігор, спортивний інвентар для шанувальників футболу, баскетболу або атлетики *(З інтернету)*.

А. Що вам сподобалося в порадах фахівців із дизайну?

Б. Поміркуйте, чи приваблює вас професія дизайнера інтер'єру. Чим ця професія відрізняється від декоратора й архітектора?

5. Підготуйте твір-опис приміщення в художньому стилі на одну з тем: «Наш клас», «Моя кімната», «Улюблений спортивний зал» *(усно)*. За потреби скористайтеся орієнтовним планом як алгоритмом дій.

Орієнтовний план

1. Призначення приміщення. Загальне враження.
2. Розмір, форма, освітлення.
3. Кольори оздоблення стін, шпалер, жалюзі́.
4. Меблі, їхнє розташування.
5. Елементи ручної роботи в облаштуванні *(якщо є)*.
6. Моє враження від приміщення.

6. Поцікавтеся під час уроку технологій, як змоделювати дизайн вашого майбутнього приміщення (квартири / будинку / кімнати). На що ви звернули б особливу увагу під час зонування інтер'єру?

§ 61 ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

1. Прочитайте за́гадку *(текст зліва)*. Розгадайте її та виконайте завдання.

Він росте у чистім полі На високих ніжках, У зелених панчішках. Квіточки блакитні, Оченьки привітні.	Він росте у полі На ніжках, У панчішках. Квіточки, Оченьки.

А. Назвіть у за́гадці слова́, які вказують на ознаку кожного іменника.

Б. Які зі слів указують на ознаку за кольором і властивістю?

В. Порівняйте тексти. Якою стала мова за́гадки без указівки на ознаку?

Прикме́тник — це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета або належність комусь і відповідає на питання ***який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чиї?*** Наприклад: ***Червону*** *руту не шукай вечорами* (В. Івасюк). ***Татові*** *слова... Україна — це я* (М. Бровченко).

Прикметник, узгоджуючи з іменником, змінюємо за родами, числами й відмінками: *січневий день, Андрієва валіза, лагідні очі.*

2. Визначте прикметники та випишіть їх, згрупувавши за питаннями ***який? чий?***

Україна, український, по-українському, українізувати; школа, шкільний, по-шкільному, шкільництво; Оксанка, Оксанчин, Оксанченко; зима, зимовий, зимно, зимувати; пес, песиків.

Прикметник може виражати ознаку за ***розміром, кольором, матеріалом, смаком, відношенням до простору, часом, зовнішністю, внутрішньою властивістю, належністю***: *великий, зелений, джинсовий, кислий, степовий, ранній, огрядний, розумний, ба́тьків.*

Прикметники уточнюють та увиразнюють мовлення. У ролі епітетів надають мові образності й емоційності: *Тихо пливе* ***блакитними*** *річками льон* (М. Коцюбинський).

У реченні найчастіше прикметник є означенням, рідше — іменним присудком.

3. Прочитайте назви творів, що недавно вивчили. Визначте, які з них народні, а які — авторські. Перепишіть, заповнюючи, де треба, пропуски.

«Ой, у лузі ч..рвона калина похилилася», «Нова радіс..ть стала», «Добрий веч..р тобі, пане господарю!», «Кривий тан..ць», «Т..че вода в синє

море», «Тиша морс..ка», «Теплота родинного інтиму...», «Розвивайся ти, високий дубе...», «Ш..вченкова верба».

А. Укажіть ознаку кожного прикметника за значенням, використавши систему кольорових по́значок: розмір, колір, відношення до простору, час, зовнішність, внутрішня властивість, належність.

Б. Підкресліть прикметники як члени речення.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Лише прикметники є в рядку

А мінливий, дивно, ясний
Б ароматний, новина, веселість
В мудрий, ніжний, Шевченко
Г духмяний, колосистий, Олексіїв

5. Знайдіть в інтернеті пісню «А льон цвіте...». Послухайте її та виконайте завдання.

А. Які прикметники стали основою слів *синьо, синьоокі, почорніли*?

Б. Складіть мініроздум на тему «Захист Батьківщини — це висока місія», використовуючи в ньому різні за ознакою прикметники.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
бувші учні	колишні учні
помісячна оплата	щомісячна оплата
чуткий сон	сторожки́й сон

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Вітер ловить срібних ластів**о́**к. 2. Сміється гроза блискотлива. 3. Бджола усміхнулася білій липі. 4. Польовою дорогою ідуть жита. 5. Сяють роси, і співає колосся. 6. Дощ спить у моїй комірці *(Т. Мельничук)*.

А. Перепишіть речення, підкресливши прикметники.

Б. Як називають засіб виразності, що полягає в оживленні природи?

§ 62 ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

1. Прочитайте сполуки іменників із прикметниками та виконайте завдання.

Орлині крила — сповнений натхнення; **орлиний** ніс — схожий на дзьоб орла; **орлиний** дзьоб — ротова частина орла.

А. Який із виділених прикметників означає якість предмета, який — відношення через подібність до іншого, який — належність комусь?

Б. Від якої частини мови залежить значення прикметника?

За значенням прикметники поділяють на три групи: якісні, відносні та присвійні.

Я́кісними називаємо прикметники, які виражають ознаку за якістю: *широкий лист, порожня ваза, солодкий сон.*

Відно́сні прикметники передають ознаку предмета через відношення до іншого предмета чи явища: *дощові краплі, сьогоднішній урок, лісова стежка.*

Присві́йні прикметники означають належність предмета людині або тварині, наприклад: *батьків спінінг, лисячий хвіст.*

2. Прочитайте словосполучення та визначте, до якої групи за значенням належить кожний прикметник. Обґрунтуйте свою думку.

Січневий день, швидкий скейтборд, сліпий чоловік, білолице дівча, український прапор, Максимів байк, котячий корм, котяче мурчання.

Прикметники, ужиті в переносному значенні, можуть переходити з однієї групи в іншу: • якісний у відносний: *білий наряд — білий танець;* • відносний у якісний: *срібна сережка — срібний місяць;* • присвійний у якісний: *заячі вуха — заяча душа;* • присвійний у відносний: *орлиний дзьоб — орлиний ніс.*

3. Прочитайте речення, визначивши синтаксичну роль прикметників.

1. Місяць залив величезну кімнату олов'я́ним світлом *(М. Дочинець)*. 2. Орлині крила чуєш за плечима... *(Леся Українка)*. 3. Котились писанка́ми ізгори ясні сонця у мамині долоні *(І. Калинець)*. 4. Дикі гуси летять. Пролітає Івасик-Телесик. Всі мости ще кленові. Всі коні іще вороні *(Л. Костенко)*.

А. Запишіть прикметники в три колонки за групами.

Б. Які прикметники перейшли з однієї групи в іншу?

4. Прочитайте топоніми. Визначте, від яких прикметників вони утворені.

Біла Церква, Вишневе, Золоте, Кам'янець-Подільський, Київ, Козача Лопань, Горішні Плавні, Жовті Води, Судова Вишня, Харків.

А. Перепишіть назви, виділивши прикметники кожної групи окремим кольором.

Б. ***«Лінгвістичне дослідження».*** Скориставшись поданим QR-кодом, випишіть топоніми прикметникового походження.

Об'єднайтеся в групи: *1-ша група* виписує топоніми від *А* до *З*; *2-га* — від *І* до *С*; *3-тя група* — від *Т* до *Я*.

Топо́нім — це власна географічна назва.

5. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Група за значенням	***Прикметники***
1 якісні	**А** дідова мудрість, поетова книжка, Марків ноутбук
2 відносні	**Б** Даринчин комп'ютер, київські каштани, тихі зорі
3 присвійні	**В** водний скутер, учорашній урок, вишневий сік
	Г рожеві мрії, цікава презентація, сніжно-білий степ

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Ахіллесова п'ята — вразливе місце; *дамоклів меч* — постійна загроза; *сізіфова праця* — важка, але марна робота.

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

РІДНЕ СЛОВО

Ти постаєш в **ясній** обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана **материнська** мово!

Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь **пташиним** граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.

Д. Білоус

А. Перепишіть вірш, позначивши прикметники кожної групи окремим кольором.

Б. Визначте число, рід і відмінок виділених прикметників.

В. Напишіть лінгвістичну казку «Про дружбу прикметника з іменником».

§ 63–64 СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Запах розмарину такий приємний!
— А для мене приємніший трояндовий...
— Здається, лавандовий найприємніший. Це мій аромат!

А. Укажіть прикметники, за допомогою яких можна виявити ступінь квіткового запаху.

Б. Чим відрізняється будова цих прикметників?

Якісні прикметники утворюють ступені порівняння: вищий і найвищий.
Вищий ступінь указує на те, що в певному предметі якості більше чи менше, ніж в іншому: *запах приємний → приємніший.*
Найвищий ступінь указує на те, що в певному предметі якості найбільше чи найменше: *запах приємніший → найприємніший.*

Творення ступенів порівняння якісних прикметників

Вищий ступінь

Проста форма
корінь чи основа прикметника + суфікси ***-ш-, -іш-*** *(широкий → ширший, яскравий → яскравіший)*

Складена форма
більш/менш + ***початкова*** форма прикметника *(**більш** широкий, **менш** яскравий)*

Найвищий ступінь

Проста форма
префікс ***най-*** (***що-, як-***) + форма ***вищого*** ступеня *(ширший → **най**ширший, **щонай**ширший, яскравіший → **най**яскравіший)*

Складена форма
1) ***найбільш/найменш*** + ***початкова*** форма прикметника *(**найбільш** широкий, **найменш** яскравий);*
2) форма ***вищого*** ступеня + ***за всіх, від усіх, над усе*** *(ширший **за всіх**, яскравіший **над усе**)*

2. Утворіть від поданих прикметників ланцюжки простої і складеної форм *(усно)*.

Лагідний, веселий, жовтий.

Зауважте!

Слово *самий* не використовуємо при творенні ступенів порівняння: ***найширший*** (не *самий широкий*). Граматично неправильними також є форми *більш/менш ширший*, правильно: ***більш/менш широкий***.

У деяких прикметниках при творенні ступенів порівняння відбувається чергування приголосних *(низький → нижчий, високий → вищий, легкий → легший)* або зміна основи слова *(малий → менший, великий → більший, гарний → кращий)*.

Не утворюють ступенів порівняння такі якісні прикметники:

- на позначення масті тварини: *була́ний, вороно́й, гніди́й, соло́вий, му́рий;*
- на позначення кольору, утворені за кольоровою подібністю з іншими предметами: *вишневий, кремовий, малиновий, шоколадний;*
- на позначення абсолютної ознаки: *готовий, порожній, босий, кривий;*
- з певними префіксами та суфіксами: ***пре**добрий, **за**великий; рідне**сень**кий, мале**нь**кий; руся**вий**, синю**ват**ий; загреб**ущ**ий, величе**зн**ий*;
- які мають складну будову: *синьо-жовтий, золотогарячий.*

3. Випишіть прикметники, які можуть утворювати ступені порівняння.

Світлий, шоколадний, рябий, зелений, чорноокий, сліпий, відомий, березовий, дорогенький, голосний, височезний, глибокий, розумний.

4. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Чудовий світ, і вся земля свята, та (свята) — Україна наша *(Н. Супруненко)*. 2. Земля — мов казка. (Гарне) сонця ніде нема *(В. Симоненко)*. 3. Що ніч (темна), то день (видний) *(Нар. тв.)*. 4. Коли йдеш удвох, дорога стає (коротка) *(Нар. тв.)*. 5. Дівчата до весілля вишивали (гарні), (милі) рушники *(Т. Строкач)*.

А. Перепишіть речення, утворивши від прикметників у дужках вищий або найвищий ступінь порівняння.

Б. Позначте кольорами прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння.

В. Визначте число, рід і відмінок утворених прикметників *(письмово)*.

5. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Ступені порівняння можна утворити від обох прикметників рядка

А сміливий, німий
Б складний, чалий
В рожевий, кавовий
Г мудрий, легкий

2. Правильно утворено ступені порівняння прикметників у рядку

А найбіліший, дорогий від усіх
Б новіший, більш твердіший
В тепліший, менш смачний
Г якнайтихіший, самий легший

3. Неправильно утворено ступені порівняння прикметників у рядку

А найменш шкідливіший, глибочіший
Б стрункіший, найніжніший
В більш зелений, добріший над усе
Г найкращий, менш потужний

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
книжна шафа	книжкова шафа
творожна маса	сиркова маса
чутка душа	вразлива душа

7. Розгляньте ілюстрації та виконайте завдання.

яблуко

абрикос

авокадо

банан

смородина

ожина

чорниця

вишня

кокос

інжир

виноград

ківі

А. Дібравши з довідки до кожної ілюстрації прикметник, утворіть від нього всі форми ступенів порівняння *(письмово)*. З'ясуйте, чому не завжди їх можна утворити.

Довідка. Великий, вітамінний, жовтавий, дрібний, зернистий, кислий, кисло-солодкий, кримський, соковитий, ароматний, круглуватий, ніжний, червонобокий, солодкий, запашний, морозостійкий, корисний, смачнючий, стиглий, помаранчевий, тверденький, пахучий, приємний, жовтобокий, кислий, ранній, японський, яскравий.

Б. Складіть діалог за таким початком: «При авітамінозі я порадив би / порадила б...»

8. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Це був самий кращий день шкільного життя! 2. Щонайдобрий хліб випікає моя бабуся. 3. Ківі більш кисліше яблука. 4. Санько став вищим

Данька. 5. Із самого дотепного жарту дідуся діти бризнули сміхом. 6. Чим далекіший край, тим важкіше на душі. 7. Уранці хмарки здаються білосніжнішими. 8. Найбільш цікавішою була третя частина книжки. 9. Дівчатка одягнули свої найсвятковіші вишиванки. 10. Менш складнішим було завдання за знаходження невідомого члена пропорції.

А. Запишіть відредаговані речення, підкресливши граматичну основу.

Б. Виділіть кольором невідмінюваний іменник.

9. Перепишіть речення, уставивши на місці пропусків прикметники з довідки.

У садку лежав ... сніг. Якимові ноги глибоко поринали в сніг і залишали багато ямóк. Василько то стрибáв у ті ямки, то розгортав ногами ... сніг. ... голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гілочками, і, наче ..., не ворушилися від вітру. Аж ось здалеку ... хвоєю замаячіла ялинка *(За М. Коцюбинським)*.

Довідка. Глибокий, пухкий, чорний, мертвий, зелений.

А. Утворіть і запишіть від одного з прикметників усі можливі форми ступенів порівняння.

Б. Об'єднайтеся в чотири групи. Створіть мультимедійну презентацію опису пір року, використовуючи прикметники різних ступенів порівняння.

10. Відредагуйте допис шестикласниці *(письмово)* і виконайте завдання.

Дякую, друзі, за круте привітання! Це самий щасливий день мого життя! Більш кращого я й не чекала! Торт у формі гітари був супернайбомбезніший)) Ви мої найдорогіші!!! Емоції переповнюють!

А. З'ясуйте, яку тему на уроці української мови в 6 класі дівчина не засвоїла.

Б. Дайте пораду шестикласниці щодо усунення мовленнєвих помилок *(усно)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 65 ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання в тестовій формі.

Шестирічна Леся, коли недавно в сім'ї заговорили про весну, сказала:
— А в гаї сонце зацвіло!

Звичайно, коли навесні йде в ріст молода трава, розвиваються дерева, барвами веселки спалахують по безмежній землі озера, моря, океани квітів, то сонце, таке похмуре восени й таке зажурене взимку, теж зацвітає. Стає веселе та приязне, усміхається, і його тепле проміння подібне до ніжних пелюсток, у яких воно запишалося, бо де ж іще знайдеш кращі *(За Є. Гуцалом)*.

1. У тексті-розповіді є елементи

А роздуму **Б** опису **В** роздуму й опису

2. У характеристиці сонця *веселе, приязне, усміхається* поєднано

А епітети й персоніфікацію **В** гіперболу й метафору
Б порівняння та епітети

3. У тексті описано

А Лесю **Б** гай **В** сонце

О́пис приро́ди (пейза́ж) — це висловлення, у якому описано явища чи предмети (*степ, ліс, поле, небо, сонце, дерева, квіти* тощо). До опису можна поставити питання *який? яка? яке? які?*

Природу описують у науковому або художньому стилях. Завдяки засобам виразності текст набуває образності, стає художнім. Наприклад:

- ***епітети***: *Була зима. Ішов* ***зелений*** *сніг. За ним —* ***рожевий****. Потім —* ***фіалковий*** (І. Жиленко).
- ***персоніфікація***: ***Стежечко****, ...* ***не зачепися*** *за камінець,* ***переступи*** *соломи́нку* (І. Калинець).
- ***порівняння***: *Один бузок ось під вікном, а другий біля ґанку. Один синенький, а отой біленький,* ***як сметанка*** (К. Перелісна).

2. ***«Лінгвістичне дослідження».*** Визначте, до якого стилю належить кожний текст-опис. Доведіть.

І. Не́бо — частина атмосфери космічного простору, видима з поверхні Землі або загалом будь-якого астрономічного об'єкта. Забарвлення неба зумовлене релеївським розсіюванням світла на флуктуації густини повітря.

II. Небо буває світлим та яскравим, темним і грізним, але завжди — синє. Часом його прикрашають рожеві чи білі хмарки, інколи обнімають барвисті веселки. Та й відтінків синього на небі не злічити.

В. Ван Гог. Зоряна ніч

3. Опрацюйте пам'ятку.

Пам'ятка «Як працювати над переказом»

1. Прочитайте вдумливо текст.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. З'ясуйте значення маловідомих слів.
4. Визначте межі смислових частин тексту.
5. Складіть простий план.
6. Перекажіть опрацьований текст за планом.

4. Прочитайте текст. Визначте, які типи мовлення в ньому поєднано.

КОЛИ ЦВІТЕ ГЛІЦИНІЯ

Невеличка делегація з Нью-Йорка, що приїхала в Японію для подальшого розроблення спільного проєкту, розглядала величезне скляне приміщення одного з туристичних центрів.

— Не припиняю дивуватися японцям, — прошепотів вусатий літній чоловік Сарі, котра прикипіла захопленими очима до величезного фото гліциній.

— Що саме вас так дивує, містере Сміт? — не повертаючись до нього, поцікавилася дівчина.

— Відчуття, що вони завжди на крок попереду. До речі, ти вже побувала в парку Асікага?

— Ні, я вдруге в цій країні. Перше моє відрядження було до Токіо.

— Це найбільший парк гліциній у Японії! Приголомшливе видовище!

...Сара пішла до великих відчинених дверей, що вели до парку.

Краса! Дівчина на мить зупинилася, не в змозі відвести погляду від квітучого килима. Земний рай! Птахи, дзвінко виспівуючи, пурхали з гілки на гілку, солодкі пахощі паморочили голову, а яскраві кольори вводили в оману, змушуючи забути про відчуття реальності. Спокій та насолода... Повна гармонія як невід'ємна частина душі Сходу...

Забувши, навіщо сюди прийшла, гостя, не поспішаючи, попрямувала вздовж алеї *(За У. Бойко)*.

Гліци́нія — популярна ліана в декоративному садівництві.

А. Виконайте завдання пам'ятки «Як працювати над переказом» *(вправа 3)*.

Б. Прочитайте текст удруге й докладно перекажіть за планом *(усно)*.

5. Складіть за текстом «Коли цвіте гліцинія» *(вправа 4)* шість тестових завдань для перевірки читання мовчки цього тексту. Здійсніть перевірку в класі.

§ 66 ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. **Я́сне** сонечко викотилося геть із-за гори *(Панас Мирний)*. 2. Дивлюсь я на **я́снії** зорі *(Леся Українка)*. 3. Ой зійди, зійди, **я́сен** місяцю *(Нар. тв.)*.

А. Які відмінності в будові виділених прикметників?

Б. Яка форма прикметника звична для вас?

В українській мові розрізняють повні та короткі прикметники. ***Повні прикметники*** змінюємо за відмінками, родами та числами: *зелений → зеленого, зелена, зелені; певний → певного, певна, певні*. ***Короткі прикметники*** не змінюємо, тому вони не мають закінчення: *зелен, певен*.

2. Запишіть прикметники у дві колонки: 1) повні форми; 2) короткі форми.

Сердитий, певен, справжній, винен, ясен, пізній, дрібен, степовий, повен, дешевий, варт, пташиний, готов, славен.

З других літер повних прикметників складіть назву тропа, який найчастіше утворюють прикметники в художньому мовленні.

Серед повних прикметників також розрізняють такі форми:

стягнена → *добра, добре, добрі; літня, літнє, літні*

нестягнена → *добрая, добреє, добрії; літняя, літнєє, літнії*

Короткі прикметники та нестягнені форми повних прикметників властиві усній народній творчості й поезії: *Шумить в кімнаті* ***зелен*** *гай* (О. Ющенко). ***Зеленеє*** *жито, зелене.* ***Хорошії*** *гості у мене* (Нар. тв.). У сучасній українській мові в усіх стилях уживаємо повні стягнені прикметники: *Небо за її вікнами буде* ***холодне*** *й* ***зелене*** (С. Жадан). *Нинішній день на Тернопільщині буде* ***холодний*** (З інтернету).

3. Перепишіть речення, заповнивши, де потрібно, пропуски.

1. Прин..сла я вам літ..чко, ще й рожевую квіточ..ку *(Нар. тв.)*. 2. Ой сивая та зозул..н..ка, щедрий веч..р, добрий веч..р, добрим людям на здоров..я! *(Нар. тв.)*. 3. Р..ве та стогне Дніпр широкий, с..рдитий вітр завива *(Т. Шевченко)*. 4. Очі карії українят..ся *(В. Сосюра)*.

А. Позначте різними кольорами прикметники стягненої і нестягненої форми.

Б. Визначте рід, число та відмінок прикметників.

Зауважте!

Присвійні прикметники на **-ів, -ин, -їн** мають лише коротку форму: *учи́телів, Миколин, Дар'їн*. Неправильними формами є *учителевий, Миколовий, Дар'їний*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Форма прикметника	Прикметники
1 коротка форма	**А** весела, вечірня, синя
2 повна стягнена	**Б** рожевії, карії, повнії
3 повна нестягнена	**В** чорнії, певні, зелен
	Г дрібен, весел, ясен

5. Перепишіть вірш і виконайте завдання.

Книги — морська глибина.
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

І. Франко

Пе́рли — перламутрові зерна молюсків; коштовна прикраса.

А. Визначте форму та синтаксичну роль прикметників.

Б. Складіть діалог на тему «Моя книжка-перлина», використавши прикметники різних ступенів порівняння.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зру́чний, близьки́й, кори́сний.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українця-хлібороба у фольклорі завжди зображали в образі пана. Він багатий, гордий і гарний. На дворі́ господаря — кали́нові й золоті мости. На ньому — сорочка, як лист, тоненька та, як біль, біленька. У хаті, на столі, лежать калачі з ярої пшениці. «Відчиняй, пане, ворота, бо йде твоя робота, несем тобі вінки з твоєї нивки — житнії, пшеничнії, щоб були величнії!» — так щедрою долею наділяв народ людину праці в піснях *(За В. Жайворонком)*.

А. Перепишіть речення та виділіть різними кольорами прикметники стягненої і нестягненої форми.

Б. З виділених літер у прикметниках стягненої форми складіть продовження вислову українського письменника М. Чабанівського.

Щастя здобувають трудом і … .

§ 67 ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

дружна компанія	**дружня** підтримка

А. Якою значущою частиною відрізняються виділені прикметники?

Б. Доберіть до кожного з них синонім.

Прикметники поділяють на дві групи — тверду та м'яку.
До ***твердої групи*** належать прикметники з основою на твердий приголосний: ***білий, дружний, невмирущий, дрібен.***
До ***м'якої групи*** належать прикметники з основою на м'який приголосний: ***синій, дружній, мужній.***

2. Запишіть прикметники у дві колонки: 1) твердої групи; 2) м'якої групи.

Поперечний, вечірній, Славомирів, гарячий, безкраїй, здоров, зи́мній, Венерин, східний, короткошиїй, зи́мний, обідній, книжний, синій.

З третіх букв прикметників першої колонки складіть назву групи слів, подібних за звучанням, але різних за значенням.

Відмінювання прикметників

Тверда група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н. в.	крут**ий**	крут**е**	крут**а**	крут**і**
Р. в.	крут**ого**	крут**ого**	крут**ої**	крут**их**
Д. в.	крут**ому**	крут**ому**	крут**ій**	крут**им**
Зн. в.	крут**ий** *(-ого)*	крут**е**	крут**у**	крут**і** *(-их)*
Ор. в.	крут**им**	крут**им**	крут**ою**	крут**ими**
М. в.	на/у крут**ому** *(-ім)*	на/у крут**ому** *(-ім)*	на/у крут**ій**	на/у крут**их**

Зауважте!

Присвійні прикметники з деякими суфіксами відмінюємо за зразком твердої групи: *си́нів, Глібів, материн, Софіїн.*

Складні прикметники з другою частиною ***-лиций*** не належать до жодної групи, тому мають мішану систему відмінювання: *білолиций, білолицього, білолицьому, білолицим; білолицих.*

М'яка група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н. в.	мужній	мужнє	мужня	мужні
Р. в.	мужнього	мужнього	мужньої	мужніх
Д. в.	мужньому	мужньому	мужній	мужнім
Зн. в.	мужній, мужнього	мужнє	мужню	мужні *(-іх)*
Ор. в.	мужнім	мужнім	мужньою	мужніми
М. в.	на/у мужньому, мужнім	на/у мужньому, мужнім	на/у мужній	на/у мужніх

3. Провідміняйте подані словосполучення *(усно)*.

Цікава книжка, синій шарфик, Катрусині вірші, круглолице дитя.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Ознаки прикметника	*Словосполучення*
1 якісний, м'яка група	**А** кмітливий Патрон
2 присвійний, тверда група	**Б** літні пригоди
3 якісний, тверда група	**В** малиновий джем
4 відносний, м'яка група	**Г** могутня нація
	Д доччин телефон

5. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

А. Ознайомтеся з послідовністю розбору прикметника як частини мови за *(QR-кодом)*.

Б. Розберіть прикметник-відгадку як частину мови.

6. Запам'ятайте значення паронімічних прикметників.

Літни́й — який стосується польоту, літання. *Лі́тній* — 1) який стосується літа; 2) немолодий.

7. Перепишіть текст, ставлячи прикметники у відповідну форму.

Були в нас в Україні (великий) воїни, були (великий) правителі, а ти став вище за всіх них, і сім'я (рідний) в тебе (найбільший). Ти-бо, Тарасе, учив нас не людей із цього світу зганяти, не городи́ й села опановувати — ти вчив нас правди (святий), (животворящий) *(За П. Кулішем)*.

- Розберіть як частину мови два прикметники *(на вибір)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 68–69 ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПРИРОДИ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

...Ніч стояла погідна, місячна, де-не-де білими сніговими вогниками переблискували зірки, але їх було мало, і світло їхнє здавалося сліпим у повені місячного сяйва. ...Поля вже спали, але й вони, залиті жовтою і водночас ледь-ледь голубуватою повінню, ніби всміхалися крізь сон *(Є. Гуцало)*.

А. До якого типу мовлення *(розповідь, роздум, опис)* належить цей текст?

Б. Знайдіть слова, що відповідають на питання *який? яка? яке? які?*

В одному тексті можуть бути використані різні типи мовлення, зокрема розповідь та опис. Опис природи здебільшого буває частиною розповідного тексту. ***Відо́мим*** у такому описі є назви явищ чи предметів (*степ, сонце* тощо). ***Нови́м*** — ознаки цих явищ або предметів: степ *рівний, запашний;* сонце *зажурене, веселе*.

У такому тексті розповідь буде головним типом мовлення, а опис — допоміжним.

2. Відновіть текст, скориставшись довідкою. Запишіть.

Над луками, залитими ... повінню, холонув ... вечір, зануривши в мілкі прибережжя ... полум'я хмар. Що ... за пагорби поринало сонце, то ... ставала заграва, вужчою — ... смуга у воді понад лозами *(За Гр. Тютюнником)*.

Довідка. Квітневий, оранжевий, далекий, глибше, нижчий, вогнистий.

А. Виділіть відоме синім кольором, а нове — жовтим.

Б. Які засоби художньої виразності ви помітили в тексті?

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Експедиція отаборилася, і юні мандрівники почали готуватися до вечері. Узагалі, усі роботи були розподілені між учасниками походу. Розводити вогонь, і чистити картоплю, і носити воду мусили самі мандрівники.

Підживившись, почали кидати жеребок, кому з ким вартувати. Пилипові випало вартувати з Люсею.

— Я з нею не хочу, — наїжачився Пилип. — Я з Хомою хочу.

Учитель пильно поглянув на Пилипа, примружився:

— Ще побурчиш день-два, то непомітно й дідом станеш. На те ж і жеребок!

Ех і ніч була в цьому лісостепу — темна-претемна! Над мороком зводилися небеса; їх прикрашали зірки, безмежні, високі й незрозумілі. Морок чужого степу. Холодні та таємничі зірки сипнули жменю дрібненьких снігових порошинок, але швидко Пилип заспокоївся. Після холодних і чужих зірок на небі він побачив зовсім не таємничого Явтуха, закутаного пітьмою, а ще за секунду розгля́дів і Білана. Той лежав на горбочку, поклавши кошлату голову на витягнені лапи. Близькість собаки заспокоїла хлопця, і він, щоб набратися ще більшої бадьорості, підійшов до вовкодава й погладив його.

Люся, лукаво поглядаючи на Пилипа, почала збирати залишки палива та складати на пригасле вогнище. Спалахнув і побіг по стеблинках сухої трави вогник, швидко перебрався до нової порції палива, і незабаром яскраві язики весело замигтіли в пітьмі. Узявши з кошика кілька картоплин, дівчина загорнула їх у жар.

Незабаром Пилип уже орудував щелепами, наминаючи гарячу картоплю *(За І. Сенченком)*.

Наминáти *(розм.)* — їсти з апетитом.

А. Визначте типи мовлення, наявні в тексті. Який із них — головний, а який — допоміжний?

Б. Знайдіть у тексті епітети. Яку роль вони відіграють?

В. Прочитайте текст удруге. Самостійно складіть за ним простий план, запишіть.

Г. Напишіть за планом докладний переказ.

4. Підготуйте усний опис улюбленої пейзажної картини відомого чи маловідомого художника *(сім–дев'ять речень)*.

§ 70 ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

преніжна малина ароматна малина	солоденька малина смачнюча малина

А. Чим відрізняється будова прикметників кожного словосполучення?

Б. Яку значущу частину слова найчастіше використовують для творення прикметників?

Прикметники можна утворювати за допомогою ***префіксів:*** ***прегарний, найвищий, передсвятковий, заширокий, антивоєнний, ультрамодний.***
Найбільше прикметників утворено за допомогою ***суфіксів:***
якісні: *величезний, чистенький, гіркуватий, стрункий, поживний* тощо;
відносні: *український, хлібний, вівсяний, дощовий, грушевий* тощо;
присвійні: *Олексина, Софіїна, братів, орлиний, гусячий* тощо.
Деякі прикметники утворюють за допомогою ***префіксально-суфіксального способу*** *(прибережний, незламний, невпізна́нний)* і ***складання основ*** *(життєдайний, чорнобровий, світло-рожевий).*
Окремі прикметники, утративши свої ознаки, переходять в іменники: *слухати колискову, доїхати до Лозової, старий сів.*

2. Укажіть прикметники, які перейшли в іменники. Визначте їхню синтаксичну роль. Перетворіть їх на прикметники *(усно)*.

1. Сміливого куля боїться *(Нар. тв.)*. 2. В учительській цокав на стіні годинник *(Ю. Збанацький)*. 3. Вільний літає сам і дає іншим літати *(Т. Мельничук)*.

Зауважте!

Під час утворення відносних прикметників за допомогою суфікса ***-ськ-*** деякі приголосні зазнають звукових змін.

г, з, ж + ***-ськ-*** = ***-зьк-*** ***к, ц, ч*** + ***-ськ-*** = ***-цьк-*** ***х, с, ш*** + ***-ськ-*** = ***-ськ-***

Присвійні прикметники утворюємо від іменників на позначення осіб.

І відміна	***-ин-,*** ***-їн-***	*сестра — сестрин,* *Марія — Маріїн*
ІІ відміна	***-ів (-ов-, -ев-),*** ***-їв (-єв-)***	*син — си́нів — си́нова,* *Матвій — Матвіїв — Матвієва*

Від іменників на позначення тварин утворюємо присвійні прикметники за допомогою суфіксів: *качачий, гусячий, голубиний, солов'їний.*
Під час творення присвійних прикметників за допомогою суфікса *-ин-* деякі приголосні зазнають звукових змін: *г* → *ж*: *Олег* → *ж* + *-ин-* = *Олежин*; *к* → *ч*: *Даринка* → *ч* + *-ин-* = *Даринчин*; *х* → *ш*: *Солоха* → *ш* + *-ин-* = *Солошин.*

3. Утворіть від іменників відносні прикметники та запишіть *(за зразком)*.

Зразок. Прага + *-ськ-* = празький.

Прага, козак, Белз, чех, Збараж, ткач, Калуш, стрілець, Полісся.

4. Утворіть і запишіть присвійні прикметники.

(Наум) голос, (Іринка) планшет, (Квітка) пісня, (дрімлюга) хвіст, (Арсеній) порада.

А. З перших букв власних назв складіть ім'я грецької богині.

Б. Змоделюйте життєву ситуацію вживання утворених прикметників.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Мокій. Скажіть, Улю, *паляниця*!
Уля. Паляниця.
Мокій. Так! Раз *паляниця* у вас вийшла, це знак того, що скоро навчитеся мови.
Баронова-Козино. А що таке паляниця?
Мокій *(голосно)*. Український білий хліб!
Баронова-Козино. А я і досі не знала.
Мокій. Отож і горе, що їсте, а не знаєте... *(За М. Кулішем).*

А. Випишіть із тексту відносний прикметник, утворіть його словотвірний ланцюжок.

Б. Висловте думку про сучасне переосмислення слова *паляниця*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
вірна думка	слушна/правильна думка
вірний спосіб	надійний спосіб
вірна відповідь	правильна відповідь

7. Перепишіть текст вправи 5 і виконайте завдання.

А. Утворіть від іменника *хліб* прикметник, складіть його словотвірний ланцюжок.

Б. Розберіть утворений прикметник як частину мови.

§ 71 ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Будь ласка, грушовий сік, маленьку скляночку.
— Про́шу, ваш грушевий, маленька.

А. Хто в діалозі припустився помилки у вимові прикметника?

Б. Чи можна покладатися лише на мовну інтуїцію?

Написання суфіксів відносних прикметників залежить від твірної основи та наголосу.

-ов-	*-ев-*	*-єв-*
Твірним є іменник твердої групи: *калина → кали́новий, береза → бере́зовий*	Твірними є іменники м'якої чи мішаної груп, якщо в прикметнику закінчення не наголошене: *вишня → вишне́вий, мережа → мереже́вий*	Твірним є іменник на *-й*: *алюмі́ній → алюмі́нієвий, ка́льцій → ка́льцієвий*
Твірними є іменники м'якої чи мішаної груп, якщо в прикметнику закінчення наголошене: *поле → польови́й, дощ → дощови́й*		Твірним є іменник із подовженим приголосним: *буття → бутте́вий, насіння → насінне́вий*

Зауважте!

Паралельні суфікси пишемо залежно **від наголосу**: *грошови́й* і *гроше́вий*, *життьови́й* і *життє́вий*.

букви *о, е (є)* у суфіксах *-ов-, -ев- (-єв-)*

2. Запишіть прикметники у дві колонки: 1) з ***-ов-***; 2) з ***-ев-***. Поясніть орфограми *(усно)*.

Слив.́.вий, яблун.́.вий, гай..ви́й, ма́тч..вий, овоч.́.вий, марш..ви́й.

Суфікс *-ичн-* пишемо після виділених в опорному реченні букв: *«Де ти з'їси цю чашу жиру?»: музичний, поетичний*. Після інших літер уживаємо *-ічн- (-їчн-)*: *епічний, героїчний*.

букви *и, і (ї)* у суфіксах *-ичн-, -ічн- (-їчн-)*

3. Перепишіть слова, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.

Істор..чний, зоолог..чний, орфограф..чний, лог..чний, період..чний, омонім..чний, топонім..чний, лекс..чний, **астроном..чний.**

- Розберіть за будовою виділені прикметники.

З перших букв прикметників із суфіксом ***-ічн-*** складіть завершення прислів'я «Рідна земля — мов колиска …».

Деякі суфікси пишемо **з м'яким знаком:** ***тоненький, білесенький, чистісінький, малюсінький, сільський, бу́зький, ткацький.***

м'який знак у суфіксах прикметників

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Утворіть від іменників прикметники за допомогою суфіксів.

Іменник	*Суфікс*
1 яблуня	**А** *-ов-*
2 магній	**Б** *-ічн-*
3 динаміка	**В** *-ичн-*
4 край	**Г** *-єв-*
	Д *-ев-*

5. Утворіть словосполучення *(за зразком)*.

Зразок. Апельсин / мармелад — апельсиновий мармелад.

Апельсин / мармелад, липа / цвіт, Софія / голос, історія / довідка, овоч / салат, Микита / рюкзак, ясен / гілка, Київ / вальс, щавель / кислота.

А. Запишіть утворені прикметники, підкресливши орфограми.

Б. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням *(на вибір)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
бувші однокласники	колишні однокласники
важке положення	скрутне становище
слідуюче питання	наступне питання

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.

Край бе..межних рівнин, тихоплинних річок, найкращої у світі пш..ниці та найсоло..ших кавунів. Ця з..мля під могутн..м сонцем завжди щедро родила хліб і кавуни. Тому-то й села так названі: Баштанка, Пш..ничне та станц..я Кавуни *(За О. Сизоненком)*.

А. Виділіть прикметники різними кольорами за способами творення.

Б. Підкресліть усі члени другого речення.

§ 72 НАПИСАННЯ *НЕ* З ПРИКМЕТНИКАМИ

1. Прочитайте речення в колонках і виконайте завдання.

Нескладний квест. Квест **не складний.**	Квест **не складний,** а простий. Зовсім **не складний** квест.

А. Які з виділених прикметників виражають одне поня́ття, а які — заперечення?

Б. Чи змінюється значення прикметника залежно від його написання?

Не **з прикметниками пишемо**

разом

- якщо прикметник із ***не*** означає одне поняття і до нього можна дібрати синонім без ***не***: ***нескладний, невисокий, небрудний;***
- якщо без ***не*** прикметника в мові не існує: ***недбалий, невпинний, негайний***

окремо

- якщо прикметнику протиставлено інший прикметник: *квест **не** складний, а легкий;*
- якщо прикметники мають залежні слова ***аж ніяк, далеко, зо́всім***: *зовсім **не** складний квест;*
- якщо в реченні прикметник виконує роль присудка: *Квест **не** складний.*

не з прикметниками

2. Перепишіть сполуки з прикметниками, знімаючи риску. Поясніть написання слів із ***не***.

Не/вгамовний світ, голос не/чужий, а рідний, зовсім не/дивна пропозиція, не/чупарне кошеня, аж ніяк не/спокійний день, не/реальна подія, кімната не/охайна, не/весела усмішка.

3. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

— Чи є що зо́лота дорожче на землі? —
У мудреця спитали якось люди.
Не довго думав **мудрий чоловік:**
— Дорожча дружба — є, була і буде!

— Тоді чому, — сказали, — **сталь міцна?**
Міцніша над усе, це знає всяк і всюди.
Подумав трохи й відповів мудрець:
— Міцніша дружба — є, була і буде!

Йому сказали: — **Ураган страшний.**
Корчує він дуби, несе руїну всюди.
— Чи є сильніше що за ураган?
— Сильніша дружба — є, була і буде!

Усім смакує не полин, а мед.
Мед люблять діти і **дорослі люди.**
Мед — найсолодший із земних дарів.
— Солодша дружба — є, була і буде!

М. Мітаров

А. Випишіть виділені сполуки, додавши до прикметника ***не***. Поясніть написання.

Б. Доберіть до ві́рша заголовок, поясніть його.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Не треба писати окремо в рядку

А не/широке озеро
Б не/дорогі коралі
В історія не/магічна
Г не/величка річка

5. Поєднайте частини прислів'їв, знімаючи риску в прикметниках. Запишіть. Виконайте завдання.

Дружній череді	не/страшна робота.
Для доброго коня	а не/чужим речам.
Вір своїм очам,	верстви не/довгі.
Для нашого Федота	вовк не/страшний.

Верства́ — давня назва міри довжини, що становила 1,06 км.

А. Підкресліть прикметники як члени речення.

Б. Прочитайте назву квітів, «заховану» в літерах виділеного прикметника.

6. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Неочевидний переклад кольорів: брунатний, блаватний, смарагдовий» *(автор О. Авраменко)*. Про які власне українські прикметники ви дізналися? Запишіть їх.

7. Перепишіть вірш із вправи 3, виділяючи кольорами прикметники різних ступенів порівняння. Виконайте завдання.

А. Складіть речення з прикметником найвищого ступеня, додавши до нього ***не***.

Б. Закодуйте будь-який прикметник із цього вірша в ребусі.

§ 73 НАПИСАННЯ *Н* І *НН* У ПРИКМЕТНИКАХ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

ціна + *-н-* = ?	жадати + *-н-* = ?

А. Додавши суфікс ***-н-***, утворіть прикметники *(який?)*.

Б. У якому прикметнику пишемо ***нн***? Обґрунтуйте свою думку.

н	***нн***
основа + суфікс ***-ин-, -їн-, ан- (-ян-)***: *орел* + *-ин-* = *орлиний*, *глина* + *-ян-* = *глиняний*	основа на ***-н*** + суфікс ***-н-***: *вагон* + *-н-* = *вагонний*, *осінь* + *-н-* = *осінній*
у суфіксах зі значенням **звичайної** міри ознаки: *жаданий*, *довгожданий*, *навіженій*, *скажений*	у наголошених суфіксах ***-а́нн- (-я́нн-)***, ***-е́нн-*** зі значенням **найвищої** міри ознаки: *несказа́нний*, *незрівня́нний*, *височе́нний*

Зауважте!

Також ***нн*** пишемо в старослов'янізмах *благословенний*, *блаженний*, *священний*, *огненний*, *окаянний*, *страдженний* і в прикметнику *божественний*.

н і ***нн*** у прикметниках

2. Прокоментуйте написання прикметників.

Земля..ий, свяще..ий, греча..ий, **недоторка..ий**, зорян..ий, осі..ій, **табу..ий**.

А. Розберіть виділені прикметники за будовою.

Б. Складіть і запишіть речення з одним прикметником *(на вибір)*.

3. Розгадайте кросворд, утворивши за допомогою суфіксів ***-н-*** / ***-ян-*** прикметники від іменників *мова, весна, літо, осінь*.

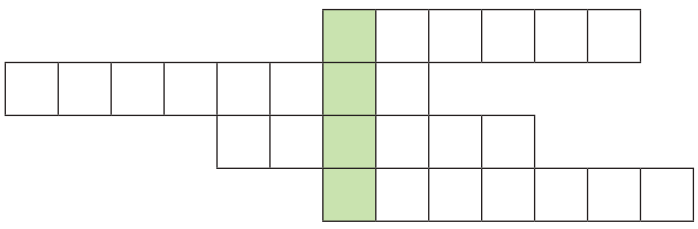

• За відгадками у вертикальному рядку прочитайте назву податку, відомого ще із часів Русі-України.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення.

Усе буяло, усе наливалося життєвою силою в цю благодат..у по́ру ра..ього літа. Земля ніби прагнула виявити свою нестрим..у щедрість, порадувати людей усім найкращим. У садках біліли хати́ див..ої краси.

1. З ***нн*** треба писати прикметник

А благодат..у
Б ра..ього
В нестрим..у
Г див..ої

2. Усього в тексті використано прикметників

А 4
Б 5
В 6
Г 7

5. Послухайте пісню «Я піду в далекі гори…» *(за QR-кодом)* і виконайте завдання.

А. Заповніть у зошиті «хмару» слів, виписавши з пісні прикметники. Охарактеризуйте один із них як частину мови.

Б. Створіть за відеорядом карпатських краєвидів твір-опис *(сім–дев'ять речень)*, використавши прикметники з ***нн***.

6. Запам'ятайте значення слів.

Нездійсне́нний — який ніколи не можна здійснити (прикметник);

нездійснений — який ще не здійснився (дієприкметник).

7. Перепишіть речення, утворюючи від слів у дужках прикметники за допомогою суфіксів ***-н- / -ен- / -е́нн***.

1. Огні (ніколи не злічити), мов стрічки (огонь), до моря спускаються з міста *(Леся Українка)*. 2. Подвір'я дрімає (сон) й порожнє *(Олесь Гончар)*. 3. (Пекти) яблука, посипані корицею, бузино́вий квас, книші́ з ягодами *(М. Дочинець)*. 4. Не в'януть переливи нив і (жнива) золоті покоси *(В. Перевишко)*.

Книш — кулінарний виріб із на́чинкою.

А. Зробіть звуковий запис утвореного слова в третьому реченні.

Б. Підкресліть усі члени останнього речення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 74 ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.
Зразком художнього стилю є речення

А Лілія — рід багаторічних цибулинних рослин родини лілійних.
Б У громаді на Полта́вщині висадили 100 лілій як символ перемоги.
В Шановна Ліліє Олегівно, запрошуємо Вас на святкування Дня вчителя.
Г Ах, лілії! Ну просто дивовижні! Біленькі, чисті радісно цвітуть…

2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

I. Хоча море й пустельне, воно са́ме тому привертає до себе особливу увагу. Найменша мінливість водяного обширу чарує уяву тих, хто відчуває поезію моря. Онде гойдається на хвилях пучок морської трави, там морська водорость — саргасова гілка — лежить на воді хвилястим візерунком, а там пливе шматок дошки, розкриваючи широке поле для здогадів. Чого тут тільки немає! Перед цим безкраїм обширом багата уява не знає спину *(Ж. Верн)*.

II. Пилип озирнувся навколо та вп'явся очима в лани молодої кукурудзи, що бігли кудись за обрій. Рівнота… Але ж хіба не може статися, що серед цього зеленого простору випнеться могутній гранітний кряж, битий морозами, розмитий заливами? Від цього видовища очі в Пилипа засяяли:

— Бачите, сама кукурудза й ондечки пшениця. У кукурудзи одна зелень, у пшениці інша — ніжніша. А коли б жито, то воно сизе. А ячмінь інакший: як придивитися, то неначе аж голубіє. А льон темний-претемний, поки зелений, а як зацвіте!.. *(За І. Сенченком)*.

III. Зима зи́зим оком по стінах Карпат…
І дахи Карпат красують в сумному,
І смере́ки-снігурки, як сестри,
І я їм наче брат — темний гай,
Що загубився зе́рням між ве́рхів.
А під білим у смере́к зелений наряд,
Зелений і вічний.
І таке-то все здорове, чисте й свіже,
Хоч води напийся.
Не світ — кінва золота.

Т. Мельничук

Зи́зий *(діал.)* — косий.
Кі́нва — велика дерев'яна посудина.

А. Визначте в текстах ознаки художнього стилю.

Б. Доведіть, що текст про море є описом, а текст про лани є розповіддю з елементами опису.

В. Доберіть до кожного тексту заголовок.

3. Ознайомтеся з будовою твору-опису природи в художньому стилі.

Будова твору-опису природи

1. Вступ: інформація про явища й предмети, які будете описувати.
2. Основна частина: відоме (явища та предмети) і нове (ознаки).
3. Кінцівка: оцінка пейзажу й враження від нього.

Зауважте!

Створюючи опис картини, розмежовуйте зображення переднього та заднього планів полотна.

4. Напишіть твір-опис місцевості на основі особистих вражень *(за самостійно складеним планом)* у художньому стилі.

5. Складіть твір-опис за картиною О. Шупляка «Купала» (із серії «Український космос»). Розгляньте репродукцію картини під музичний супровід вальсу № 7 Ф. Шопена *(за QR-кодом)*.

6. Прочитайте довідку про художника.

Олег Шупляк — сучасний український художник, член Національної спілки художників України (2000), заслужений художник України (2017). Широку популярність у світі здобула його серія картин-ілюзій «Двовзори». Відомими також є серії «Український космос», «Рідна земля», «Польоти над полями».

А. Ознайомтеся з картинами О. Шупляка в інтернеті.

Б. Доберіть до кількох картин художника поетичний супровід із вивчених у 6 класі віршів.

О. Шупляк. Купала

§ 75 НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Мені подобаються темно-червоні мальви. А тобі?
— А я обожнюю світло-рожеві... Вони дивовижні!
— Зверни увагу на ніжно-жовті. Справжні густолисті красуні!

А. Визначте в діалозі прикметники, утворені за допомогою способу складання основ.

Б. Чи зрозуміли ви принцип написання слів разом і з дефісом?

Складні прикметники	
разом	**з дефісом**
утворені від **залежних** одне від одного слів: *густолистий* (*листя* яке? *густе*), *легкоатлетичний* (*атлетика* яка? *легка*), *вагоноремонтний* (*ремонт* чого? *вагонів*)	утворені від **рівноправних** слів (між ними можна поставити сполучник ***і***): *німецько-польський* (*німецький* ***і*** *польський*), *вишнево-яблучний* (*вишневий* ***і*** *яблучний*)
з першою частиною — **числівником**: ***п'ятизірковий***, ***три***поверховий, ***семи***тонний, **АЛЕ:** *3-поверховий*, *7-тонний*	з першою частиною на ***-ико (-іко)***, а також **повторення** того самого слова чи **спільнокореневих слів**: *історико-культурний*, *механіко-математичний*; *чистий-чистий*, *великий-превеликий*
утворені від **іменників, які пишемо разом** (див. § 59): *аграрокультурний*, *лісостеповий*, *радіофізичний*	на позначення **відтінків кольорів, поєднання кольорів, смаків**: *темно-червоний*, *синьо-жовтий*, *кисло-солодкий*, **АЛЕ:** ***жовтогарячий***, ***червоногарячий***

Зауважте!

З дефісом пишемо складні прикметники з першою частиною ***військово-***, ***воєнно-***: *військово-морський*, *воєнно-політичний*, **АЛЕ:** ***військовозобов'язаний***, ***військовополонений***.

написання складних прикметників разом і з дефісом

2. Перепишіть прикметники, знявши риску.

Українсько/польський — західно/український, червоно/чорний — червоно/гарячий, військово/зобов'язаний — військово/повітряний,

біло/сніжний — сніжно/білий, загально/національний — мовно/національний, жовто/ротий — жовто/синій, синювато/блакитний — блакитно/окий, кисло/солодкий — кисло/молочний, кремово/жовтий — кремо/подібний.

З третіх букв прикметників на позначення кольору, написаних із дефісом, складіть назву міста.

3. Перепишіть текст, знімаючи риску й розкриваючи дужки. Підкресліть орфограми.

Письмо утворилося з малюнка й отримало назву пікто/графічного. Малюнкові записи знайдено на територіях (С/с)таро/давнього (Є/є)гипту та в доісторичному (К/к)итаї.

Нині пікто/грами як основний вид письма ми не використовуємо. Проте існує чимало умовних знаків, які можна вважати своє/рідними пікто/грамами. Так, дорожні знаки повідомляють, що неподалік розташовані заправна станція, телефон, мед/пункт. Сучасне (У/у)країнське письмо звуко/буквене *(За О. Пономаревим)*.

А. Розберіть за будовою складні прикметники.

Б. Знайдіть піктограми в цьому підручнику й поясніть їхнє значення.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між умовою творення прикметників та їхніми компонентами.

Умова	Компоненти
1 прикметник + іменник	**А** хліб робити, картоплю саджати
2 прикметник + прикметник	**Б** чорні брови, висока якість
3 числівник + іменник	**В** рідко вживати, сам закоханий
4 іменник + дієслово	**Г** ясний і синій, північний і східний
	Д три поверхи, п'ять зірок

5. Послухайте пісню «Перша колискова» *(за QR-кодом)* і випишіть прикметники, створивши в зошиті «хмару» слів.

6. Запам'ятайте значення слів.

Чорнобри́вий, чорнобро́вий — який має чорні брови.

7. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи риску.

Пролісок — квітка ніжна, але с..мілива й не/терпляча. Крізь в..сняну сніго/льодову шкоринку пнет..ся паросток. С..огодні це біло/жовтуватий хвостик, завтра це біло/зелена гостри́ця. Ще за день брун..ка на кін..ці стрілоч..ки враз ро..квітає твердою білою каш..цею *(За Ю. Смоличем)*.

Гостри́ця — вид трав'янистих рослин.

§ 76 НАПИСАННЯ ПРІЗВИЩ ПРИКМЕТНИКОВОЇ ФОРМИ

1. Прочитайте прізвища в колонках і виконайте завдання.

Сивко Сивенький	Кривуля Кривуцький	Гордієнко Гордіїв

А. Від яких прикметників походять прізвища?

Б. Які з прізвищ мають форму прикметника?

Українські прізвища прикметникової форми пишемо за загальними нормами чинного правопису: ***Безсмертний***, ***Підсадочний***; *Острозький*, *Здоровицький*, *Луб'янський*, *Мар'єнків*, *Островерхий*, *Скоробагатий* тощо.

Складні випадки написання прикметникових прізвищ

- Чергування ***і–е*** в родовому відмінку в суфіксі ***-ів***: *Ґу́дзів — Ґу́дзева*, *Ко́стів — Ко́стева*;
- букви ***и, ї*** в суфіксах ***-ишин, -їшин***: *Василишин* (син Василихи), *Матвіїшин* (син Матвіїхи);
- закінчення ***-им*** в орудному відмінку прізвищ із суфіксом ***-ин***: *Олексин — Олексином*, *Ганущин — Ганущином*;
- закінчення ***-и*** в прізвищах із суфіксами ***-ов-, -ев- (-єв-), -ин-*** у множині: *Литви́нови*, *Андрі́єви*;
- закінчення ***-і*** в прізвищах на ***-ий*** у множині: *Залужні*, *Пахущі*;
- якщо прізвища подвійні, то пишемо з дефісом: *Смаль-Стоцький*, *Значко-Яворський*.

Зауважте!

Прізвища неукраїнського походження пишемо відповідно до українського правопису: *Бєлов*, *Юр'єв*, *Ковальов*, *Коробйов*, *Йолкін*, *Щокін*, *Каїров*.

2. Перепишіть прізвища, заповнюючи пропуски чи знімаючи риску.

Андрі..шин, Б..лан, Не/живий, Терлец..кий, Руданс..кий, Лис..нко, Осадч..й, Панч..шин, Омел..ч..шин, Добро/хліб, Наконеч..ний, Сиво/ус, Іванк..в, Мар..єнків.

А. З'ясуйте, від яких слів утворено прізвища.

Б. Виділіть прикметникові прізвища кольором і поясніть орфограми.

З перших букв прізвищ прикметникової форми складіть термін на позначення людей.

3. Прочитайте текст, розгадуючи ребуси.

КОЗАЦЬКІ ПРІЗВИЩА

У козацьких реєстрах можна знайти прізвища Пушкар, Гармаш чи Хорунжий. Наших предків називали за походженням (Поліщук, Волошин), за зовнішністю (Чуб, Носань) чи за характером (Сич, Сорока). А є і «веселі» прізвища, за які дякуємо козацькій фантазії: **П=В** **”ни** , Затуливітер, **„** **„** **ц=д** , Оббіжисвіт, **”** **”** , Роздайбіда, **Не** **’** **”** , Тягнирядно, **Г=К** **а=о**

(З інтернету).

А. Знайдіть у тексті прізвище прикметникової форми й поясніть його значення.

Б. Визначте будову прізвищ-розгадок.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між орфограмою та прикладами.

Орфограма	***Приклади***
1 уживання апострофа	**А** Злиден..ий, Коро..чин
2 ***и***, ***ї*** в суфіксах	**Б** Водолаз..кий, Яблонс..кий
3 уживання м’якого знака	**В** Панч..шин, Грица..шин
4 написання префіксів	**Г** Кропив..янський, Лук..янівський
	Д Бе..печний, Бе..дітний

5. Об’єднавшись у три групи, доберіть імена й прикметникові прізвища трьом анімаційним героям.

6. Запам’ятайте, як правильно наголошувати слова.

Нена́висний, одноразо́вий, стовідсо́тковий.

7. Утворіть словосполучення *(за зразком)* і запишіть їх. Підкресліть орфограми.

Зразок. Читати про Ігоря (Сікорс..кий) — читати про Ігоря Сікорського.

Читати про Ігоря (Сікорс..кий), покликати Юрія (Ковалів), пишаємося Олегом (Волошин), приїхали Ольга й Андрій (Гудков), співомовки Степана (Руданс..кий), виступають Валерій і Наталія (Залужний), п’єса Івана (Карпенко/Карий), запросили Інну (Бе..коровайна).

§ 77 ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

семиколірний	сім
сімка	семеро
усімох	сьомий

А. Слова якої колонки вказують на кількість або порядок при лічбі?

Б. До яких частин мови належать решта слів?

Числі́вник — це самостійна частина мови, що означає число, кількість або порядок предметів під час лічби й відповідає на питання ***скільки? котри́й?***: *два, кілька, четверо, сьомий, п'ятнадцять, тридцять один, мільярд.*

Числівники змінюємо за відмінками *(три, трьох, трьом, трьома, на трьох)*; за родами *(третій, третя, третє)*; за числами *(третій, треті)*. Числівники можуть бути різними членами речення: ***Дві*** *верби схилилися до води. П'ять помножити на п'ять —* ***двадцять п'ять****. Сьомий передав м'яч* ***третьому****. Артем зупинився на* ***сотій*** *сторінці роману. Софію Київську побудували в* ***сімнадцятому*** *столітті.*

Зауважте!

Не плутайте числівники з іншими частинами мови, що вказують на число.

іменники → *сімка, чверть, десяток*

прикметники → *парний, триповерховий, столітній*

дієслова → *роздвоїти, потроїти, розполовинити*

прислівники → *по-перше, тричі, учетверо*

2. Випишіть числівники. Поясніть, за якими ознаками ви їх визначали.

Мільйон, подвійний, тисяча двадцять, сорок, двічі, тритомник, шостий, кілька, одиниця, дев'яносто сім, дюжина, вісімсот, натроє, сімнадцятий, стовідсо́тковий, троє, двадцять два.

3. Перепишіть текст, уставляючи, де потрібно, букви, і виконайте завдання.

Ч..слівник *сорок* походить від імен..ика. Походжен..я цього ч..слівника можна пояснити так. У давні часи в'язка бі́лячих шкурок кількіс..тю

чотири д..сятки була своєрідною «ход..ячою монетою». Її завжди тримали в мішку, який наз..вали *сорок*. Поступово назву мішка стали сприймати як ч..сло 40 *(За І. Вихованцем)*.

А. Виділіть числівники кольором.

Б. Доберіть до тексту заголовок, поясніть його.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Визначте, яким членом речення виступає кожне виділене слово.

Виділене слово	***Член речення***
1 *Семеро* одного не ждуть.	**А** підмет
2 Зустрінемося в *сьомій* аудиторії.	**Б** присудок
3 Передайте *третій*, що за хвилину її вихід.	**В** додаток
4 У шашках я *перший*, а в шахах — третій.	**Г** обставина
	Д означення

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображених рослин і плодів. Прочитайте закодоване слово.

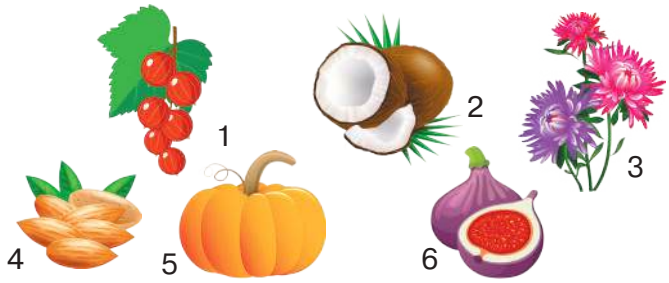

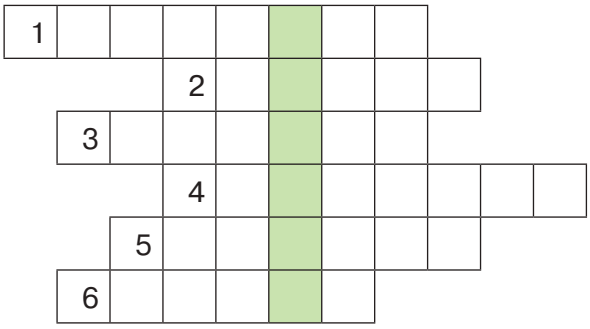

А. Визначте, до якої частини мови належить слово-відгадка. Чому?

Б. Утворіть із ним речення. Запишіть.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дру́гий, одина́дцять, чотирна́дцять.

7. Перепишіть речення, уставляючи, де потрібно, букви та знімаючи риску.

1. Вантажна кабіна літака завдов..ки сорок три метри. 2. Фед..ко виб..рав **книжки** на с..вій смак і **ковтав** їх д..сятками *(В. Чемерис)*. 3. Перед/остан..ій день зими *(К. Москалець)*. 4. Не/май сто кіп у полі, а май друзів доволі *(Нар. тв.)*. 5. Має шкір сім, вит..скає сльози всім *(Нар. тв.)*.

Копа́ — стіжок із шістдесяти снопів пшениці чи жита.

А. Позначте числівники кольором.

Б. Поясніть значення виділеного фразеологізму. За потреби скористайтеся словником.

§ 78 ГРУПИ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте слова й словосполучення та виконайте завдання.

один → перше місце — золота медаль
два → друге місце — срібна медаль
три → третє місце — бронзова медаль

А. Які числівники вказують на кількість, а які — на порядок при лічбі?

Б. На які питання вони відповідають?

Групи числівників

за значенням

кі́лькісні *(скільки?)*: *один, дванадцять, тридцять п'ять*

порядко́ві *(котри́й?)*: *перший, дванадцятий, тридцять п'ятий*

за будовою

прості
(один корінь)
шість, сімнадцятий

складні
(два корені)
шістсот, сімдесят, кількасот

складені
(два слова або більше)
шістсот п'ятнадцять, тисяча сто двадцятий

Зауважте!

Щоб не плутати порядко́вий числівник ***(котрий?)*** із прикметником ***(який?)***, треба уважно ставити запитання до слова: *година* ***(котра?)*** *десята*; *день* ***(який?)*** *березневий*.

Кількісні числівники змінюємо ***лише за відмінками***, окрім числівників *один, два, обидва*, які мають ***рід*** і ***число***; *півтора* — ***рід***; *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* — ***число***: *одна, одні; півтори; тисячі́*.
Порядко́ві числівники змінюємо ***за відмінками, родами*** та ***числами***: *третій — третього, третя, треті*.
Складні числівники пишемо **разом:** *п'ятдесятий, сімсот*.
Складені числівники пишемо **окремо:** *сорок один, двісті п'ятдесят сьомий*.

2. Випишіть числівники з уривку, замінюючи числа словами.

Журналіст: Знаємо, що в нашої збірної 19 медалей. Чиє золото?
Тренер: Першу золоту медаль на Олімпіаді-2020 здобув Жан Беленюк.
Журналіст: Це вже друга його перемога на Олімпійських іграх?
Тренер: Так, у 2016 році в Ріо Жан став срібним призером.

А. Згрупуйте числівники за значенням: кількісні, порядко́ві *(письмово)*.

Б. Визначте групи числівників за будовою. Надпишіть і поясніть.

3. Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски.

1. **Надвечір..я** засвітило перші зорі, розіп..яло темно..синій оксамит *(В. Перевишко)*. 2. Сімсот солов..ят на одній полиці с..дять *(Нар. тв.)*. 3. І вже м..нула **тридцять** третя осін.. *(А. Кузьменко)*. 4. В Олімпійс..ких іграх дві тисячі двадцять другого року взяли учас..ть сорок п..ять українс..ких атлетів *(З інтернету)*.

А. Надпишіть відмінок, рід і число числівників.

Б. Розберіть виділені слова за будовою.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між групами числівників і прикладом.

Групи числівників	***Приклад***
1 кількісний, складний	**А** сімнадцятий день
2 порядко́вий, простий	**Б** шістдесят учасників
3 кількісний, простий	**В** п'ятиповерховий дім
4 порядко́вий, складений	**Г** вісім скейтбордистів
	Д дев'яносто сьомий рік

5. Заплануйте похід у музей. Ознайомтеся з розкладом його роботи. Запишіть числа словами. Перекажіть отриману інформацію в класі та вдома.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Сороко́вий, порядко́вий, дробови́й.

7. Прочитайте фразеологізми та виконайте завдання.

В одну дудку грати, як собаці п'ята нога, бути на сьомому небі, сім мішків гречаної вовни, десята вода на киселі, дві сторони однієї медалі, перша ластівка, дерти три шкури, як п'яте колесо до воза, заблукати в трьох соснах.

А. Запишіть фразеологізми у дві колонки: 1) з кількісними числівниками; 2) з порядко́вими числівниками.

Б. Розтлумачте значення кожного фразеологізму *(усно)*. За потреби скористайтеся словником.

§ 79 РОЗРЯДИ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте уривок з інтерв'ю та виконайте завдання.

Журналіст: У чому успіх «Калуша», якому всього **півтора** року, а голосів на Євробаченні вже здобув **кілька** сотень?

Олег Псюк: У єдності! На сцені нас лише **шестеро** звичайних українців, але за лаштунками — **мільйони** непереможних.

А. З'ясуйте значення виділених числівників: 1) ціле число; 2) частина від цілого; 3) кількість осіб як одне ціле; 4) без точної кількості.

Б. Визначте слова, з якими пов'язані (узгоджені) числівники.

Розряди кількісних числівників

Цілі числа → кількість певних предметів: *п'ять, тридцять сім.*
Дробові́ → кількість частин від цілого: *дві третіх, півтора.*
Збірні → кількість предметів чи осіб у сукупності: *двоє, п'ятеро.*

Зауважте!

Кількісні числівники на позначення цілих чисел можна утворювати, сполучаючи кілька простих: *тридцять* і *п'ять* → *тридцять п'ять.*

Неозначені числівники не називають точної кількості, а лише вказують на неї: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять, багато, небагато, мало, немало, чимало, стільки, скільки, ніскільки.*

Зауважте!

Слова ***мало, багато*** в сполученні з іменниками чи займенниками є неозначеними числівниками: *мало* книжок, *багато* вареників (тут ідеться про **кількість** предметів); у сполученні з дієсловами є прислівниками: *мало* відпочивати, *багато* працювати (тут прислівники позначають **міру, інтенсивність** відпочинку чи роботи).

2. Згрупуйте кількісні числівники за розрядами: цілі, дробові́, збірні. Прокоментуйте.

Дві цілі й три десятих, п'ять, обоє, семеро, двадцять один, півтори, п'ять шостих, шістдесят сім, чотирнадцятеро, чотири п'ятих, десятеро, двійко, тринадцять.

З других букв цілих чисел складіть назву козацького символу.

3. Дайте відповідь на кожне запитання, використавши числівники різних розрядів у формі називного відмінка: 1) неозначений числівник; 2) дробовúй; 3) збірний; 4) ціле число.

1. Скільки в підручнику сторінок? 2. Скільки тобі років? 3. Скільки книжок у серії про Гаррі Поттера? 4. Яка завдовжки чарівна паличка Герміони Грейнджер?

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. У реченні *«Дві тисячі двадцять другого року на європейському конкурсі перемогла пісня “Стефанія” гурту “Калуш”»* числівник виступає

А підметом **Б** означенням **В** додатком **Г** обставиною

2. Фразеологізм у значенні «дуже далекий родич» є у варіанті

А без сьомої клепки
Б на сьомому небі
В сьома вода на киселі
Г сім п’ятниць на тиждень

3. Установіть відповідність між числівниками та їхніми розрядами.

У (1)два відра вмістилося (2)півтора пакета ягід, з яких зваримо (3)обом студентам (4)по кілька бáнóк варення.

А ціле число **Б** дробовúй **В** збірний **Г** неозначений

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображених ягід та овоча. Прочитайте числівник.

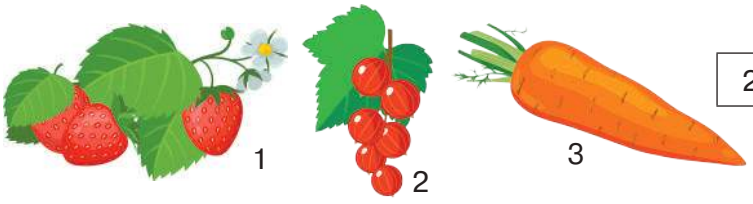

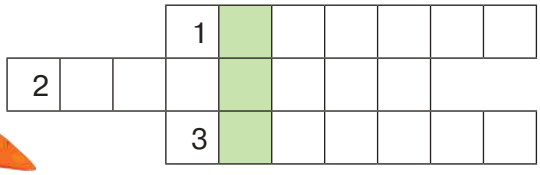

- Утворіть від слова-відгадки можливі розряди числівників.

До речі... Треба розрізняти *смородину* й *порічку*. Смородина чорного кольору, а порічка — білого, жовтого або червоного.

6. Запам’ятайте, як правильно наголошувати слова.

Одного́, сімдеся́т, котри́й.

7. Перепишіть задачу, замінюючи цифри словами.

До їдальні привезли 146 кг овочів: 6 ящикíв помідорів і 8 ящикíв огірків. Скільки кілограмів огірків було в кожному я́щику, якщо помідорів у кожному — по 7,8 кг, а маси огірків у всіх ящиках однакові? *(З підручника)*.

А. Виділіть кольором усі числівники. Визначте їхні розряди й надпишіть.

Б. Доберіть три-чотири прислів’я та приказки із числівниками. Запишіть.

§ 80–81 ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЦІЛИХ ЧИСЕЛ

1. Ознайомтеся із життєвою ситуацією та виконайте завдання.

Перед ефіром диктор радіо завагався у відмінюванні числівників: не знайти *п'ятидесяти* книжок чи *п'ятдесяти;* захоплюватися *семи* поетами чи *сімома*.

А. Які форми наведених числівників, на вашу думку, помилкові?

Б. Поміркуйте, представники яких професій сприяють грамотному мовленню нації.

Числівники ***один, одна, одне (одно), одні*** відмінюємо за зразком прикметника ***новий***.

Зауважте!

Паралельні форми в родовому й орудному відмінках має числівник ***одна***: *однієї/одної, однією/одною*.

Числівники ***два, три, чотири***, а також ***багато, кілька*** відмінюємо за зразком числівника ***два***: *двох, двом, два (двох), двома, (на/у) двох*.

Зауважте!

В орудному відмінку правильно *чотир**ма***, а не *чотир**ьома***; *багать**ма***, а не *багат**ьома***.

Числівники від ***п'яти*** до ***двадцяти, тридцять***, а також ***кількадцять*** у непрямих відмінках мають паралельні форми, їх відмінюємо за поданим зразком.

Н. в.	п'ять	сім	вісім
Р. в.	п'яти (п'ятьох)	семи (сімох)	восьми (вісьмох)
Д. в.	п'яти (п'ятьом)	семи (сімом)	восьми (вісьмом)
Зн. в.	п'ять (п'ятьох)	сім (сімох)	вісім (вісьмох)
Ор. в.	п'ятьма (п'ятьома)	сьома (сімома)	вісьма (вісьмома)
М. в.	(на/у) п'яти (п'ятьох)	(на/у) семи (сімох)	(на/у) восьми (вісьмох)

2. ***«Лінгвістичне дослідження»***. Провідміняйте за зразком числівник *шість (учнів)*. Яку особливість ви помітили щодо чергування голосних?

Зауважте!

У родовому, давальному та місцевому відмінках паралельні форми вживаємо тільки **з назвами істот:** *п'ятьох учнів, п'ятьом учням, (на/у) п'ятьох учнях,* **АЛЕ:** *п'яти м'ячів, п'яти м'ячам, (на/у) п'яти м'ячах.*

Числівники на позначення десятків ***п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*** і числівник ***кількадесят*** відмінюємо за зразком числівника ***п'ять***, але лише другу частину.

Н. в.	п'ятдесят	сімдесят
Р. в.	п'ятдесят**и** (п'ятдесят**ьох**)	сімдесят**и** (сімдесят**ьох**)
Д. в.	п'ятдесят**и** (п'ятдесят**ьом**)	сімдесят**и** (сімдесят**ьом**)
Зн. в.	п'ятдесят (п'ятдесят**ьох**)	сімдесят (сімдесят**ьох**)
Ор. в.	п'ятдесят**ьма** (п'ятдесят**ьома**)	сімдесят**ьма** (сімдесят**ьома**)
М. в.	(на/у) п'ятдесят**и** (п'ятдесят**ьох**)	(на/у) сімдесят**и** (сімдесят**ьох**)

Зауважте!

Форми складених числівників мають бути однотипними: ***шістдесяти семи/шістдесятьох сімох***, а не *шістдесяти сімох/шістдесятьох семи.*

Числівники ***сорок, дев'яносто, сто*** в усіх відмінках, окрім називного та знахідного, мають закінчення ***-а***.

Граматичної форми *дев'яностами* не існує.

У числівниках на позначення сотень від ***двохсот*** до ***дев'ятисот*** відмінюємо обидві частини.

Н. в.	триста	п'ятсот
Р. в.	трьохсот	п'ятисот
Д. в.	трьомстам	п'ятистам
Зн. в.	триста (трьохсот)	п'ятсот (п'ятисот)
Ор. в.	трьомастами	п'ятьмастами (п'ятьомастами)
М. в.	(на/у) трьохстах	(на/у) п'ятистах

Зауважте!

Числівник ***чотириста*** відмінюємо за зразком числівника ***триста***; числівники ***шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот*** — за зразком числівника ***п'ятсот***.

3. Випишіть із задачі числівники, ставлячи їх у правильну відмінкову форму.

Зі 156 жовтих, 234 білих і 390 червоних тро-янд складали букети. Яку найбільшу кількість однакових букетів можна скласти, якщо треба використати всі квіти?

З других букв числівників-десятків складіть епітет із поданого поетичного рядка.

І сонце ... з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! (М. Боровко).

Числівник ***тисяча*** відмінюємо, як іменник жіночого роду. Числівники ***нуль, мільйон, мільярд*** відмінюємо, як іменники чоловічого роду.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Правильно написано числівник у варіанті

А тисячою
Б одноєю
В чотирьома
Г сьома

2. Помилку у відмінковій формі числівника допущено в рядку

А трьомстам семи
Б сімдесятьом двом
В ста восмидесяти
Г тридцятьох шістьох

3. Неправильно побудовано словосполучення в рядку

А трьома книжками
Б вираз із нульом
В двохсот фоловерів
Г дев'яноста роками

5. Знайдіть в інтернеті та прочитайте поезію Т. Шевченка «Ой, три шляхи широкії».

А. Простежте, скільки разів ужито числівник. Запишіть із ним кілька фразеологізмів.

Б. Прочитайте слова, у яких «заховані» числівники.

1. Р 1 а. **2.** С 3 бок. **3.** Мі 100. **4.** Г 1 а. **5.** Зов 7.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
шириною чотири метри	завширшки чотири метри
висотою пів сантиметра	заввишки пів сантиметра
довжиною сім міліметрів	завдовжки сім міліметрів

7. Перепишіть текст, замінюючи цифри числівниками.

НЕЗВИЧНІ КВІТИ СВІТУ

Найрідкісніша квітка — мідлеміст червоний — існує всього у 2 екземплярах. Суцвіття найбільшої тропічної квітки із сімейства ароїдних завширшки від 1,5 метра до 2, а заввишки близько 3 метрів. Найбільш посухостійка — гіднора африканська. Її квітка завдовжки від 15 до 20 сантиметрів. Найсмердючіша — рафлезія. Ця чарівної краси рослина дивує 5–7 літрами води у квітковій чаші. Вага квіток — 6 кілограмів *(За І. Глотовою)*.

А. Визначте відмінок кожного числівника й надпишіть.

Б. Перекажіть текст удома батькам чи друзям.

8. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Багач! Його сусіда (4) волами о́ре. 2. Зв'язатися (1) шворкою. 3. У ліс їдуть, а на (3) одну сокиру беруть. 4. З (1) ягоди немає вигоди. 5. Ліпше (10) приятелів, ніж один ворог. 6. Усі за (1) й один за всіх. 7. Ледве від (7) відгавкалася. 8. У (4) стінах. 9. Ліпше свій гість, як чужих (6). 10. Між (2) дубами зав'язло теля зубами. 11. В (1) дудку грати *(Нар. тв.)*.

Шво́рка — тонкий мотузок.

А. Перепишіть речення, замінюючи числа словами.

Б. Надпишіть відмінок над кожним числівником.

9. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Запишіть, який час протягом доби ви витрачаєте на: 1) перебування в школі; 2) виконання домашнього завдання; 3) заняття улюбленою справою (спортом, танцями, музикою тощо); 4) сон; 5) інші справи. За цими показниками побудуйте кругову та стовпчасту діаграми.

А. Виконайте завдання, що сформульовані в тексті (відповіді запишіть за допомогою числівників).

Б. Провідміняйте числівники-відповіді *(письмово)*.

§ 82 ВІДМІНЮВАННЯ ДРОБОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Олю, скільки піци тобі відрізати? — запитала мама.
— Невеличкий шматок.
— А тобі, Денисе?
— Одну четверту частину.

А. Хто з дітей назвав не приблизну, а точну кількість?

Б. Як називають числівник, яким передано точну кількість у діалозі?

У ***дробови́х числі́вниках*** першу частину (чисельник) відмінюємо, як кількісний числівник, а другу (знаменник) — як порядко́вий. Чисельник уживаємо в називному відмінку, а знаменник — у родовому множини: *дві третіх, п'ять восьмих, дев'ять десятих*.
Лише із чисельником ***один*** знаменник уживаємо в називному відмінку однини: *одна шоста частина піци, одна друга яблука*.

Відмінювання дробови́х числівників

Н. в.	дві шостих яблука	п'ять третіх яблука
Р. в.	двох шостих яблука	п'яти третіх яблука
Д. в.	двом шостим яблука	п'яти третім яблука
Зн. в.	дві шостих яблука	п'ять третіх яблука
Ор. в.	двома шостими яблука	п'ятьма третіми яблука
М. в.	(на/у) двох шостих яблука	(на/у) п'яти третіх яблука

Зауважте!

У словосполученнях на позначення мішаних чисел використовуємо сполучник ***і***: *дві цілих і сім десятих гектара* (2,7 га).

2. Запишіть за допомогою обчислень речення *(за зразком)*.

Зразок. $2/4 - 1/2 = 0$. Від двох четвертих відняти одну другу дорівнює нулеві. $1/6 + 5/6 = 1$. До однієї шостої додати п'ять шостих дорівнює одній цілій.

1. $2/4 - 1/2 = 0$. **2.** $1/6 + 5/6 = 1$. **3.** $7/9 - 4/9 = 1/3$. **4.** $5/8 + 2/4 = 1\ 1/8$.

Числівник ***півтора*** вживаємо з іменниками чоловічого або середнього роду *(півтора дня, півтора яблука)*; ***півтори*** — з іменниками жіночого роду *(півтори години)*; ***півтора́ста*** — з іменниками будь-якого роду в множині *(півтораста гривень/курчат)*.

Зауважте!

Числівники ***півтора, півтори, півтора́ста*** *(150)* не відмінюємо.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Кодац..кий острів має пр..близно 1,5 верстви завдов..ки й 100 сажнів завширшки. 2. **Во́льфія** — наймен..ша квіткова рослина (від 0,5 до 0,8 мі-ліметра). 3. Наймен..ший із ш..сти мат..риків — Австралія, **площа** якого становить 7631,5 квадратних кілометрів *(З інтернету)*.

Верстві́ (верста́), са́жень — давні назви міри.

А. Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски та замінюючи дробові́ числа словами.

Б. Зробіть звуковий запис виділених слів.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Неправильно утворено словосполучення в рядку

А дві шостих
Б дев'ять сотих
В дві треті
Г сім п'ятих

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображень. Прочитайте числівник.

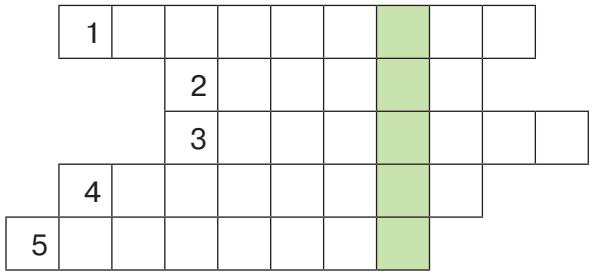

А. Утворіть зі словом-відгадкою спочатку першу частину дробово́го числівника, а потім другу. Складіть речення.

Б. Розкажіть про відвідування піце́рії з друзями, використовуючи дробові́ числівники.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дві третіх міліме́тра, дві шостих кіломе́тра, два спідо́метри, три ба-ро́метри.

7. Перепишіть задачу, замінюючи дробові́ числа словами.

Відомо, що для школярів найбільш раціональним є чотириразо́вий режим харчування. Перший сніданок становить 1/4, другий сніданок — 3/20, обід — 2/5 і вечеря — 1/5 денного раціону. За цими показника́ми побудуйте кругову діаграму.

§ 83 ВІДМІНЮВАННЯ ЗБІРНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Славетну «Мрію» піднімають у небо (шість / шестеро) пілотів, а звичайні літаки — лише двоє.

А. Який із числівників, що в дужках, чіткіше окреслює екіпаж як єдине ціле?

Б. Як називають такі числівники?

Збі́рні числі́вники відмінюємо за зразком відповідних кількісних числівників *(двоє ← два, семеро ← сім, тридцятеро ← тридцять)*. Збірні числівники ***обидва, обидві, обоє*** відмінюємо, як числівник ***два***.

Відмінювання збірних числівників

Н. в.	двоє	обоє	троє	п'ятеро
Р. в.	**двох**	**обох**	**трьох**	**п'ятьох**
Д. в.	**двом**	**обом**	**трьом**	**п'ятьом**
Зн. в.	**два (двох)**	**обоє (обох)**	**троє (трьох)**	**п'ятеро (п'ятьох)**
Ор. в.	**двома**	**обома**	**трьома**	**п'ятьма**
М. в.	(на/у) **двох**	(на/в) **обох**	(на/у) **трьох**	(на/у) **п'ятьох**

Зауважте!

За допомогою суфікса ***-ер(о)*** утворюємо збірні числівники від кількісних 4–19, 20, 30: *четв**е́р**о, одинадцят**е́р**о, двадцят**е́р**о, тридцят**е́р**о*.

2. Замініть цифри збірними числівниками, узгодьте їх з іменниками й запишіть.

5 (курчата), 30 (лікар), 2 (вікно), 6 (хлоп'я), 3 (двері), 11 (ластів'ята), 7 (граблі), 8 (пілот), 19 (яблуко), 4 (ковзани).

Збірні числівники вживаємо з іменниками на позначення осіб чоловічого роду *(двоє учнів)*; предметів і тварин середнього роду *(троє вікон, семеро кошенят)*; а також із тими, що вживаємо тільки в множині *(п'ятеро окулярів)*. З іменниками жіночого роду вживаємо лише збірний числівник *обидві*: ***обидві** дівчини, **обидві** книжки*.

Зауважте!

Числівники ***двоє–п'ятеро*** мають здрібніло-пестливі форми: *двійко, трійко, четвірко, п'ятірко*. Їх уживаємо лише в розмовному стилі.

3. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. У зоопарку на Київщині за **6** (рік) народилося **3** (жирафенята) *(З інтернету)*. 2. У нашого Омелька невелика сімейка: Сидірко, та Нестірко, та (діти) **6** *(Нар. тв.)*. 3. Лишалося в неї **5** (кури) *(В. Дрозд)*. 4. У тебе (діти) так багато: раз **4** і раз **5**, а всіх разом **9** *(Нар. тв.)*. 5. Долина нарцисів знаходиться за **4** (кілометр) від Хуста *(З довідника)*.

А. Поставте іменники, що в дужках, у потрібну форму.

Б. Запишіть відновлені речення.

4. Прочитайте речення з пропущеними словами.

*«Агатангел Кримський знав більше **(1)**... мов, написав понад **(2)**... наукових праць. Хоч **(3)**... його родинні гілки не були українськими, науковець присвятив усе життя відродженню української мови та культури».*

Правильним варіантом послідовного заповнення пропусків є

А шестидесяти, п'ятисот, двоє
Б шістдесяти, п'ятиста, обидві
В шестидесяти, п'ятьохсот, дві
Г шістдесяти, п'ятисот, обидві

5. Знайдіть в інтернеті й перегляньте анімаційний мультфільм «Козаки. Навколо світу. Австралія» та виконайте завдання.

А. Створіть за побаченим п'ять–сім сполучень іменників зі збірними числівниками.

Б. Перекажіть сюжет мультфільму, використовуючи утворені словосполучення.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Кований на всі чотири ноги — дуже досвідчений, бувалий; *від горшка два вершка* — про людину низького зросту.

7. Перепишіть текст, заповнюючи, де потрібно, пропуски та замінюючи цифри словами.

4–5 березня в Ки..ві відбудет..ся конкурс краси для представн..ків сил..ної статі котяч..х «Містер Мур». За зван..я найкрас..вішого джентл..мена змагатимут..ся коти 30 порід з українс..ких та європейс..ких ро..плідників. У програм..і виставки також конкурс «Золота молодь», під час якого юні обдаруван..я вусатих-смугастих змагатимут..ся в номінаціях кош..нят і юніорів. В обох конкурсах віз..муть участь близ..ко 200 котів *(З інтернету)*.

§ 84 ВІДМІНЮВАННЯ ТА НАПИСАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

п'ятий конкурс п'ятого конкурсу	п'ята година п'ятої години	п'яте квітня п'ятого квітня	п'яті ігри п'ятих ігор

А. Від чого залежить відмінювання порядко́вого числівника?

Б. Яку частину мови (за своїми формами) нагадує порядко́вий числівник?

Порядко́ві числівники змінюємо за ***родами, числами*** й ***відмінками***, як прикметники. Вони мають такий самий рід, число й відмінок, що й іменник, від якого залежать: *шостий рік, шоста симфонія, шосте курча, шості класи*. Порядко́ві числівники відмінюємо, як прикметники твердої групи, а числівник *третій (третя, треті)*, — як прикметник м'якої групи. У складених порядко́вих числівниках відмінюємо тільки **останнє слово**.

Н. в.	шост**ий**	трет**ій**	сто сорок п'ят**ий**
Р. в.	шост**ого**	третьо**го**	сто сорок п'ят**ого**
Д. в.	шост**ому**	третьо**му**	сто сорок п'ят**ому**
Зн. в.	шост**ий**, шост**ого**	трет**ій**, третьо**го**	як Н. в. або Р. в.
Ор. в.	шост**им**	трет**ім**	сто сорок п'ят**им**
М. в.	(на, у) шост**ому**	(на, у) третьо**му**	(на, у) сто сорок п'ят**ому**

У реченні порядко́ві числівники виконують роль **означення**: *Зайдіть у третій кабінет*.

Зауважте!

Порядко́ві числівники на ***-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*** пишемо **разом**: *трьохсотий, тридцятип'ятитисячний, шестимільйонний*.

2. Утворіть словосполучення з порядко́вими числівниками та провідміняйте їх *(усно)*.

1 дитинча, 3 серія, 14 айфон, 35 будинок, 166 школа, 7 поверх.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ІГРИ НЕСКОРЕНИХ

Задум про проведення міжнародних спортивних змагань у параолімпійському стилі з'явився в принца Гаррі 6 березня 2014 року. За підтримки

мера Лондона Бориса Джонсона перші Ігри нескорених відбулися 10–14 вересня того ж року. У них узяло участь близько 300 учасників із 13 країн. У 2017 році до змагань долучилася українська збірна, яка виборола 16 медалей: по 5 золотих і срібних і 6 бронзових. «Я господар своєї долі. Я капітан своєї душі» — таке гасло учасників змагань *(З інтернету)*.

А. Випишіть із тексту порядко́ві числівники, указавши в дужках рід, число та відмінок.

Б. Складіть і розіграйте діалог про свою участь у конкурсах чи змаганнях, використавши порядко́ві числівники *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між озна́ками порядко́вого числівника та прикладом.

Ознаки числівника	***Приклад***
1 ж. р., одн., Н. в.	**А** сорок тре́тьої медалі
2 ч. р., одн., Ор. в.	**Б** на деся́тих змаганнях
3 мн., М. в.	**В** п'ятдесятири́чний ювілей
4 ж. р., одн., Р. в.	**Г** трьохмільйо́нна діаспора
	Д двохти́сячним роком

5. Послухайте баладу «Тополя» Т. Шевченка *(за QR-кодом)*, яку ви вивчатимете в 7 класі. Виконайте завдання.

А. Випишіть порядко́вий числівник, який ви почули. Провідміняйте його.

Б. Укладіть список дат народження учасників/учасниць своєї групи для реєстрації в інстаграмі. Утворіть речення із цими датами.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
біля трьох кілометрів	близько трьох кілометрів
сім метрів у секунду	сім метрів за секунду

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Я са..жаю на білому аркуші калину,
що в лузі синім ц..вітом проц..вітає:
поки перший р..ядок дописую —
на другому рядку калина вже в..ростає

В. Голобородько

А. Перепишіть вірш, заповнюючи, де треба, пропуски.

Б. Позначте зеленим кольором порядко́ві числівники. Надпишіть над ними рід, число й відмінок.

§ 85 АУДІЮВАННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ЧИСЛІВНИКИ

1. Пригадайте, що таке *аудіювання*.

Аудіюва́ння — це один із видів мовленнєвої діяльності, під час якого відбувається процес одночасного сприйняття на слух і розуміння людського мовлення; є основою спілкування.

2. З допомогою вчителя/учительки ознайомтеся з деякими вимогами навчальної програми до аудіювання в 6 класі *(за QR-кодом)*.

3. Прослухавши тексти, виконайте завдання в тестовій формі.

I. Перші фентезі Джоан Роулінг написала ще в школі. У свої 18 почала подорожувати, згодом створила сім'ю. Через три роки, на жаль, шлюб було розірвано. Порятунком стало написання книжки. Результат — видання 8 книжок про Гаррі Поттера, що принесло Джоан статки в понад 1 млрд доларів. Якби у важкі часи письменниця зневірилася, то мільйони підлітків так і не познайомилися б з улюбленим персонажем *(З інтернету)*.

1. Джоан Роулінг досягнула успіху завдяки

А силі характеру
Б звичайній удачі
В постійному навчанню
Г високій посаді

2. У тексті наявні кількісні числівники на позначення чисел

А збірних
Б неозначених
В дробови́х
Г цілих

II. Найпопулярніший у світі месенджер «WhatsApp» створив Ян Кум і продав його мережі «Facebook» за 19 млрд доларів. Ян виріс в Україні. У 16 років переїхав до США. Сім'я жила вкрай бідно. Яну вдалося влаштуватися в компанію «Yahoo», де за 9 років він став провідним інженером. Потім два роки працював над створенням власного додатка. Кумове відкриття швидко стало популярним серед мільйонів користувачів *(З інтернету)*.

1. Власний месенджер Ян продав

А інстаграму **Б** телеграму **В** фейсбуку **Г** твіттеру

2. На створення додатка «WhatsApp» Кум витратив

А один рік
Б два роки
В кілька місяців
Г шістнадцять місяців

4. Прослухайте текст публіцистичного стилю на тему «Історія українських “Козаків”» *(за QR-кодом)* і виконайте завдання в тестовій формі.

1. Володимир Дахно у створенні мультсеріалу «Як козаки …» був

А художником
Б режисером
В звукорежисером
Г продюсером

2. Прототипами образів трьох козаків стали персонажі

А Александра Дюма
Б Антуана де Сент-Екзюпері
В Джоан Роулінг
Г Елеонор Портер

3. Козаків — народних улюбленців — звати

А Бик, Грай, Око
Б Бик, Грай, Ніс
В Бик, Співай, Око
Г Тур, Грай, Око

4. Пророчою для київського «Динамо» стала перемога козаків над

А англійцями **Б** німцями **В** іспанцями **Г** французами

5. Володимир Дахно мріяв створити серію

А «Як козаки змія збороли»
Б «Як козаки на Місяць літали»
В «Як козаки на Олімпійських іграх перемогли»
Г «Як козаки в тридев’яте царство ходили»

6. Про життя видатного мультиплікатора створили

А мультфільм **Б** кінофільм **В** книжку **Г** картину

7. Модернізований варіант мультсеріалу «Козаки» з’явився у

А 2016 році **Б** 2020 році **В** 2021 році **Г** 2022 році

8. Серіал «Козаки. Футбол» складається з … серій по … хвилини

А 26-ти, дві **Б** 25-ти, дві **В** 26-ти, три **Г** 25-ти, три

9. У тексті найбільше вжито числівників на позначення

А відсотків **Б** років **В** кількості козаків **Г** кількості серій

10. Сполука *кипить робота* є

А порівнянням **Б** гіперболою **В** епітетом **Г** метафорою

11. Автор у статті

А повідомляє **Б** закликає **В** описує **Г** засуджує

12. Основну думку тексту найвлучніше передає твердження

А Усі улюблені мультфільми треба модернізувати.
Б Велику справу має виконувати великий колектив.
В Справу, що пройнята любов’ю, продовжать інші.
Г Без гумору й однодумців достойного не створиш.

§ 86 М'ЯКИЙ ЗНАК У ЧИСЛІВНИКАХ

1. Прочитайте числівники та виконайте завдання.

п'ять + десять → п'ятдесят, ***АЛЕ*** п'ятдесятьма
шість + десять → шістдесят, ***АЛЕ*** шістдесятьох

А. Які числівники зберігають м'який знак, а які — утрачають?

Б. Чи залежить уживання м'якого знака від відмінкової форми числівника?

М'який знак пишемо:

- у кінці простих числівників: *п'ять, шість, дев'ять, десять*;
- у кінці складних числівників із суфіксом ***-надцять*** і коренем ***-дцять***: *дванадцять, тридцять*;
- перед закінченням у непрямих відмінках: *дев'ятьма, сімдесятьох*.

М'який знак не пишемо на межі основ складних числівників: *п'ятсот, шістдесят*.

Зауважте!

В орудному відмінку числівник ***чотири*** пишемо без м'якого знака — ***чотирма***.

м'який знак у числівниках

2. Перепишіть числівники, уставляючи, де треба, м'який знак.

Сім..надцят..ма, дев'ят.. , стонадцят.. , вісім..десят..ом, дев'ят..сот, п'ят.. , тридцят..ма, п'ят..десят.. , кільканадцят.. , чотир..ма, п'ят..мастами, двадцят.. , багат..ма, сім..десят.. .

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (Н. в.).
3. Група за значенням.
4. Розряд за значенням.
5. Група за будовою.
6. Відмінок.
7. Рід, число (якщо є).
8. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору

За **двома** зайця́ми поженешся — жодного не спіймаєш *(Нар. тв.)*.
(За) ***двома*** — числ., поч. форма — *два*, кільк., ціле число, прост., Ор. в., додаток.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

КОРИ́СНІ ЛАСОЩІ

Сухофрукти — дуже смачний і кори́сний продукт. Калорійність і кількісний пока́зник цукру на 100 г у сухих фруктах різні. Наприклад, у курази місткість цукру — 72,1 г, калорійність — 215,6 ккал. Яблука сушені мають 61,9 г цукру, а їхня калорійність становить 230,9 ккал, у груші сушеній цукру — 63,2 г і 250,1 ккал, в інжирі — 77,8 г цукру та 256,8 ккал.

Сушених яблук рекомендовано вживати не більше 30–50 г на добу *(З інтернету)*.

А. Замініть цифри словами. Запишіть їх. Поясніть вивчену орфограму.

Б. Розберіть кілька числівників як частину мови *(на вибір)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між умовою вживання м’якого знака та прикладами числівників.

Умова вживання м’якого знака	*Приклади*
1 у кінці складних числівників	**А** двадцять, тридцять
2 перед закінченням в Ор. в.	**Б** п’ятсот, чотирма
3 у кінці простих числівників	**В** шість, дев’ять
	Г п’ятьма, багатьма

5. Знайдіть в інтернеті поради дієтолога щодо харчування.

А. Випишіть із тексту числівники, поясніть їхнє написання.

Б. Зробіть замовлення горіхового міксу (склад: волоський горіх, фундук, кеш’ю, мигдаль, фісташки, арахіс тощо), указавши обсяг товару, ціну, адресу, телефонний номер замовника, бажану дату доставлення *(письмово)*.

6. Запам’ятайте звуковий запис слів.

Шістдесят [ш’ізде^{и}с′а́т], п’ятдесят [пйад:е^{и}с′а́т].

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Сем..ро одного не ждуть *(Нар. тв.)*. 2. Відріжте дві третіх п..рога. 3. До лівого бер..га залишилося близько шіст..д..сяти кілометрів *(З інтернету)*.

А. Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски.

Б. Зробіть розбір кожного числівника як частини мови *(письмово)*.

§ 87 УЗГОДЖЕННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

два пластуна́/пластуни́	три пра́пора/пра́пори

А. Узгодьте числівник із потрібною формою іменника.

Б. Чи виникли у вас вагання щодо вибору правильної форми іменника?

Із числівниками ***два, три, чотири*** іменники вживаємо ***в називному відмінку множини***: *два волонте́ри, три олівці, чотири скарбники́.*

Зауважте!

Іменники із суфіксом ***-ин***, що зникає в множині, уживаємо у формі ***родового відмінка однини***: *два кия́нина, три громадя́нина.* Іменник *друг* із числівниками ***два, три, чотири*** ставимо у форму ***родового відмінка однини***: *два друга.*

Із числівниками ***п'ять*** і більше іменники вживаємо ***в родовому відмінку множини***: *сім волонте́рів, шістнадцять олівців, тридцять скарбників.*

У поєдна́нні зі складеними числівниками іменник узгоджуємо з останнім словом: *двадцять* ***два волонтери,*** *тридцять* ***вісім скарбників.***

У сполученні числівників зі словами ***половина, третина, чверть*** іменник узгоджуємо із числівником.

два *з половиною* ***аркуші***

чотири *з третиною* ***кілограми***

дев'ять *із чвертю* ***відсотків***

2. Поставте іменники в потрібному відмінку. Запишіть.

2 (львів'янин), 7 (фанат), 1 (цеглина), 4 (подруга), 19 із половиною (кілометр), 12 (лелека), 3 (сценарій), 2 (учень), 4 (містянин), 7 із чвертю (година), 10 (маківни́к), 2 (велосипед), 8 із половиною (скибочка).

3. Виправте помилки в реченнях *(усно)*. Прокоментуйте.

1. Сім раз відміряй, а один разів відріж. 2. П'ять день не робимо, а два відпочиваємо *(Нар. тв.)*. 3. Минуло **кілька** день *(Вс. Нестайко)*. 4. Вартість

райдужної троянди стартує від двадцяти долара *(З інтернету)*. 5. Десять раз поспіль обирали запорожці Сірка ота́маном *(М. Слабошпицький)*.

А. Виконайте розбір виділеного числівника як частини мови *(письмово)*.

Б. Визначте, до яких груп за значенням належать усі числівники *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилково узгоджено числівник з іменником у варіанті

А два шестикласника
Б п'ять із чвертю тонн
В дев'ять кавунів
Г три харків'янина

2. Правильно узгоджено числівник з іменником у варіанті

А два вагона
Б три озера
В чотири дня
Г сто два грама

3. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку

А тридцять два грузини
Б сорок три львів'яни
В сто чотири кияни
Г три вінничани

5. Проєкт «Школа майбутнього». Створіть мультимедійну презентацію з елементами опису приміщення, використовуючи числівники для позначення кількості поверхів, класів, технічних засобів тощо.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дві третіх то́рта, півтора це́нтнера, три кіломе́три.

7. Узгодьте числівники з іменниками та запишіть їх.

Два (професор), три з половиною (кілограм), п'ятдесят (грам), двадцять чотири (вікно), сорок два (будинок), вісімдесят два (фахівець), сім (нота), три (донеччанин), два (вірменин), шістнадцять (готель), п'ятдесят чотири (вагон), сто (книжка).

§ 88 ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ І ЧАСУ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Олена: Максе, летімо сьогодні на квідич. Наші грають.
Максим: Чудово, Олено! З радістю! На котру зліт?
Олена: Початок о пів на другу, тому виліт за чверть.
Максим: За чверть — це коли?

А. Чому Максим не зрозумів Олену?

Б. Укажіть, скільки хвилин становить чверть від години.

На позначення ***годин*** використовуємо порядко́ві числівники, на позначення ***хвилин*** — кількісні.

Запам'ятайте прийменники на позначення часу:
о, за, на, по, до, об, близько
Котра година?

за п'ятнадцять дванадцята, п'ятнадцять **до** дванадцятої

рівно дванадцята, **о** дванадцятій

дванадцята п'ятнадцять, п'ятнадцять **по** дванадцятій, п'ятнадцять **на** першу

дванадцята тридцять, **о** пів **на** тринадцяту

В українській мові на позначення годин не вживаємо прийменників ***у, в, без, після, біля, коло***. Використовуємо ***прийду за п'ять шоста***, а не *прийду без п'яти шість*, ***прийду близько шостої***, а не *прийду біля шостої*.

Зауважте!

Словом ***чверть*** можна позначати 15 хвилин: *чверть на дванадцяту* (11:15), *чверть по дванадцятій* (12:15); *за чверть дванадцята, чверть до дванадцятої* (11:45).

2. Прочитайте розклад вихідного дня, правильно позначаючи час.

Розклад вихідного:
9:00–10:05 — політ на Місяць;
10:15–11:30 — війна з лінню;

11:45–12:00 — зустріч із Гаррі Поттером;
13:30–16:20 — схо́дини ку́реня пластуні́в.

Зауважте!

На́зви місяців на позначення дат уживаємо ***в родовому відмінку однини***: *третє* ***лютого***, *з двадцять четвертим* ***серпня***.

3. Відредагуйте речення. Запишіть.

Ходімо, бо вже дев'ять годин. Почнемо онлайн-урок у дванадцять двадцять. Скільки зараз годин? Зустрінемося на концерті Христини Соловій без п'ятнадцяти три. Без десяти сім на репетиції ще нікого не було.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

З'ясуйте, якою частиною мови є позначене цифрою слово.

(1)Другий день після (2)неділі (3)вважали освяченим (4)народною символікою удачі.

А іменник **Б** прикметник **В** числівник **Г** дієслово

5. Об'єднавшись у групи, змоделюйте життєві ситуації.

I. Ви знайшли песика й хочете віддати хазяїну. Складіть допис для розміщення в соцмережі з використанням фото та числівників на позначення дат і часу.

II. Ви вже знаєте, хто хазяїн знайденого вами песика, тепер треба домовитися про зустріч, щоб повернути знайду. Напишіть повідомлення, використавши числівники на позначення дати й часу.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
з Першим вересням	з Першого вересня
десяте люте	десяте лютого

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЗА́МОК НА ГОРІ

Якщо хочете побувати в **казці** — відвідайте ляльковий театр, розташований у Хрещатому парку, на вулиці Грушевського, 1-а. Екстер'єр нагадує за́мок із мультфільмів Діснея, хоча й охороняє його Котигорошко, що **перемагає** злого змія. Розклад роботи: каси працюють у вівторок–четвер, з 10:00 до 18:00; у **п'ятницю** — з 11:00 до 19:15; у суботу, неділю та святкові дні — з 10:00 до 17:30; обідня перерва — з 13:30 до 14:00; понеділок — вихідний.

Екстер'ёр — це зовнішній вигляд будівлі.

А. Перепишіть текст, замінюючи числа на позначення часу числівниками.

Б. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 89 ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Скільки доброти було в обличчі!.. *(М. Рильський).*
Ходить полем **мій** кінь вороненький... *(М. Вінграновський).*
Життєвий рай за будні **я** сприймала *(В. Перевишко).*

А. З'ясуйте, у якому реченні виділене слово можна замінити іменником, у якому — прикметником, у якому — числівником.

Б. Завершіть висновок: «*Слово, яке замінює іменну частину мови, називаємо ...*»

Займе́нник — це самостійна частина мови, яка вказує на особу, предмет, ознаку або кількість, але не називає їх, відповідає на питання *хто? що? який? чий? котри́й? скільки?* Наприклад: *я, хто, що-небудь* (особа, предмет); *який, мій, кожний* (озна́ка); *котри́й, скільки, стільки* (кількість).

Займенники змінюємо за ***відмінками***, деякі — за ***родами*** та ***числами***.

У реченні займенник найчастіше виконує роль підмета, додатка чи означення: *Я все розкажу тобі своїми словами* (О. Довженко); рідше — частини присудка: *Ця ідея не моя*.

2. З'ясуйте, які з виділених займенників указують на: 1) особу чи предмет; 2) ознаку; 3) кількість *(усно)*.

1. О **котрій** годині сонечко встає? *(О. Коломієць).* 2. Українська пісня може **кожне** серце полонить *(М. Рильський).* 3. Копитами вдарте, вороні, — у степу **ми** з **вами** не **одні** *(П. Воронько).* 4. Ні на **яку іншу свою** мову колискову **я** не проміняю *(І. Світличний).* 5. Надто рано почалося **цього** року літо в Криму *(Р. Іваничук).*

3. Перепишіть вірш і виконайте завдання.

Яблуня народила стільки яблук,
що й сама не знає скільки,
і навіть не знає,
хто з них хлопчик,
а хто — дівчинка.

Т. Мельничук

А. Знайдіть і позначте зеленим кольором займенники.

Б. Визначте художній засіб, на основі якого побудовано вірш.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. На кількість указує займенник у реченні

А Ніщо не підноситься вище правди.
Б Мелодії осінні в душі моїй звучать.
В Чуття будущини живе в мені.
Г Знаєш, скільки справ у літа?

2. Займенник указує на особу (осіб) у кожному реченні, ОКРІМ

А Ти радість даруєш світу.
Б Ми любили рожеві серпанки.
В Я і душа чекаємо циклону.
Г Усе квітне, буяє, росте…

3. У реченні «*Спів калиновий піниться над водою тільки тобою…*» займенник виконує роль

А означення
Б додатка
В підмета
Г присудка

5. Знайдіть в інтернеті виступ українських спортсменів на міжнародних змаганнях із фігурного катання та виконайте завдання.

А. Запишіть, правильно оформлюючи, назви пісенних композицій та їхніх виконавців, що супроводжують виступ.

Б. Опишіть кількома реченнями свої враження від виступу, використавши займенники.

О. Назарова та М. Нікітін. Виступ українських фігуристів на чемпіонаті світу. *Монпельє, березень 2022 р.*

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Один одного — про осіб чоловічої статі;
одна одну — про осіб жіночої статі;
одне одного — про осіб різної статі.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПРИ́ЯТЕЛІ

Хитрий Явту́х звернув зі стежки, де йому належало па́стися, й опинився в пшениці. Раптом біля нього щось шеле́снуло. То був Білан, отой здоровенний **вовкодав**, біля якого Явту́х завжди почував себе безпечно. Собака неквапливо наблизився до Явтуха́, зле́гка стис зубами його вухо й мотнув головою в бік стежки. Явту́х теж крутнув головою, намагаючись визволити з полону своє вухо. Білан вуха не випустив, а навпаки, сильніше стиснувши його зубами, почав збивати Явтуха́ з пшениці на стежку. Отак і рушили: попереду осел, а трохи збоку вовкодав, **виводячи** зі шкоди свого **чотириногого** при́ятеля *(За І. Сенченком)*.

А. Знайдіть займенники й випишіть їх.

Б. Розберіть виділені слова за будовою.

§ 90 РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Прочитайте сполуки слів і виконайте завдання.

Ми читаємо; хто-небудь запитає; ніхто не відмовить; твоє навчання.

А. З'ясуйте, у якій сполуці слів займенник указує на особу, у якій — на відсутність осіб, у якій — на належність особі, у якій — на невизначеність особи.

Б. З поданої нижче таблиці доберіть назви, які відповідають кожному із цих займенників.

За значенням займенники поділяють на розряди.

Розряди займенників

№	Розряди	Значення	Займенники
1	**Особові**	особа, предмети, явища	*я, ми, ти, ви, він (вона, воно), вони*
2	**Зворотний**	виконавець дії	*себе*
3	**Питальні**	питання про особу, предмет, ознаку, кількість	*хто? що? який? чий? котри́й? скільки?*
4	**Відносний**	відношення частин складного речення	*хто, що, який, чий, котри́й, скільки*
5	**Заперечні**	відсутність осіб, предметів, ознак, кількості	*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотри́й, ніскільки*
6	**Неозначені**	невизначеність особи, предмета, якості, кількості	*хто-небудь, щось, будь-яки́й, аби́чий, де́котрий* тощо
7	**Присвійні**	належність предмета особі	*мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їхній*
8	**Вказівні**	вказівка на особу, предмет, ознаку, кількість	*той (отой), цей (оцей), такий (отакий), стільки*
9	**Означальні**	узагальнена ознака предмета	*сам, са́ми́й, весь, всякий, всілякий, кожний (кожен), жодний (жоден), інший*

2. Визначте розряди займенників у словосполученнях *(усно)*.

Мій план, нічо́му не дивуйтеся, залишилися самі́, абичия думка, такі заходи, інше заняття, похвалити себе, вас запросять, кожна книжка, ніким не сказане, їхній вибір.

З перших літер означальних займенників складіть назву напо́ю.

Зауважте!

Не плутайте зворотний займенник ***собі*** із часткою: *Сидить* ***собі*** *серпень на вітті, серпом порізавсь — зітхає...* (Т. Мельничук).

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Що місяцю зірон..ки кажуть яснен..кі? *(П. Тичина)*. 2. Зненац..ка рипнули двері й на ґанок хтось вийшов *(В. Чемерис)*. 3. За красну піс..ню на всі голоси, що хочеш, водограю, попроси *(В. Івасюк)*. 4. Ця річ..чка — Дніпра тихен..ка синя доня... *(М. Вінграновський)*. 5. Хто знан..я має, той і мур ламає *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, заповнивши пропуски.

Б. Надпишіть над кожним займенником його розряд за значенням.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між займенниками (у рядках вірша) та їхніми розрядами *(цифра в дужках позначає рядок)*.

Займенник(-и) (у рядку вірша)	***Розряди займенників***
(1) Привіт тобі, ріко моєї долі!	**А** особовий, зворотний
(2) Ні, я себе не можу уявить.	**Б** відносний, присвійний
(3) Без тебе, Дніпре, як і без тополі,	**В** особовий
(4) Що в серці моїм змалку тополить.	**Г** заперечний, питальний
	Д особовий, присвійний

5. Складіть текст-звернення до свого міста чи села, використавши займенники.

6. Запам'ятайте чергування ***у–в*** в займенниках.

Ввесь — увесь, всякий — усякий, всілякий — усілякий.

7. Перепишіть гумореску та виконайте завдання.

ОНУ́ЧОК

— Лягай спати вже, ону́чку, — дід говорить басом. —
Я, як був таким маленьким, лягав з курми разом.
А онучок зубки скалить: — Як же ви там спали?
Як ви з сідала, дідусю, додолу не впали?

П. Глазовий

А. Надпишіть над кожним займенником його розряд за значенням.

Б. Знайдіть фразеологізм і поясніть його значення *(усно)*.

§ 91 ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗРЯДУ ЗАЙМЕННИКІВ *його, її, їх — їхній*

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

знайди **його**	**його** відповідь
зачекай **її**	**її** пенал

А. У якій колонці займенники відповідають на питання *чий? чия?* та означають належність комусь?

Б. Доведіть, що займенники першої колонки особові, а другої — присвійні.

Особові займенники 3-ї особи однини ***він, вона, воно*** у формі родового відмінка ***його, її*** можуть набувати значення присвійних. Порівняймо: покликати *(кого?)* ***його***, не помітити *(кого?)* ***її*** — це особові займенники; пісня *(чия?)* ***його***, зачіска *(чия?)* ***її*** — це присвійні займенники. Особовий займенник 3-ї особи множини ***вони*** у формі родового та знахідного відмінків має форму ***їх***: немає *(кого? чого?)* ***їх***, знайшли *(кого? що?)* ***їх***. Присвійний займенник, що вказує на належність предмета 3-й особі, має форму ***їхній (їхня, їхнє, їхні)***: відгук *(чий?)* ***їхній***.

Зауважте!

Займенник ***їхній*** завжди вживаємо з іменником.

2. Згрупуйте словосполучення за розрядами займенників у дві колонки: 1) особові; 2) присвійні *(письмово)*.

Його автомобіль, помітити його, їхні ефіри, зібрати їх, зустріти її, її флешка, їхньої поради, купити їх, її привітати.

3. Запишіть речення, уживаючи займенники з дужок у потрібній формі.

1. Усі (він) люблять, усі (він) чекають, а хто подивиться — кожний скривиться *(Нар. тв.)*. 2. Річка котилася й котилася, (вона) невгамовна погоня заворожувала *(Є. Гуцало)*. 3. «Пригоди Котигорошка та (він) друзів» — серіал, створений на основі українських казок *(З інтернету)*. 4. Звуки бувають усякі, тільки треба вміти (вони) слухати *(Ю. Смолич)*. 5. Квітка ясенець, але ще в давні часи українці називали (вона) неопалимою купиною *(С. Плачинда)*. 6. На вулиці було багато дітей. Усюди чулися (вони) голоси *(З інтернету)*.

А. Надпишіть над кожною утвореною формою займенника розряд за значенням.

Б. Визначте, якими членами речення є ці займенники. Підкресліть їх.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Особовий займенник ужито в родовому відмінку у варіанті

А їхні розмови
Б його сторіс
В зустрів її
Г їхнє какао

2. У реченні *«Знаєш, скільки справ у літа? … усіх не полічити!»* на місці пропуску треба вставити займенник

А їхні
Б їх
В його
Г її

3. У реченні *«Місія лікарів нелегка:* ***їхньої*** *допомоги потребують усі»* виділений займенник виконує роль

А означення
Б додатка
В підмета
Г присудка

5. Подивіться в інтернеті анімаційний фільм «Микита Кожум'яка» та виконайте завдання.

А. Обговоріть у парі враження від побаченого.

Б. Складіть діалог на тему «Коли-небудь я теж стану чемпіоном із діжкоболу», використовуючи займенники *його, її, їх, їхній*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
свій власний внесок	свій внесок / власний внесок
прийти в другий раз	прийти іншим разом
порушити наступні питання	порушити такі питання

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски займенниками з довідки.

Іван подумав на Сіроманця, що то **пеньок**, і хотів … обійти. Але Сіроманець перетнув … дорогу та сам … сказав: «Я — вовк!»

— Вовк!!! — крикнув Іван і кинувся тікати до коней. … відірвалися, побігли.

Сіроманець неквапливими **стрибками**, аби налякати, оббігав озеро. Той, … був на човні, перекинув сітку й залопотів у поле. Сашко прокинувся. Сіроманець уже дихав біля … *(За М. Вінграновським)*.

Довідка. Йому, нього, собі, що, його, вони.

А. Надпишіть розряд над кожним займенником.

Б. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 92–93 ТВІР РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАЙМЕННИКІВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО РІЗНИХ РОЗРЯДІВ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Загальне питання роздуму — це

А *що відбувається?*
Б *який?*
В *чому?*
Г *як?*

2. НЕ є складовою частиною роздуму

А теза
Б доказ
В розв'язка
Г висновок

3. Художньому стилю властиві всі наведені ознаки, ОКРІМ

А образності
Б емоційності
В художніх засобів
Г наукових термінів

Розповідаючи про подію, ви обмірковуєте певну проблему.

Елементи роздуму

1. Теза — предмет обмірковування (як я вважаю?): *Думаю, що ...* .
2. Аргумент — доказ (чому я так вважаю?): ... *тому що (бо, адже)...* .
3. Приклад — підтвердження аргументу: *Підтвердити цей доказ може випадок ...* .
4. Висновок — результат міркування: *Отже, ...* . *Словом, ...* .

2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ: «ЗА» І «ПРОТИ»

І. Комп'ютери стали основною частиною нашого повсякденного життя. Дедалі більшої популярності серед підлітків набувають комп'ютерні ігри.

Дехто стверджує, що такі ігри шкідливі й безглузді, інші підтримують це заняття.

Руйнівну силу комп'ютерних ігор дорослі вбачають у кількох причинах, а саме: у шкідливості для нашого зору та втраті часу. Якщо ми диви-

мося на екран протягом тривалого часу, то зір погіршується. Поринаючи у віртуальний світ, ми втрачаємо зв'язок із реальним часом, тому рідко бачимося з друзями й родичами. Через це згодом у нас можуть виникнути проблеми зі спілкуванням.

Інші ж підтримують комп'ютерні ігри, аргументуючи це певними перевагами. Наприклад, таке захоплення сприяє розвитку пам'яті, адже коли ми граємо, то намагаємося запам'ятовувати різні деталі. Сприяє також розвитку логічного мислення та навіть мовним навичкам, адже під час ме-ре́жевих ігор ми спілкуємося переважно англійською.

Як бачимо, скільки людей, стільки й думок, але треба усвідомлювати, що комп'ютерні ігри — це вид пасивного заняття, а підліткам украй необхідно мати й деякі активні захоплення *(За К. Моцею)*.

ТРЕБА РЯТУВАТИ ДРУГА

II. Ми з Ярославом дружимо змалку, мабуть, ще з дит'ясел. Згодом і до однієї школи пішли, адже наш будинок недалечко від неї. Щоранку ще дехто із сусідніх п'ятиповерхівок долучався до нашої зграйки, яка тягла свої портфелі до шкільних парт.

Поки ходили до початкової школи, то й після уроків залишалися на спортмайданчику в м'яча поганяти. Та щойно стали п'ятикласниками, дорослішими й самостійнішими, Ярослав зробився якимось відлюдьком, усе вдома та вдома. Бачиш, цікавіше заняття собі знайшов — комп'ютерні ігри: то танчики, то «Бравл старс». Нічим його з дому не виманю. Невже непосидючий, завжди веселий Яська став ігроманом? Невже проміняв мене, свого побратима, на віртуальний світ? Чомусь Ярослав не розуміє, що так ми можемо втратити найдорожче — нашу дружбу. Та й про власне здоров'я, звичайно, міг би подумати. Сидить сиднем перед ноутом, утупив-

шись в екран, ще й млинці бабунині наминає! Ну хоч одне досягнення — англійську підтягнув, бо, каже, найчастіше із Джеком, американцем із Флориди, долають там свої секретні рівні.

Словом, ось таку проблему маю — ігрову залежність найкращого друга. Я от міркую ще: може, налякати Яська Оксанкою — нашою відмінницею і його першим коханням. Скажу, що погодилася зі мною на «Людину-павука» піти. Треба ж якось друга рятувати!

А. З'ясуйте, який текст є твором-роздумом, а який — розповіддю з елементами роздуму.

Б. Який текст написано в публіцистичному стилі, а який — у художньому? Обґрунтуйте.

В. Займенники яких розрядів використано в текстах?

3. Виправте в реченнях лексичні помилки.

1. Я роблю все вірно. 2. Із сьогоднішнього дня займатимуся спортом. 3. Обмірковую свої власні помилки. 4. Почну приймати участь у житті класу. 5. Це їх особиста справа. 6. Виберу собі самий ефектний спосіб. 7. Треба підібрати практичний одяг. 8. Нарешті спам'ятав правильну відповідь.

4. Виправте в словосполученнях граматичні помилки.

Мандрувати по горам, піти за кормом, повернутися на Україну, сидіти в планшеті, пропустити заняття із-за негоди, зошит по історії, зустрінемося без п'яти шість, хворіти ковідом, нарікати за складні часи.

5. Напишіть твір розповідного характеру з елементами роздуму в художньому стилі на одну з поданих тем, використовуючи займенники різних розрядів.

1. Я хочу подорожувати своєю країною.
2. Чому мені більше подобається навчання наживо?
3. Що найбільше допомагає мені у складні часи?
4. Наші домашні улюбленці — заручники чи щасливці?

Зауважте!

Не нагромаджуйте в реченні займенники, бо це призведе до порушення стилістичних норм: *Кожний із нас сам дбає про своє майбутнє. — Кожний самостійно дбає про власне майбутнє.*

А. Використовуйте орієнтовні ключові слова та словосполучення за обраною темою.

1. Місце сили, іноземні друзі, наснажуватися, пізнавати, краса, історія.
2. Радість спілкування, емоції, тішитися, учитель, навчальний матеріал.

3. Людські цінності, родина, мріяти, досягати, толерантність, любов.
4. Відповідальність, затишок, психологічна травма, любов, турбота.

Б. Прочитайте одне одному написаний чернетковий варіант, обміркуйте деталі.

6. Проаналізуйте написаний твір за планом. Використовуючи мотиваційні смайли, простежте свій шлях створення цієї роботи.

План аналізу твору

1. Дотримання вимог стилю.
2. Відповідність типам мовлення.
3. Розкриття теми твору.
4. Чіткість авторської позиції.
5. Послідовність викладу.
6. Формулювання тези (коротко й зрозуміло).
7. Переконливість аргументів.
8. Логічність висновку.
9. Наявність займенників різних розрядів.
10. Грамотне й розбірливе написання.
11. Охайне оформлення.

А. Поміркуйте, що у творі вдалося, а на що варто звернути увагу.

Б. Виберіть смайл, якому, на вашу думку, відповідає створена робота.

7. Відредагуйте сполуки слів і складіть із ними речення.

Найбільш цікавіші, оточуючі люди, задавати питання, з однієї сторони, зустрінемося в пів другої, більш вдаліший твір, змінитися в кращу сторону, підводити підсумки, їх думка, щасливого путі, зла собака, читати твори Тараса Шевченко.

§ 94 ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ. ПРИСТАВНИЙ *н* У ФОРМАХ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

Лебідь плаває з лебедицею. Лебідь плаває з **єю /нею.**	Лебеді чекають на лебедят. Лебеді чекають на **їх/них.**

А. Що таке *тавтологія*? У який спосіб її можна уникнути?

Б. Виберіть правильний варіант заміни іменника займенником.

Відмінювання особових займенників

Особові займенники мають три особи, які змінюємо за числами й відмінками, а займенник ***він*** змінюємо ще й за родами.

У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у називному: *я — мене, мені; ми — нас, нам.*

Форми займенника 3-ї особи *(він, вона, воно, вони)* після прийменників уживаємо з приставним ***н***: *до нього, на неї, у них*. Орудний відмінок завжди має форму з ***н***: *ним, з ним, нею, з нею*.

2. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Відмінювання особових займенників.

	Однина				Множина		
	1-ша особа	2-га особа	3-тя особа		1-ша особа	2-га особа	3-тя особа
Н. в.	я	ти	він, воно	вона	ми	ви	вони
Р. в.	мене (до мене)	тебе́ (до те́бе)	його́ (до **н**ього)	її (до **н**еї)	нас	вас	їх (до **н**их)
Д. в.	мені	тобі	йому	їй	нам	вам	їм
Зн. в.	мене́ (на ме́не)	тебе́ (на те́бе)	його (на **н**ього)	її (на **н**еї)	нас	вас	їх (на **н**их)
Ор. в.	мною	тобою	**н**им	**н**ею	нами	вами	**н**ими
М. в.	(на/у) мені́	(на/у) тобі́	(на/у) **н**ьому	(на/у) **н**ій	(на/у) нас	(на/у) вас	(на/у) **н**их

3. Утворіть словосполучення, поставивши займенники в потрібному відмінку.

Розмовляла з (він), побачили (ти), подарували (я), зустрівся з (вона), звернутися до (ви), подякую (вони), побачила на (воно), підійшло до (ми), вручити (вони), пишаємося (ви), прочитано (я), дивилися на (він), навчатися з (ти), бачив у (ми), надруковано на (вони), повзала на (вона).

Відмінювання зворотного займенника *себе*

Н. в.	—
Р. в.	себе́ (до се́бе)
Д. в.	собі
Зн. в.	себе́ (на се́бе)
Ор. в.	собою
М. в.	(на/у) собі

4. Прочитайте речення. Визначте відмінок кожного займенника *(усно)*.

1. Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб, як море, а нечистим посієте — собі шкоди надієте. 2. Який порядок у себе заведеш, таке й життя проведеш *(Нар. тв.)*.

Відмінювання питальних і відносних займенників

Займенники ***який, чий, котри́й*** змінюємо за родами, числами й відмінками; займенники ***хто, що, скільки*** — тільки за відмінками.

5. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Визначте закінчення у всіх формах займенників *чий, чия, чиє, чиї (усно)*.

	Однина					Множина
Н. в.	хто	що	чий	чиє	чия	чиї
Р. в.	кого́	чого́	чийого	чийого	чиєї	чиїх
Д. в.	кому́	чому́	чиєму	чиєму	чиїй	чиїм
Зн. в.	кого́	що	чий / чийого	чиє	чию	чиї / чиїх
Ор. в.	ким	чим	чиїм	чиїм	чиєю	чиїми
М. в.	(на/у) ко́му	(на/у) чо́му	(на/у) чиє-му / чиїм	(на/у) чиє-му / чиїм	(на/у) чиїй	(на/у) чиїх

6. Розгадайте та запишіть закодований у ребусі займенник.

7. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски й розкриваючи дужки. Надпишіть над кожним займенником розряд, відмінок, рід і число.

Поріч..ка — це ч..рвона смородина, (який) здавна в..ажають дж..р..лом довголіт..я та здоров..я. Поріч..ки — це продукт, що має в..сокий вміст пектину, тому (вони) пропонують уж..вати для виведен..я з організму токсичних речовин *(С. Добромильська)*.

§ 95–96 ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ *(ПРОДОВЖЕННЯ)*

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

нікого не оминути	**мою** увагу
чимсь зайнятий	набрати **всього́**
у **тій** бібліотеці	пишатися **нею**

А. Визначте відмінки виділених займенників.

Б. Відновіть початкову форму займенників.

Відмінювання заперечних і неозначених займенників

Заперечні та неозначені займенники, утворені додаванням часток ***аби-, де-, ні-, -сь, -будь, -небудь, будь-, казна-, хтозна-*** до питальних займенників, змінюємо за родами, числами й відмінками (як питальні).

Н. в.	ніхто	хто-не́будь	щось
Р. в.	нікого́	кого́-не́будь	чогось
Д. в.	нікому́	кому́-не́будь	чому́сь
Зн. в.	нікого́	кого́-не́будь	щось
Ор. в.	ніки́м / ні з ки́м	ким-не́будь	чимсь / чи́мось
М. в.	ні на кому́	(на/у) кому́-не́будь	(на/у) чому́сь

2. Зробіть розбір за будовою займенників *ніщо* та *казна-який* і провідмінюйте їх *(письмово)*.

Відмінювання присвійних займенників

3. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Чергування голосних у займенниках *мій, свій, твій* за їхнього відмінювання.

Присвійні займенники змінюємо, як прикметники, а саме: за родами, числами й відмінками.

	Однина			Множина
Н. в.	мій	моя	моє	мої
Р. в.	мого	моєї	мого	моїх

Продовження табл.

Д. в.	моє́му	моїй	моє́му	моїм
Зн. в.	мій / мого	мою	моє	моїх
Ор. в.	моїм	моєю	моїм	моїми
М. в.	(на/у) моє́му	(на/у) моїй	(на/у) моє́му	(на/у) моїх

Зауважте!

Так само відмінюємо займенники ***твій, свій***. Займенники ***наш, ваш*** відмінюємо так, як прикметники твердої групи (§ 67). Займенник ***їхній*** відмінюємо так, як прикметник м'якої групи (§ 67).

4. Перепишіть речення, ставлячи займенники в дужках у потрібному відмінку.

1. — Чи ти ж, коню, будеш пити з (наш) криниці? *(Т. Шевченко)*. 2. Козак я й тільки — прийміть мене до (ваш) лав *(В. Сосюра)*. 3. Дід хоч і не рибалка, але (він) порадою в цій галузі не можна нехтувати *(О. Донченко)*. 4. Вуличка (мій) дитинства *(І. Жиленко)*. 5. Орільчани знають, що (їхній) дівчат не переспівати.

А. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі.

Б. Надпишіть над кожним займенником другого речення розряд, відмінок і число.

Відмінювання вказівних займенників

Вказівні займенники ***цей (оцей, сей), той (отой), такий (отакий)*** змінюємо за родами, числами, відмінками (за зразком прикметників).

	Однина		Множина
Н. в.	той, те	та	ті
Р. в.	того	тієї / тої	тих
Д. в.	тому	тій	тим
Зн. в.	той / того	ту	ті / тих
Ор. в.	тим	тією / тою	ти́ми
М. в.	(на/у) то́му	(на/у) тій	(на/у) тих

Зауважте!

Вказівний займенник ***стільки*** подібний до кількісних числівників, його змінюємо за відмінками (за зразком числівника ***два***) (§ 80–81).

Відмінювання означальних займенників

Означальні займенники змінюємо, як прикметники, а саме: за родами, числами й відмінками.

	Однина			Множина
Н. в.	весь	вся	все	всі
Р. в.	всього́	всієї	всього́	всіх
Д. в.	всьому́	всій	всьому́	всім
Зн. в.	весь / всього́	всю	все	всі / всіх
Ор. в.	всім	всією	всім	всіма́
М. в.	(на/у) всьо́му / всім	(на/у) всій	(на/у) всьо́му / всім	(на/у) всіх

Зауважте!

У всіх відмінках означальних займенників ***у*** та ***в*** чергуються за загальним правилом.

Займенники ***жодний, кожний, всякий, всілякий, самúй*** і ***сáмий, сам (сама́, самі́)*** відмінюємо так, як прикметники твердої групи (§ 67).

Давні форми займенників ***тая, теє, тії, цяя, цеє, ції, такая, такеє, такії*** трапляються в усній народній творчості й авторській поезії. Їх використовують для надання викладу урочистості, емоційної піднесеності.

5. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. З горо́ду над картопля́ми стирчали самі́ лише мокрі макові голови *(М. Вінграновський)*. 2. Бджіл медоносних українські доли, й сама Вкраїна — вулик золотий *(Т. Мельничук)*. 3. Поет усе найцінніше в житті й у людині вимірює сонячністю *(В. Калашник)*. 4. Неспокою в житті не позичати, турбот всіляких нескінченний ряд *(В. Перевишко)*. 5. Кожне дерево має свій голос *(М. Морозенко)*.

А. Підкресліть означальні займенники відповідно до синтаксичної ролі.

Б. Позначте в них закінчення.

6. Розгадайте кросворд.

1

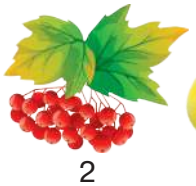
2

3

4

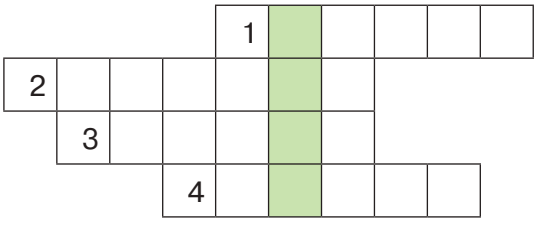

А. Визначте відмінок, рід, число слóва-відгадки, запишіть.

Б. Складіть зі словом-відгадкою речення.

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть займенник та його форму.

Початкова форма	***Форма непрямого відмінка (виділене слово)***
1 щось	**А** Серпень *того* року був напрочуд спекотний.
2 свій	**Б** Під *самісіньким* кущем калини — криничка.
3 той	**В** Хочеш собі добра — не роби *нікому* зла.
4 ніхто	**Г** У тісто прибрався, *чимсь* смачним напхався…
	Д Спішить моє золото навздогін *своєму* серцю.

8. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Сам чорт не брат — про дуже сміливого; *наче всі розуми поїв* — кмітливий; *мотати собі на вус* — запам'ятати.

9. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски.

Квіт..нь… Яскравіше світить сонце, усе довкола з..л..ніє, квітує. Мабу..ь, за цей карнавал квітів, різноманіт..я барв і прозвали його в давн..ну «цвіт..нь». Місяць-х..трюга, адже нікому не відомо, якою буде погода. Із цим місяцем пр..ходить тепло, хоча ночі прохолодні. Наші прадіди стежили за пов..дінкою жаб: якщо ті не квапилися починати свої вес..няні концерти, значить, ще буде холодно. 7 квіт..ня — Благовіщен..я. За давнім повір..ям, саме ц..ого дня в..сна вступає у свої права *(З інтернету)*.

А. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі.

Б. Надпишіть над кожним займенником відмінок і рід *(якщо є)*.

10. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Я ро..кажу (ти) безліч казок! *(Олександр Олесь)*. 2. (Хто) усміхают..ся рожі ч..рвоні? *(П. Тичина)*. 3. Ж..ве в (кожна) людині сокіл і сонце *(Т. Мельничук)*. 4. В теплих снах ідуть в поля ж..та, і зоря над (вони) йде в..сока *(М. Вінграновський)*. 5. Красу (такий) не уявити навіть в снах. 6. Квітка з (твоя) д..лоні проросла у (моя) серці *(М. Дем'янюк)*.

Ро́жа — мальва.

А. Перепишіть речення, поставивши займенники в потрібному відмінку й заповнивши пропуски.

Б. Знайдіть складне речення та підкресліть у ньому граматичні основи.

§ 97 ТИПОВІ ПОМИЛКИ В УЖИВАННІ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Синку! — гукнула мама. — Ти спиляв сухі гілки на старих яблунях?
— Так, щойно завершив! — відповів Грицик.
— Тоді занось їх до клуні!
— Як же я занесу яблуні до клуні? — збентежився хлопець.

А. Поміркуйте, чому син не зрозумів материного прохання.

Б. Як треба відредагувати речення-прохання?

Типові помилки в уживанні займенників

- Послуговування порядковим числівником *дру́гий* для позначення інакшості. Потрібно вживати означальний займенник ***інший***: *А ти візьми дру́гий олівець. — А ти візьми* ***інший*** *олівець.*
- Використання означального займенника ***са́мий*** для творення ступенів порівняння (див. § 63–64). Треба утворювати за допомогою відповідних префіксів: *самий кращий —* ***найкращий****, самий цікавий —* ***якнайцікавіший****.*
- Уживання форми ***їх*** (родового/знахідного відмінка особового займенника ***вони***) для позначення належності предмета 3-й особі (див. § 91): *У* ***їх*** *стороні й зимою сонце.* Потрібно вживати присвійний займенник ***їхній***: *У* ***їхній*** *стороні й зимою сонце* (Леся Українка).
- Співвіднесення займенника водночас із різними словами в реченні, що утворює змістову неоднозначність: *Катруся збирала яблука в кошики, а потім роздавала їх сусідам. — Катруся збирала яблука в кошики, а потім* ***ті фрукти*** *роздавала сусідам.*
- Невідповідність займенника з родом або числом замінюваного ним слова: *Діти приносили листя та складали з них осінній букет. — Діти приносили листя та складали* ***з нього*** *осінній букет.*
- Уживання відносного займенника ***скільки*** для позначення невизначеної або великої кількості предметів. Треба вживати вказівний займенник ***стільки***: *Цей подарунок коштував п'ятсот гривень, за скільки ми не купили б кращий. — Цей подарунок коштував п'ятсот гривень, за* ***стільки*** *ми не купили б кращий.*

Зауважте!

Не нагромаджуйте займенники в реченні, адже це збіднює мовлення: *Хай кожний тішить своїх батьків своїми успіхами. — Хай кожний тішить батьків* ***власними*** *успіхами.*

2. Відредагуйте речення та запишіть. Прокоментуйте виправлене.

1. Мати вигрівала насіння, аби ті добре схóдили навесні. 2. Даринка попросила Максима гукнути свою сестру. 3. Цей день народження був для мене самий щасливий! 4. Запрошені ввійшли в їх світлицю. 5. Краще заміни́ темний колір на якийсь другий. 6. Половину грошей ми витратили на книжки для малечі, за скільки ж придбали для них сóлодощі. 7. Як тільки учень написав диктант, то відразу його перевіряю.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Нев..лике ст..пове озерце наче навмисно хто намалював літерою «о». Низ..ка осока на низ..ких б..р..гах мало ховала його від чужого ока.

Сашко тихо зайшов у теплу воду. Він накупався досхочу.

На небі ч..ста зор..яна ніч.. . Золотими мандаринами між зор..ями пропл..вали супутники. Пл..ве-пл..ве така мандаринка — і немає, уже на тому боці З..млі... *(М. Вінграновський)*.

А. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски.

Б. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між займенником і реченням, у якому його пропущено.

Займенник	***Речення***
1 які	**А** Кошенята, гріючись на сонці, чекали, поки ... пригостять молоком.
2 яка	**Б** Онука із цікавістю слухала дідусів, адже ... розповіді зачаровували.
3 їхні	**В** За вікном пролетіла зграйка горобців, ... нагадувала сіру хмаринку.
4 їх	**Г** Родина згадувала теплі літні вечори, ... зараз так усім не вистачає.
	Д Овочі містять вітаміни, ... сприяють профілактиці багатьох недуг.

5. Розпитайте свого домашнього улюбленця, як минув його день. Використайте питальні й відносні займенники *(усно)*.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Яка пшениця, така й паляниця — дуже схожі в усьому; *міряти всіх однією міркою* — оцінювати всіх однаково; *пристав як той реп'ях до кожуха* — бути дуже настирливим.

7. Перепишіть речення, відредагувавши їх. Позначте займенники кольором.

1. Зустрівшись із директором, учні звернулися до його з пропозицією. 2. Сердечно вітаємо всих із передсвятом. 3. Варто ознайомити учнів зі зразком тесту, який вже існує. 4. Радіємо тому, що в нас скільки друзів! 5. Вітаю іх від усієї душі! 6. Кухарі запрошують на майстер-клас молодь, щоб вони переймали досвід. 7. Цей фільм був самий цікавий!

§ 98 УЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКА *ви*

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Шановні батьки, запрошуємо ***вас***/***Вас*** на збори.	Шановна Ольго Степанівно, запрошуємо ***вас***/***Вас*** на збори.

А. Виберіть для кожного речення потрібний варіант написання займенника.

Б. Поясніть свій вибір.

За давньою традицією українці послуговуються займенником ***ви*** під час звертання до однієї особи, а саме: до незнайомої людини, старшої особи, до чужих дітей віком від 14-ти років, а також за офіційних обставин. Спілкуватися на ***ви*** теж потрібно, аби виявити стримані, підкреслено ввічливі стосунки.

Пишемо з великої букви займенники ***Ви***, ***Ваш*** як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Шановний Андрію Ігорьовичу, запрошуємо Вас на святкування Дня вчителя. Пані Ольго, повідомляємо Вам про перенесення засідання вченої ради. Ларисо Максимівно, відповідь на Ваш запит підготуємо якнайшвидше.*

велика буква в займенниках

Зауважте!

Самобутньою традицією в українській мові є використання при займеннику ***ви*** присудка (дієслова чи прикметника) у множині: *Хлопче, ви* ***змогли б*** *поступитися місцем цьому панові? Дівчино, чи* ***задоволені*** *ви нашим сервісом?* Якщо займенник ***ви*** має при собі слова *який* або *такий*, то присудок має форму однини: ***Яка*** *ви щаслива!* *Ви* ***такий*** *сміливий!*

2. Перепишіть речення, вибравши правильний варіант написання займенника.

1. — Улю, раз «паляниця» у (В/в)ас вийшла, то це знак, що скоро навчитеся мови *(М. Куліш)*. 2. Шановний пане Юрію, висловлюємо (В/в)ам подяку за сумлінну багаторічну працю в царині освіти. 3. Ви багато знаєте, нівроку, а проте (В/в)ам чесно доведу, що бувають вальдшнепи щороку в Ботанічнім київськім саду *(М. Рильський)*. 4. Я (В/в)аші очі пам'ятаю, як музику, як спів *(П. Тичина)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сашко зайшов у тихий двір лікарні.

Від лікарні до моря було недалеко. Сашко пройшов коридор першого поверху — ніде нікого. Піднявся на другий поверх: літня жінка в білому халаті натирала шваброю підлогу.

— Здрастуйте! — привітався Сашко. — Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі. Я здалеку, і в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

— Приходьте після обіду, — відповіла жінка, не підводячи голови. — У нас — обід... *(М. Вінграновський)*.

А. Чи дотримали обидва мовці правил етикету? Укажіть, як саме *(усно)*.

Б. Розгадайте ребус. Поясніть значення сло́ва-відгадки.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між значенням займенника та реченням, у якому він ужитий.

Значення займенника	***Речення***
1 указує на належність	**А** Дивися на дітей — *вони* все роблять бавлячись.
2 вирізняє предмет	**Б** Обгороджуй *себе* не огорожею, а приятелями.
3 оформлює питання	**В** Хто багато говорить, *той* мало робить.
4 указує на особу	**Г** *Що* листячко шепче, мов дише, в садочку?
	Д У краплині роси тремтіли сонце і *моя* радість.

5. Складіть і запишіть діалог — телефонну розмову з працівницею музею чи театру, до якого ви плануєте завітати на вихідних.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

На всіх парах — дуже швидко; *сам не свій* — пригнічений; *не всі вдома* — дурнуватий, пришелепуватий.

7. Перепишіть текст із вправи 3 та виконайте завдання.

А. Позначте зеленим кольором етикетні формули.

Б. Надпишіть над усіма займенниками розряди.

§ 99–100 НАПИСАННЯ ЗАПЕРЕЧНИХ І НЕОЗНАЧЕНИХ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте сполуки слів у колонках і виконайте завдання.

нікого не забути хтозна-яка книжка	ні **про** кого не забути хтозна **в** якій книжці

А. Як наявність прийменника позначається на правописі займенників?

Б. Який із займенників указує на заперечення, а який — на невизначеність?

Заперечні займенники із часткою ***ні*** та неозначені із часткáми ***аби-, де-, -сь*** пишемо **разом:** *ніщо, абихто, декотрий, чийсь.*

Неозначені займенники із часткáми ***будь-, казна-, хтозна-, бозна-, -будь, -небудь*** пишемо **з дефісом:** *будь-який, хтозна-що, чий-небудь.*

Якщо між часткáми ***ні-, аби-, де-, будь-, казна-, хтозна-, бозна-*** та займенником ужито прийменник, тоді таку сполуку пишемо **окремо:** *ні в чому, аби в кого, казна в чий, бозна в що.*

Порівняйте написання займенників.

ніякий	ні **в** якому
абиким	аби **з** ким
будь-кого	будь **у** кого
хтозна-чого	хтозна **із** чого

ні в заперечних займенниках;
дефіс у неозначених займенниках

2. Перепишіть слова, знявши риску.

Будь / що, ні / чий, ні / з / ким, аби / хто, ні / який, ні / на / кому, бозна / скільки, ні / чого, казна / хто, ні / скільки, аби / чий.

З перших букв неозначених займенників складіть назву комахи, занесеної до Червоної книги України.

3. Утворіть заперечні та неозначені займенники, дібравши до частóк відносні займенники з довідки. Запишіть їх.

1. Ні.. не буде знати — тільки сич, та сова, та людей пів села *(Нар. тв.)*. 2. Де.. вчилися, то де.. знаємо *(Нар. тв.)*. 3. Хтозна в ... не проси, будь..

не перепрошуй *(Нар. тв.)*. 4. День минув без будь.. пригод *(М. Старицький)*. 5. ..сь заплутав зажурені віти в павутиння нитки золоті *(В. Сосюра)*. 6. Нашу душу і славу ні.. не стерти *(І. Коваленко)*.

Довідка: кому, хто, кого, яких, чого, що, кого, хто.

4. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Алгоритм розбору займенника як частини мови.

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма.
3. Розряд за значенням.
4. Рід і число *(якщо є)*.
5. Відмінок.
6. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору

Радо **мене** зустрічала мамина вишня в саду *(Д. Луценко)*.
Мене — займ., п. ф. — я, особ., Р. в., одн., додат.

5. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Щось минає, а щось настає.
Щось забувається, щось згадується.
Щось приховується, а щось пізнається.
Щось приносить біль, а щось зцілює.

М. Дочинець

А. Випишіть із вірша займенник і розберіть як частину мови.

Б. Здійсніть взаємоперевірку мовного розбору.

6. Прочитайте текст мовчки *(цифри в дужках позначають номери речень)*.

Український мультфільм «Микита Кожум'яка»

(1–3) «Микита Кожум'яка» — це наш 3D-мультфільм, знятий Мануком Депояном за мотивами однойменної казки українського письменника Антона Сіяніки. Назва англійською — «Драконове закляття» («The Dragon Spell»). Фільм розповідає про хлопчика Микиту, який, ніскільки не вагаючись, урятував свій і казковий світи від повернення злого дракона.

(4–6) Сценарій було написано англійською, аби його могли згодом адаптувати американські сценаристи. Озвученням оригіналу займалися Кейт Брістол (Kate Bristol) — Микита Кожум'яка; Майк Паллок (Mike Pollock) — Кирило Кожум'яка; Меліса Шьонеберґ (Melissa Schoenberg) — відьма. В українському дубляжі ці ролі озвучили не абихто, а Арсен Шавлюк, Василь Вірастюк, Руслана Писанка.

(7–9) Режисер мультфільму розповів, що над створенням стрічки протягом двох років активно працював колектив із кількох сотень осіб. За його словами, основою стали аніматори, це були українські художники. Анімацію створювали в Києві, Харкові й Одесі.

(10–11) На думку «KinoFilms.ua», «із перших сцен мультфільму стає зрозуміло, що перед нами не якесь зарубіжне творіння, а кінокартина, що черпала свою історію з української культури. "Микита Кожум'яка" — безмежно добра та чиста казка, яка зберегла українську самобутність, а сам головний герой Микита став яскравим прикладом національної нескореності» *(З інтернету)*.

- Виконайте завдання в тестовій формі.

Кадр із мультфільму «Микита Кожум'яка»

1. Заголовок тексту відображає його

А мікротему
Б тему
В основну думку
Г висновок

2. Неозначені займенники вжито в реченнях

А 1, 4
Б 4, 5
В 6, 8
Г 6, 10

3. Роль заперечення виконує займенник у реченні

А третьому
Б четвертому
В восьмому
Г десятому

4. Займенники одного розряду вжито в реченнях

А 3, 4
Б 3, 9
В 4, 8
Г 6, 8

5. У тексті немає мікротеми про

А колектив, який створював національний продукт
Б збереження в мультфільмі української самобутності
В контракти на показ стрічки в різних країнах
Г озвучення мультфільму двома мовами

7. Напишіть мінівисловлення-відмову від пропозиції, що загрожує вашому життю або здоров'ю, на тему «Ризик у казках і в реальності» *(сім–дев'ять речень)*. Використайте заперечні та неозначені займенники.

8. Розгадайте кросворд.

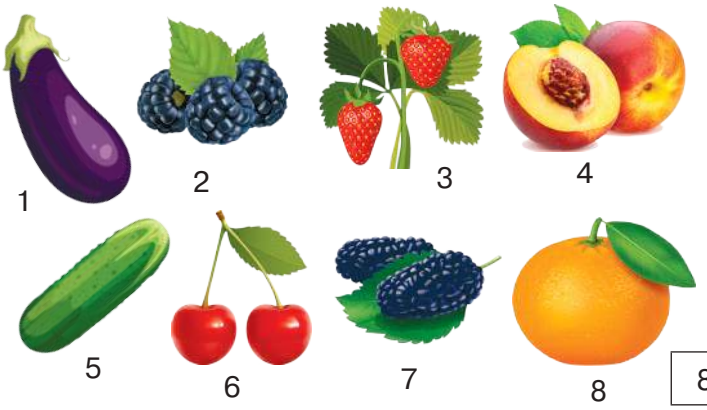

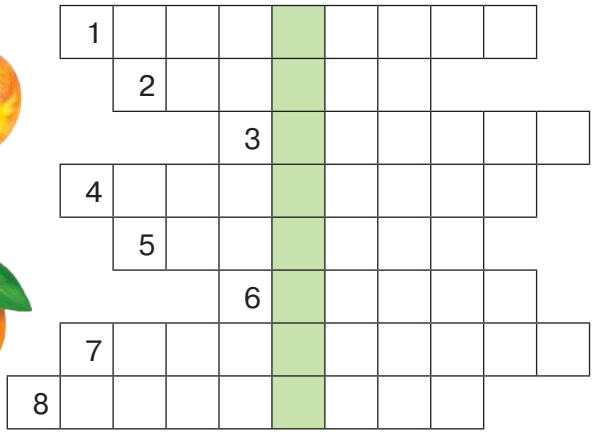

А. Утворіть словотвірний ланцюжок слова-відгадки.

Б. Створіть запрошення вчителю / учительці, що перебуває на заслуженому відпочинку, на Свято останнього дзвоника. Розподіліть обов'язки між групами: виготовлення паперової листівки, складання тексту з використанням займенників різних розрядів, оформлення запрошення.

9. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Ускочити по самі вуха — мати неприємності; *наче всі розуми поїв* — про розумну людину; *землі не чує під собою* — дуже радісний.

10. Випишіть із тексту вправи 6 усі займенники, групуючи їх за розрядами. Яких двох розрядів займенників немає в тексті? Складіть кілька запитань за змістом прочитаного. Запишіть їх і поставте однокласникам та однокласницям.

11. Перепишіть речення, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи риску.

1. Ні / де ні / що не ворухнет..ся, не стрепенет..ся *(О. Кобилянська)*. 2. Не / має в людини ні / чого **м..лішого** над Батьківщ..ну, над свою рідну землю! *(І. Огієнко)*. 3. Дорога і дорога л..жить за **гарбузами**. І хто / сь до кого / сь їде тим шляхом золотим *(Л. Костенко)*. 4. Веч..рнє сонце, дякую за всіх, котрі ні / чим не оскв..рнили душу *(Л. Костенко)*.

А. Випишіть з останнього речення займенники та розберіть їх як частину мови.

Б. Розберіть виділені слова за будовою.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 101 ЕСЕ СВІТОГЛЯДНОГО ЗМІСТУ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Есе НЕ властива ознака

А довільна форма
Б великий обсяг
В оригінальність
Г емоційність

Есе́ — невелика творча робота, для якої характерні вільна форма та вияв авторських вражень.

Поради для написання есе

1. Подумайте, які проблеми порушено в цій темі.
2. Намагайтеся нестандартно (творчо) викладати думки.
3. Використайте прислів'я чи мотиваційну цитату.
4. Виявіть активну життєву позицію.
5. Запропонуйте життєствердні ідеї.
6. Не забудьте відредагувати есе на чернетці.

Зауважте!

Орієнтовний обсяг есе — до однієї сторінки.

2. Прочитайте дописи із соцмережі «Фейсбук». Поміркуйте, які ознаки есе як жанру творчої роботи вони мають. Прокоментуйте, що оригінального ви помітили в кожному дописі.

І. «… знаю, світло не зникне, бо світло всередині нас» *(Олена Павлова)*.

Дбайте про власне світло 🌿🍂🍁, це той вогник, який тримає і підтримує ☀️.

Турбуйтеся про себе: відпочивайте, спіть за будь-якої можливості, займайтеся спортом, шукайте натхнення (список можна продовжити). І не думайте, що це не на часі. Дбати про свій стан треба завжди 🥰.

ІІ. — Як ви реагуєте на компліменти? ☺️

— Кажу «дякую».

— А я соромлюся…

— Я відповідаю «ти теж…»

Приймати компліменти — мистецтво, якого необхідно вчитися всім. Часто ми ніяковіємо й говоримо щось на кшталт «ой, та цій спідниці років

п'ять» або «дякую, але...» (і в кожного це «але» було точно). Причин цьому кілька, одна з них іде з дитинства, коли батьки говорять дитині: «Не вихваляйся, усі так можуть» 🤔.

Достатньо ж звичайного «дякую». А ще не применшуйте значення власних досягнень, бо кожний комплімент — визначення наших цінностей та досвіду, хай то про одяг чи професійні досягнення. Пам'ятайте про це 🥰.

І змиріться врешті зі своєю неймовірністю 🤩 *(С. Богдзієвич)*.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Право на повагу до гідності», «У чому полягає гідність людини», «Чому не можна принижувати людську гідність».

4. Надзвичайно цікавими є твори, у яких усі слова починаються на ту саму букву. У 5 класі ви ознайомилися з оповіданням, складеним зі слів на літеру «п». Пропонуємо ліричний твір для спостереження за мовним потенціалом слів, що починаються з букви «м».

МОВО МОЯ...

Мово моя,
Милозвучна мелодіє
Мозаїчної мережки
Мудрості, міцності,
Магнетичності,
Могутнього маяка
Ментальності!
Мово моя, мріє місяцелика,
Миловидна мандрівнице,
Метафори медунице,
Мінорно-мажорна музико,
Містична музо,
Магічна метаморфозо...
Мово моя, молитво матері,
Магіє Мадонни,
Мармуровий місточку
Минулого в майбутнє...
Мово моя, мово Марійчина,
Мирославова,
Мово Мукачева, Миколаєва,
Мово мислителя і млинаря,
Менеджера, медика, муляра...
Мово моя, м'ятою, мальвами,
Матіолами мирована,
Митцями мольберта мальована,
Миршавими манкуртами,
Марнославними маріонетками
Міняна,
Мотузянодушими мучителями
Муштрована,
Мідними мечами манкуртів
Маркована...
Маялася... Митарствувала...
Мовкнула... Марніла...
Майоріла! Мужніла!
Міцніла! Молоділа!
Магнолієво-мімозно
Модерніла!

Л. Слаба

А. Сформулюйте й запишіть головну думку поезії.

Б. Визначте засоби виразності, завдяки яким авторка досягає образності зображуваного.

5. Напишіть есе на тему «Солодке слово *канікули*», використавши слова́, що починаються на ту саму букву *(за бажанням)*.

§ 102 НАГОЛОШУВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте вголос слова в колонках, зважаючи на наголос, і виконайте завдання.

цього́ — у цьо́го	цьому́ — на цьо́му
того́ — у то́го	тому́ — на то́му

А. Яку закономірність у наголошуванні слів ви помітили?

Б. Від чого залежить зміна наголосу в наведених вище займенниках?

У непрямих відмінках займенники ***мій, твій, свій*** мають наголошений другий склад: *мого́ акаунта, твоє́му успіху, свої́м автомобілем.* Наголос у непрямих відмінках займенників ***той, цей, весь*** змінюється. Коли ці займенники вжиті з прийменником, тоді наголос ставимо **на перший склад** (на основу слова): *від то́го берега, у цьо́го учня, на то́му березі, при цьо́му учневі, у всьо́му колективі.* У займенникових формах без прийменників наголошений **другий склад** (закінчення в слові): *дістатися того́ берега, запропонувати цьому́ учневі, дякувати всьому́ колективу.*

За таким же принципом наголошуємо й займенникові форми: *до ме́не — мене́, до те́бе — тебе́, на се́бе — себе́, біля ко́го (ко́гось) — кого́ (кого́сь), від чо́го (чо́гось) — чого́ (чого́сь).*

2. Прочитайте речення, правильно наголошуючи виділені займенники.

1. З ким поведешся — від **того** й наберешся *(Нар. тв.)*. 2. Серпень **того** року був напрочуд спекотний *(Вс. Нестайко)*. 3. Як я люблю **тебе**, мій краю вугляний *(В. Сосюра)*. 4. Якщо в **тебе** сумніви, тоді зроби собі чай із лимоном *(З інтернету)*. 5. На біостанції в Гайдарах, що на Харківщині, бабак Тимко III дав прогноз на весну **цього** року *(З інтернету)*. 6. У **цього** хлопця — велике майбутнє. 7. Хто мови своєї цурається, хай сам **себе** стидається *(Нар. тв.)*. 8. У дзеркало річки дивилось і не могло на **себе** надивитися небо *(За Є. Гуцалом)*.

А. Випишіть із речень виділені займенники, позначивши наголос.

Б. Визначте й надпишіть відмінок виписаних займенників.

Зауважте!

Потрібно розрізняти займенники ***само́й*** і ***са́мий***.

Уживаємо ***само́й*** *(само́го, само́му, сама́, само́ю, само́ї)* у значенні «лише один»: *Не залишайте його само́го (= одного) удома.*

Уживаємо ***са́мий*** *(са́мого, са́мому, са́ма, са́ме, са́мі)* у сполученні з іншими словами: *цей са́мий ви́падок, тією са́мою дорогою*.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. До **самого** ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною *(О. Довженко)*. 2. Гребеться плуг по **самі** брови у землі *(Т. Мельничук)*. 3. Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і **самі** не знали *(В. Чемерис)*. 4. Заслухалась зірка цвіркуна, вихилилась через віконце — хотіла ружечку кинути, та й **сама** впала *(І. Калинець)*.

А. Перепишіть речення, поставивши наголос у виділених займенниках.

Б. Розберіть один із виділених займенників як частину мови.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Перший наголошений склад має займенник у варіанті

А зачарувала мене
Б привітаю тебе
В зможемо самі
Г побачив біля себе

2. У реченні *«Квітка з твоєї долоні проросла у моєму серці»* займенники виконують роль

А підмета
Б присудка
В означення
Г додатка

5. Знайдіть в інтернеті та перегляньте мультфільм «Як козаки куліш варили». Дайте письмову відповідь на запитання «У чому сила козацького характеру?», використавши дві-три пари займенників зі змінним наголосом.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Виходити із се́бе — утрачати витримку; *бути сами́м собою* — триматися звичайно; *улучити в са́ме око* — зробити до ладу.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається. 2. Життя любить того, хто за нього бореться. 3. Як іде біда до кого в гості, то із собою злидні бере. 4. У кого щастя заведеться, у того й півень несеться. 5. Чого навчився, того за плечима не носити. 6. Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує *(Нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення і поставте наголос над кожним займенником.

Б. Підкресліть граматичні основи.

§ 103 ВИКОРИСТАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ ДЛЯ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

1. Прочитайте мінітекст і виконайте завдання.

Нарешті настав травень. Травень звеселяє все навколо. Травню радіють і діти, і дорослі.

А. Яку помилку допущено в тексті?

Б. Як можна замінити небажані повтори?

Займенники є одним із засобів зв'язку речень у тексті. Вони допомагають уникнути лексичних повторів — ***тавтоло́гії***.

- Щоб оформити питальні речення, послуговуємося **питальними займенниками:** ***Що*** *шепчуть квітки уночі над рікою?* (П. Тичина).
- Для зв'язку частин складного речення вживаємо **відносні займенники:** *Люблю писати історії,* ***у яких*** *слова грають, як інструменти в оркестрі* (М. Дочинець).
- Паралельний зв'язок у тексті формують **особові займенники** 1-ї та 2-ї особи в різних відмінкових формах: *Цього літа на пластовий вишкіл* ***ми*** *поїхали за кордон.* ***Нас*** *запросили до Болгарії* (З інтернету).
- Допомагають виражати послідовний зв'язок між реченнями тексту особові займенники 3-ї особи: *У груші був тоненький голосочок.* ***Вона*** *в дитинство кликала мене* (Л. Костенко).

Зауважте!

За українською мовною традицією займенник на позначення дійової особи в реченні вживаємо не в орудному, а переважно в називному відмінку: *Головна роль ним зіграна бездоганно. — Головну роль* ***він*** *зіграв бездоганно.*

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хто багато говорить, той мало робить *(Нар. тв.)*. 2. Скільки ж зірок на небі? 3. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була *(П. Тичина)*. 4. Я освідчусь тобі, моє рідне село, у любові земній, що сягає до неба *(В. Перевишко)*. 5. Що таке шахи? Що змушує багатьох годинами сидіти над маленькими дерев'яними фігурками? *(Ю. Авербах)*.

Єсть *(арх., уроч.) — є.*

А. Перепишіть речення та підкресліть займенники, які є засобом зв'язку *(усно)*.

Б. Назвіть ці засоби зв'язку *(їх подано вище — у теоретичній частині)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ШПАК ПРИЛЕТІВ

Був тихий весняний ранок. Ще не зійшло сонце, тільки небо на сході стало рожевим.

На голій гілочці клена голосно заспівав шпак. Шпак тільки-но прилетів із далекого теплого краю. Знайшов шпачину шпаківню, сів біля шпаківні й радісно сповістив:

— Шпак уже прилетів! Весна настала!

Спів шпака почув у гороб'ячому гнізді горобець. Горобець спав під стріхою в теплому кубельці. Горобцеві не хотілося рано вставати. Та, почувши шпака, горобець стурбувався. Горобець розбудив горобчиху, горобчиха спала в сусідньому кубельці, і сказав:

— Шпак прилетів. Тепер горобцям доведеться раніше вставати, бо за шпаком важко буде якусь їжу роздобути. Шпак скрізь устигне першим…

Горобчиха зітхнула й відповіла:

— Спасибі шпакові, що будитиме тебе, ледаря *(В. Сухомлинський)*.

А. Відредагуйте текст, замінивши повтори займенниками *(усно)*.

Б. Перекажіть відредаговану казку *(усно)*.

4. Розгляньте репродукцію картини та виконайте завдання.

К. Білокур. Богданівські яблука

А. Опишіть картину, використавши для зв'язку речень у тексті займенники *(письмово)*.

Б. Позначте займенники зеленим кольором.

5. ***Проєкт «Мова сучасних текстів».***

Створіть мультимедійну презентацію *(шість–вісім слайдів)* за результатами дослідження кількох сучасних текстів. *Завдання дослідження:* виписати з пісень, мультфільмів чи відеоігор займенники, визначивши їхні розряди.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

У саме серце — якраз, точнісінько; *у самому соку* — у розквіті сил; *гребти під себе* — бути зажерливим.

7. Прочитайте текст вправи 3 *(с. 191)* і виконайте завдання.

А. Перепишіть текст, дібравши до нього заголовок і заповнивши, де потрібно, пропуски.

Б. Підкресліть займенники, які є засобом зв'язку між реченнями.

§ 104 ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 6 КЛАСІ

Морфологія. Орфографія

1. Прочитайте уривки з віршів і виконайте завдання.

***

Колись жита́ серпом косили,
Від того й Серпнем звуть мене.
Тепер комбайни мчать стосилі,
Їх дядько Серп не дожене.

***

Цвітуть довкола густо липи
І бджоли мед несуть в село…
Узимку чаю з цвітом випий —
Простуди — наче й не було!

***

Я відчиняю двері в літо,
Де теплим сонечком зігріто
Повітря, небо, землю, води,
Де все росте і плодородить.

Н. Замрія

А. З'ясуйте, про які літні місяці йдеться в поетичних рядках. Запишіть уривки з віршів у послідовності за місяцями.

Б. Виділіть кольором у першій строфі прикметник, у другій — іменники, у третій — займенники.

В. Виконайте розбір слів кожної частини мови *(на вибір)*.

2. Запишіть текст, заповнюючи пропуски та вживаючи слова в дужках у правильній граматичній формі.

У (табір) панувала тиша. Т..мяне (місячний) світло проб..валося крізь щ..линку входу. Я вже заплющ..в очі, коли почув шепіт (Митько):

— Треба, мабуть, піти полякати (дівчата).

— Навіщо? — запитав Славко.

— Тому що в таборах завжди лякают.. , — зі знан..ям справи пояснив Митько. — Ти під..ш, Серього?

Але я вдав, що сплю: дуже не хотілося вставати з (теплий) лі..ка.

— От ти тільки послухай, який зара.. лемент зчинит..ся, — мовив мій друг і, загорнувшись у простирадло, вискочив надвір.

Проте (ніякий) лементу не зчинилося, а за хвилину до (ми) увійшов начал..ник табору, тягнучи за руку Митька.

— Я тобі полякаю! — с..рдито ш..потів він. — Я тобі полякаю! Іще хоч один вибрик — і поїдеш до (тато) і (мама) *(За Я. Стельмахом)*.

А. Обґрунтуйте написання слів із заповненими пропусками *(усно)*.

Б. Визначте синтаксичну роль утворених слів у дужках, з'ясувавши, до яких частин мови вони належать.

3. Розгадайте кросворд. Визначте, якою частиною мови є слово-відгадка. Розберіть його як частину мови.

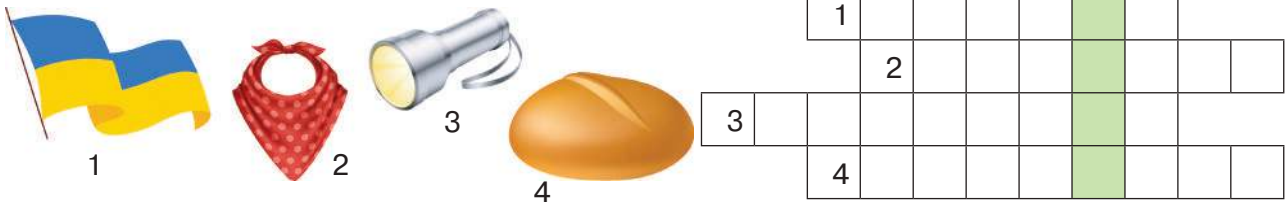

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

З'ясуйте, якою частиною мови *(А–Д)* є виділені слова *(1–4)* у реченні *(цифра позначає наступне слово)*.

Неймовірно! Батьки дозволили ***(1)****мені* ***(2)****відпочинок* на березі моря вже ***(3)****першого* ***(4)****літнього* місяця!

А іменник
Б прикметник
В займенник
Г числівник
Д прийменник

5. Складіть і запишіть п'ять запитань за змістом тексту Я. Стельмаха *(вправа 2)*. Поставте їх учням та ученицям іншої групи.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
відпочивати на морі	відпочивати біля моря
витривале поні	витривалий поні
розбити палатку	ставити намет

7. Складіть і запишіть план літніх канікул *(розваги, подорожі, читання, суспільно корисна праця, фізична активність, самовдосконалення...)*. Позначте різними кольорами службові слова: 1) зеленим — сполучники; 2) синім — прийменники; 3) жовтим — часткú.

§ 105 ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 6 КЛАСІ
Лексикологія. Фразеологія

1. Прочитайте текст. Визначте його основний і допоміжний типи мовлення.

КВІТУЧИЙ СТЕП

Мріли степові кургани. Вони відривалися від землі й зеленими шапками повисали на срібній **повітряній** течії. А гігантські машини-поливальниці поливали пшениці, здавалося, не водою, а райдугами. Червоними озерами цвіли в **лісосмузі** маки. Синіми озерами біля них — сокирки, або молоточки, або собачі мордочки. Так їх по-різному називають *(М. Вінграновський)*.

А. Випишіть із тексту іншомовні слова, стилістично забарвлені слова та слова-синоніми.

Б. З'ясуйте, які спільнокореневі слова утворюють тавтологію.

В. Розберіть виділені слова за будовою.

Г. Поміркуйте, який засіб виразності утворюють прикметники на позначення кольору.

2. Перепишіть вірш. Підкресліть члени речення.

Відшукай в білолицім куточку
Милі серцю чарівні ша́ти:
У вишневому віночку
О́бриси рідної хати.

В. Перевишко

О. Шупляк. Із серії «Український космос»

Ша́ти — багате, розкішне святкове вбрання; те, що прикрашає щось.

А. Доведіть, що в реченні використано лише власне українську лексику *(усно)*.

Б. Поміркуйте, у чому виявляється подібність образів вірша та картини.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Магнат, як магніт, кожен добре знає: сей залізо, а той золото притягає *(І. Величковський)*. 2. Ми в раї пекло розвели *(Т. Шевченко)*. 3. Володар Червоної Русі, князь Данило Романович, був ласкавий для бояр... *(І. Франко)*. 4. — Наш Федір зробив си таку файну флояру... *(М. Коцюбинський)*. 5. У трюмі було тихо та радісно *(Ю. Яновський)*. 6. Журавлі в гніздечку сплять *(І. Жиленко)*. 7. Крила дані бузькові, рідній мові, колисці і хвилям пахучим у морі *(Т. Мельничук)*. 8. У дисертації розглянуто антропоніми як елементи національного лінгвопростору поета *(З інтернету)*.

- Випишіть із речень слова, що належать до різних груп: за значенням, походженням і за сферою вживання. Оформте слова в «хмару».

4. Прочитайте фразеологізми. Поясніть їхнє значення, за потреби скориставшись довідкою. Запишіть парами.

Аж за вухами лящить, дудика з'їсти, ні світ ні зоря, за тридев'ять земель, дамоклів меч, вибитися із сил, летіти ковбасою, у свинячий голос, хоч із лиця воду пий, хоч в око стрель.

Довідка. Вродливий, дуже темно, постійна загроза, далеко, смачне, утомитися, зазнати невдачі, дуже рано, поспішати, пізно.

А. Складіть речення з двома-трьома фразеологізмами *(письмово)*.

Б. Підкресліть фразеологізми відповідно до синтаксичної ролі.

5. Запишіть речення, виправивши мовні огріхи. Аргументуйте редагування.

1. От і завершується учбовий рік. 2. У сім'ї вирішили купити житло в розстрочку. 3. Козак завжди добре орудував ножом. 4. Учителька зробила об'яву. 5. Дівчина зрозуміла, що з ними каші не звариш. 6. У поході Петро всіх нагодував доброю кашою. 7. Усім приємного апетиту!

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
зустрічаються помилки	трапляються помилки
підняти питання	порушити питання
розкрити підручник	розгорнути підручник

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски та знімаючи риску. Поміркуйте, про слова якої лексичної групи йдеться в тексті.

Одним із виявів само/бутності нашої мови є власні назви на позначен..я прізвищ. Чи/мало українців мають колоритні наз..вання, як-от: Бондар, Коваль, Лимар, Мел..ник тощо. Навряд чи пояснить сучасне пок..ління значен..я цих слів. Зв..рнімося до тлумачного словника. Бондар — р..місник, який виробляє дерев..яні ложки, відра, ді..ки. Коваль — майстер, що куван..ям обробляє метал, виготовляє металеві пр..дмети. Лимар — майстер, який виготовляє ремін..у збрую. Мельник — власник чи працівник мл..на.

Зрозуміло: ці слова є назвами професій далекого м..нулого нашого народу, а їхнє значен..я зб..р..гли саме національ..ні прізвища.

§ 106 ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 6 КЛАСІ
Словотвір. Орфографія

1. Прочитайте вірш. Випишіть у колонку іменники — назви дитинчат. З'ясуйте, до якої відміни належать ці іменники.

У ластівки — ластовенятко,
В шовковиці — шовковенятко,
В гаю у стежки — стеженятко,
У хмарі в небі — хмаренятко,
В зорі над садом — зоренятко
Вже народилися,
Лиш зажурилися
Старезна скеля над урвищем
Та дуба всохле стовбурище.

М. Вінграновський

А. Запишіть словотвірний ланцюжок до кожного з виписаних слів.

Б. Утворіть і запишіть назви дитинчат скелі та стовбурища.

2. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

Надзоряна далина, безмежний степ, Марків портфель, триповерхова школа, вербовий лист, Оксанчина сумка, довгождані канікули.

А. Випишіть прикметники й розберіть їх за будовою.

Б. Визначте спосіб їхнього творення *(усно)*.

3. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова й розберіть їх за будовою.

Санько стояв посеред двору й обурено сопів носом. Знову мати загадала йому стерегти курчат!

Усі **воронівські** хлопці, мабуть, уже подалися до річки. Хто просто **купається**, хто ловить раків під берегом, а хто взяв камінь і з очеретиною в роті сидить під водою — вдає, ніби ховається від татарського набігу.

А Грицик, **найліпший** Саньків товариш, пасе за селом панських телиць. Себто лежить **горілиць** на траві та свистить до неба. Чи розшукує на **узліссі** грушки-гнилички.

А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат.

— Щоб вам добра не було, — стиха, аби не почула мати, буркотів Санько. — Шуліка б вас схопив!

Хоча йому й загадано **оберігати** курчат саме від шулік *(В. Рутківський)*.

Сéбто *(заст.)* — тобто.

А. Поставте іменники *стерегти, свистить, мусить* у 1-шу особу однини. Підкресліть приголосні, що змінилися.

Б. Перекажіть текст однокласникові / однокласниці.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Слово	***Спосіб творення***
1 вербовий	**А** складання основ
2 несказáнне	**Б** префіксальний
3 синьо-жовтий	**В** префіксально-суфіксальний
4 правічні	**Г** беафіксний
	Д суфіксальний

5. Знайдіть в інтернеті й перегляньте початок мультфільму «Пригоди Котигорошка та його друзів».

А. Визначте спосіб творення імен друзів Котигорошка. Утворіть словотвірні ланцюжки слів на позначення цих імен *(письмово)*.

Б. Опишіть зовнішність і характер казкових персонажів *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
приймати участь	брати участь
приймати міри	уживати заходів
приймати близько до серця	брати близько до серця, переймáтися

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски.

Мандрівці вийшли на бер..г. Заплава, що ві..крилася перед ними, була подекуди покрита латат..ям. За нею в..днівся острів зі звив..стими бер..гами. На ньому гайкáми росли кр..слаті д..рева. Понад бер..гом зв..сали до води кущі в..рболозу й оч..р..ти. У прогал..нах між ними жовтів пісок. За островом, аж до самісін..кого небокраю, виблискувала під остан..іми сонячними пром..нями неозора просторін.. дніпровс..кої води *(В. Рутківський)*.

А. Випишіть із тексту слова, утворені способом складання основ, розберіть їх за будовою.

Б. Підкресліть члени четвертого речення. Надпишіть над словами частини мови.

КОРОТКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Альфа і омега — початок і кінець, основне.
Ахіллесова п'ята — слабке, вразливе місце.

Байдики бити — ледарювати, нічого не робити.
Баляндраси точити — розмовляти про незначне, несерйозне.
Бачити не далі власного носа — бути обмеженим.
Бити лихом об землю — не зважати на сумні обставини.
Брати бика за роги — діяти рішуче.
Брати на кпини — насміхатися.
Бути на коні — мати успіх.

Вавилонське стовпотворіння — метушня, безладдя.
Варити воду — вередувати, знущатися.
Вивести на чисту воду — викрити когось у нечесних діях.
Вилами по воді писано — невідомо, як буде.

Гаряча голова — запальна, нестримна людина.
Годувати жданиками — обіцяти, але не виконувати.
Гріти чуба — тяжко працювати.

Дамоклів меч — постійна небезпека.
Дати драпака — утікати.
Десята вода на киселі — дуже далека рідня.
Душа в душу — жити дружно.

Заговорювати зуби — задурювати кому-небудь голову.
За холодну воду не братися — ледарювати.
З'їсти зуби — мати великий досвід.

Із себе вискакувати — дуже старатися.

Кадити фіміам — улесливо когось звеличувати, прославляти.
Комар носа не підточить — виконати бездоганно.

Міняти шило на швайку — робити зміни без користі.

На голову вилізти — поводитися зухвало.
Накивати п'ятами — утекти.
Ні за цапову душу — цілком даремно.
Ні тепер ні в четвер — ніколи, ні за жодних обставин.

Обдерти як липку — усе забрати в кого-небудь.
Обітована земля — заповітна мета, мрія.

Пахне смаленим — загрожує небезпека.
Пекти раків — червоніти.
Покласти зуби на полицю — голодувати.
По струні ходити — підкорятися.
Прикусити язика — замовкнути.
Продавати зуби — сміятися без приводу.
П'яте колесо у возі — щось зайве, непотрібне.

Розбити глек — посваритися.
Руки нагріти — нажитися в нечесний спосіб.
Руки опускаються — утратити інтерес до чогось.
Руки сверблять — дуже кортить.

Сізіфова праця — виснажлива й безрезультатна праця.
Сім мішків гречаної вовни — наговорити дурниць.
Співати дифірамби — вихваляти.
Спіймати облизня — залишитися ні з чим.

У свинячий голос — несвоєчасно, дуже пізно.

Хоч в око стрель — дуже темно.
Хоч греблю гати — дуже багато.
Хоч із лиця воду пий — дуже вродливий.
Хоч кіл на голові теши — уперта, неслухняна людина.
Хоч конем грай — дуже просторо.

Через пень колоду — робити щось недоладно.

Яблуко розбрату — причина сварки.
Як горохом об стіну — неможливо на когось вплинути через упертість.
Як із гуски вода — ніщо не впливає, не діє на когось.
Як із рога достатку — невичерпно, у дуже великій кількості.
Як кіт наплакав — дуже мало.
Як мокре горить — дуже повільно, ледве-ледве.
Як сніг на голову — несподівано.
Як у воду опущений — засмучений, розгублений.

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Б

багва́, -и, *ж., діал.* Драговина, багно.

бо́ндар, -я, *ч.* Майстер, ремісник, який виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра.

бу́льба, -и, *ж.* 1. М'ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини. 2. Кулька на поверхні рідини; пухир, бульбашка. 3. *діал.* Картопля. 4. Білоруський народний дівочий танець-пісня.

В

вельмо́жний, -а, -е, *заст.* 1. Родовитий, знатний, багатий, який має значну владу. У знач. ім. **вельмо́жний**, -ного, *ч.*; **вельмо́жна**, -ної, *ж.* 2. У сполуч. зі словами *пан*, *пані* вживали у звертанні до особи (або в розмові про неї), яка посідала високе суспільне становище, мала значну владу.

верве́чка, *рідко* **вірве́чка**, -и, *ж.* 1. Один із чотирьох мотузків, на яких підвішено колиску; *рідко.* Мотузок. 2. *перен.* Ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь.

ви́года[1], -и, *ж.* Те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь зиск тощо. *Утрачена (упущена) вигода.*

вигі́да[2], -и, *ж.* 1. Зручність у чомусь, сприятливі умови. 2. Обладнання, речі, що створюють певні зручності для людини в побуті.

виднокі́л, -колу, *ч., поет.* Те саме, що **виднокóло**, -а, *с., поет.* Обрій, овид, небокрай, горизонт. Простір, який можна охопити зором. *На виднокóлі гроняться вже хмари, спішать громи на віче гомінке* (Т. Чубай).

водола́зка, -и, *ж., розм.* Тонкий светр із високим коміром.

воркува́ти, -у́ю, -у́єш, *недок.* 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голубів, горлиць тощо). 2. *перен.* Ніжно розмовляти з ким-небудь.

Г

гли́ця, -і, *ж.* 1. Листя деяких дерев — голки, шпильки; хвоя. 2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну; дерев'яна голка, якою плетуть сіті, килими тощо. 3. *діал.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує. 4. *діал.* Місток, зробл. із колод; кладка. 5. *архіт.* Те саме, що **баля́сина** — виточений фігурний стовпчик поручнів балкона, сходів тощо.

горі́лиць, *присл.* Обличчям догори; протилежне — ниць.

гре́бувати, -ую, -уєш. 1. Почувати огиду до кого-небудь. 2. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати кимось, чимось. 3. *перев. із запереч.* **не**. Бути перебірливим; використовувати всі можливості.

Д

дерев'і́й, -ю, *ч.* Трав'яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих.

деркá[1], -á, *ч.* Невеликий перелітний птах із жовтувато-бурим опереннням, який характеризується скрипучим криком.

деркáч[2], -á, *ч.* 1. Стертий віник. 2. *перен.* Про щось обсмикане, обірване.

дібро́ва, -и, *ж.* Листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб.

до́мна, -и, *ж.* Промислова піч для витоплювання чавуну із залізної руди.

дуби́льний, -а, -е. Такий, що призначений для **ду́блення** — оброблення шкур або іншої сировини вимочуванням у спеціальному розчині або настої певних рослин.

духівни́цтво, -а, *с.*, *збірн.* Те саме, що **духове́нство** — служителі релігійного культу.

Є

єси́, *рідко, заст.* Форма теп. ч. дієслова «є». *Добре єси робиш* (Т. Шевченко). *Вельможно виростає простір, і нескінченний ти єси, одцвів у Видубичах жостір і одлунали голоси* (В. Стус).

Ж

жа́йвороння, -я, *с.*, *збірне до* **жа́йворонок** — польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних.

З

запідпадьо́мкати, -аю, -аєш. Почати **підпадьо́мкати** — видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

застугоні́ти, -ню, -ниш. 1. Почати стугоніти — ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий шум, гул. 2. Почати сильно битися, пульсувати (про серце, кров).

збуру́нений, -а, -е. Дієприкм. пас. мин. ч. до **збуру́нити** — здіймати на воді хвилі, буруни; хвилювати.

К

кади́льниця (кади́ло), -і, *ж.* Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу.

клубочи́тися, -иться. 1. Підніматися, зніматися клубами; текти, віруючи, піднімаючись хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). 2. *перен.* Бурхливо, сильно виявлятися (про думки, почуття).

коро́мисло, -а, *с.* 1. Дерев'яна вигнута палиця із зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо. 2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. 3. Дитяча гра, сутність якої полягає в тому, що двоє стають одне до одного спиною та, переплівшись руками, почергово нагинаються вперед, піднімаючи одне одного.

кострубе́атий, -а, -е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. 2. *перен.* Невправний, незграбний, недоладний (про стиль, мову тощо). 3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо).

кри́жень, -жня, *ч.* Велика дика качка.

крисла́тий, -а, -е. Який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий.

кубло́, -а, *с.* 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво. 2. Місце, житло птахів, зроблене з галузя, листя тощо, для відкладання яєць, висиджування та виведення пташат. 3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло.* 4. *перен.* Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів.

Л

ла́ден, -дна, -дне. Схильний, охочий що-небудь робити; готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан.

ле́гінь, -геня, *ч.*, *зах.* Юнак, парубок.

луб'о́к, -бка́, *ч.* 1. Те саме, що **луб** — внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. 2. Виріб із луба (кузов воза, саней тощо). 3. *перев. мн.* Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. 4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної за виконанням. 5. *тільки одн.* Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна за походженням або розрахована на широкі народні верстви, що характеризувалася простотою образів і примітивністю зображення.

М

масть -і, *ж.* 1. Забарвлення волосяного покриву у тварин. ‖ *розм.* Колір, забарвлення чого-небудь. 2. Один із чотирьох розрядів, на які поділяють колоду карт за кольором і формою очок.

мимохі́дь, *присл.* 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.

мимохі́ть, *присл.* Те саме, що **мимово́лі** — без певного наміру; без участі свідомості; несвідомо; усупереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч.

Н

намі́тка, -и, *ж.* 1. Покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки. 2. Покривало, що його накладають поверх клобука православні монахи. 3. *перен.* Те, що вкриває, застеляє що-небудь; пелена.

недото́рканий, -а, -е. 1. Якого ніхто не торкався, не чіпав і т. ін. ‖ До якого ніхто не приступав, за якого ніхто не брався (про роботу). ‖ *перен.* Непорочний, чистий, цнотливий. *Недоторкана дівчина.* 2. Який не терпить стосовно до себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень тощо; образливий.

недоторка́нний, -а, -е. 1. Який охороняється законом від посягань кого-небудь. 2. Якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значущість, важливість тощо.

нестя́ма, -и, *ж., розм.* 1. Стан розгубленості, замішання, хвилювання. 2. Крайній ступінь збудження, несамовитості. 3. Непритомний стан; втрата свідомості.

О

осо́ння, -я, *с., діал.* 1. Незатінене місце, яке освітлює та обігріває сонце. 2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.

очі́пок, -пка, *ч.* Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки (часто з поздовжнім розрізом ззаду), що його зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся.

П

пала́нка, -и, *ж., іст.* 1. Невелике укріплення в запорожців, обнесене частоколом. 2. Адміністративний округ у запорожців, центральне управління певної частини запорозьких вольностей.

пацьо́рки, -рок, *мн.* (*одн.* пацьо́рка, -и, *ж.*), *діал.* 1. *тільки мн.* Намисто. 2. Мотузки, нитки, шнурки, пасма тощо; торочки; обірвані кінці, частини тканини.

пере́сип, -у, *ч.* Природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

пі́вники, -ів, *мн.* (*одн.* пі́вник, -а, *ч.*). Багаторічна трав'яниста рослина з великими жовтими або фіолетовими квітками та вузьким мечоподібним листям; вирощують як декоративну; використовують у парфумерії; ірис.

підво́да, -и, *ж.* Запряжений кіньми або волами віз, візок, що використовують для перевезення вантажу, рідше — людей.

пла́вні, -нів, *мн.* (*одн.* пла́вня, -і, *ж.*). Заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

полони́на, -и, *ж.* Безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яку використовують для пасовиська та сінокосу.

попру́га, -и, *ж.* 1. Частина кінської збруї — широкий ремінь, що його затягують попід черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко). 2. *перен.* Довга вузька смуга чого-небудь.

поро́м, -а, *ч., заст.* Укритий настилом із дощок великий човен (або два човни), баржа, пліт тощо, що звичайно пересуваються на канаті й призначені для перевезення людей, вантажів, машин, возів тощо через річку або озеро.

при́смерк, -ку, *ч.* Сутінки.

про́весна, -и, *ж.* Рання весна, початок весни.

про́ща, -і, *ж.* 1. Богомілля, паломництво. 2. Відпущення гріхів.

Р

ра́та́й, ра́та́я, *ч., нар.-поет.* Плугатар, орач.

речитати́в, -у, *ч., муз.* 1. Форма вокально-музичного твору, яка інтонаційно та ритмічно наближається до декламації; наспівне декламування. 2. *у знач. присл.* **речитати́вом** — наспівно, протяжно.

ро́зпірка, -и, *ж.* Розріз в одязі, зроблений відповідно до його крою, фасону.

рума́к, -а, *ч.* Старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

ру́но, -а, *с.* 1. Густа та довга вовна з овець, яка не розпадається на окремі пасма, а становить одне ціле. 2. *перен.* Густе, пишне волосся.

С

сват, -а, *ч.* 1. Людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних сватає обрану особу; староста у весільному обряді. 2. Батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого; **свати́**, -ів, *мн.* Батьки одного з подружжя.

свіча́до, -а, *с., поет.* 1. Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.

серпа́нко́вий, -а́нко́ва, -а́нко́ве. Прикм. до **серпа́нок**. 1. Легка прозора тканина. 2. Легка, подібна до диму, поволока, що обмежує видимість, скрадає обриси когось, чогось.

скре́снути, -ає. Звільнятися від криги (про річки, озера тощо). ‖ Ламатися та починати рухатися (про лід).

стільни́к[1], -а, *ч.* Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

стільни́к[2], -а, *ч., діал.* Скатерка.

стільни́к[3], -а, *ч.* Телефонна мережа, площа покриття радіотелефонним зв'язком, що збільшується завдяки новим ретрансляторам та абонентам, на зразок бджолиних стільників.

стільнико́вий, -а, -е. Прикм. до **стільни́к**. *Стільникові комірки.* ‖ Який міститься в стільнику. *Стільниковий мед.*

стра́дниця, -і, *ж.* Та, хто зазнає чи зазнала багато фізичних або моральних страждань.

стрига́ль, -я, *ч.* Робітник, який стриже овець і верблюдів; стрижій.

струг, -а, *ч.* Інструмент для грубої обробки деревини струганням.

сюрча́ти, -чу, -чиш. Видавати різкі, переважно високі й часто повторювані звуки (про коників, цвіркунів, птахів тощо).

Т

тра́пеза, -и, *ж.* У монастирі — обідній стіл, стіл з їжею та частуванням. ‖ Обід, вечеря за таким столом. ‖ *заст.*, також *жарт.*, *ірон.* Прийняття їжі взагалі; обід, банкет.

трембі́та, -и, *ж.* Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів.

тю́лька, -и, *ж.* Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих.

У

угамо́вуватися (вгамо́вуватися), -уюся, -уєшся, *недок.*; **угамува́тися (вгамува́тися)**, -уюся, -уєшся, *док.* 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися тощо; ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні тощо. 2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. 3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу тощо). 4. Переставати бушувати, ставати спокійнішим, тихим (про море, річку тощо). 5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Ставати врівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися.

у́пряж, -і, *ж.* Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та інших тварин // *перен., розм.* Про тяжку, здебільшого примусову працю, службу.

Ф

фіра́нка, -и, *ж.* 1. *заст.* Шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска. 2. Невеличкі засклені дверцята у вікні для провітрювання приміщення.

Х

халабу́да, -и, *ж.* 1. Убога оселя, хата. 2. Рід намету, що має основу із жердя, критого соломою, корою, шкірами тощо; буда, курінь. 3. Критий віз. 4. Невелике крите приміщення для собаки; конура, будка.

ху́га, -и, *ж.* 1. Сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина; 2. *перен.* Чвара, колотнеча, сварка.

Ш

ша́нька, -и, *ж., діал.* Торбинка.

шу́йця, -і, *ж.* Ліва рука.

шумови́ння, -я, *с.* 1. Білувата пухирчаста маса на поверхні рідини, яка утворюється від сильного коливання, бовтання, кипіння, бродіння тощо; піна; *перен.* Щось легке, пишне, подібне до такої маси. 2. Сусальне золото; сухозліт-ка. 3. Декласовані елементи суспільства.

Я

ярина́, -и, *ж.* 1. Сходи або посіви ярих культур. 2. *діал.* Городина, овочі.

ячáння, -я, *с.* Дія за знач. **ячáти** — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів); *розм.* Кричати, гомоніти (переважно про людей). Звуки, утворювані цією дією.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А
алфа́ві́т

Б
бе́шкет
близьки́й
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж
боя́знь
бурштино́вий

В
ва́ги
вантажі́вка
вида́ння
визво́льний
ви́падок
вира́зний
ви́сіти
відвезти́
віднести́
ві́рші
вітчи́м

Г
гляда́ч
горощи́на
граблі́
гурто́житок

Д
дани́на
да́но
дециме́тр
джерело́
діало́г
добови́й
добу́ток
довезти́
дові́дник
до́нька
дочка́
дро́ва

Е
експе́рт

Ж
жалюзі́

З
завда́ння
завезти́
за́гадка
закінчи́ти
залиши́ти
занести́
заробі́ток
зру́чний
зубо́жіння

І
інду́стрія

К
ка́мбала
катало́г
кварта́л
ки́шка
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лія
кори́сний
котри́й
кропива́
кулінарія
ку́рятина

Л
ла́те
листопа́д
літо́пис
лю́стро

М
ма́бу́ть
мере́жа
металу́ргія
мілімéтр

Н
навча́ння
нанести́

напі́й
на́скрізний
на́чинка
нена́видіти
нена́висть
нести́
нови́й

О

обіця́нка
обру́ч
одина́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
ота́ман
о́цет

П

парте́р
перевезти́
перевести́
переля́к
піала́
пі́длітковий
пізна́ння
пітни́й
піце́рія
по́друга
по́ми́лка
поня́ття
порядко́вий
посере́дині
промі́жок
псевдоні́м

Р

ра́зом
ре́мінь
ре́шето
ри́нковий
рівни́на
руко́пис
русло́

С

сантиме́тр
сере́дина
симетрі́я
сільськогосподá́рський
сімдеся́т
сли́на
соломи́нка
стовідсо́тковий
стриба́ти

Т

текстови́й
течія́
ту́луб

У

украї́нський
уподо́бання
урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фахови́й
фено́мен
фо́льга
фо́рзац

Ц

ца́рина
це́нтнер
цінни́к

Ч

чарівни́й
чергови́й
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шовко́вий

Щ

ще́лепа
щи́пці

Я

ярмарко́вий

ЗМІСТ

Від авторів 3

ВСТУП.
КРАСА ТА БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 1. Милозвучність української мови 4
§ 2. Багатство української мови. 6
§ 3. *Розвиток мовлення.* Складання діалогів відповідно до ситуації спілкування 8

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 4. Словосполучення і речення 10
§ 5. Головні та другорядні члени речення 12
§ 6. Звертання. Вставні слова. Однорідні члени речення 14
§ 7. Складне речення 16
§ 8. Пряма мова. Діалог 18
§ 9. Основні орфограми та пунктограми. 20
§ 10–11. *Розвиток мовлення.* Стилі мовлення. Офіційно-діловий стиль. Оголошення 22

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 12. Власне українські й іншомовні слова 24
§ 13. Лексична помилка 26
§ 14–15. Написання іншомовних слів 28
§ 16. *Розвиток мовлення.* Обмін думками на тему, пов'язану із ціннісними орієнтирами 31
§ 17. Активна і пасивна лексика. 32
§ 18. Загальновживані та стилістично забарвлені слова 34
§ 19–20. Діалектні й просторічні слова. 36
§ 21. Професійні слова й терміни. 40
§ 22. Пароніми 42
§ 23. *Розвиток мовлення.* Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму. 44

§ 24–25. Фразеологізми 46
§ 26–27. Джерела українських фразеологізмів 50
§ 28. *Розвиток мовлення.* Твір-роздум про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень у художньому стилі . . . 53

СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

§ 29. Змінювання і творення слів 54
§ 30. Похідні і непохідні слова. Твірне слово 56
§ 31–32. Основні способи словотворення 58
§ 33. Зміни приголосних під час творення слів 62
§ 34. Суфікси *-ськ-, -цьк-, -зьк-* і *-ств-, -цтв-, -зтв-* 64
§ 35. Складні слова. Сполучні *о* та *е* у складних словах 66
§ 36–37. Правопис складних слів 68
§ 38. Написання слів із *пів* 72

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 39. Самостійні та службові частини мови 74
§ 40. Іменник як частина мови 76
§ 41. Назви істот і неістот. Іменники конкретні й абстрактні, загальні і власні 78
§ 42. Велика буква та лапки у власних назвах 80
§ 43. Рід іменників. Іменники спільного роду 83
§ 44. Рід незмінюваних іменників 86
§ 45. Число іменників 88
§ 46. Відмінки іменників 90
§ 47. Поділ іменників на відміни та групи 92
§ 48. *Розвиток мовлення.* Письмовий вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис приміщення 94
§ 49. Відмінювання іменників I відміни 96
§ 50. Відмінювання іменників II відміни 98
§ 51. Букви ***-а (-я), -у (-ю)*** у закінченнях родового відмінка однини іменників чоловічого роду 100
§ 52. Відмінювання іменників III відміни 102
§ 53. Відмінювання іменників IV відміни 104

§ 54. Особливості написання іменників у кличному відмінку . . 106
§ 55. Відмінювання іменників, що мають форму тільки множини . . . 108
§ 56. Написання та відмінювання імен по батькові й прізвищ 110
§ 57. Букви *е, и, і* в суфіксах іменників 112
§ 58. Написання *не* з іменниками 114
§ 59. Правопис складних іменників 116
§ 60. *Розвиток мовлення.* Усний твір-опис приміщення на основі особистих вражень 118
§ 61. Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль 120
§ 62. Якісні, відносні та присвійні прикметники 122
§ 63–64. Ступені порівняння якісних прикметників 124
§ 65. *Розвиток мовлення.* Докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи . . . 128
§ 66. Повні й короткі форми прикметників 130
§ 67. Відмінювання прикметників 132
§ 68–69. *Розвиток мовлення.* Докладний письмовий переказ тексту, що містить опис природи 134
§ 70. Творення прикметників 136
§ 71. Правопис прикметникових суфіксів 138
§ 72. Написання *не* з прикметниками 140
§ 73. Написання *н* і *нн* у прикметниках 142
§ 74. *Розвиток мовлення.* Письмовий твір-опис природи в художньому стилі 144
§ 75. Написання складних прикметників 146
§ 76. Написання прізвищ прикметникової форми 148
§ 77. Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль 150
§ 78. Групи числівників 152
§ 79. Розряди кількісних числівників 154
§ 80–81. Відмінювання числівників на позначення цілих чисел . . 156
§ 82. Відмінювання дробових числівників 160
§ 83. Відмінювання збірних числівників 162
§ 84. Відмінювання та написання порядкових числівників 164

§ 85. *Розвиток мовлення.* Аудіювання повідомлення, яке містить числівники 166
§ 86. М'який знак у числівниках 168
§ 87. Узгодження кількісних числівників з іменниками 170
§ 88. Правильне вживання числівників на позначення дат і часу 172
§ 89. Займенник як частина мови 174
§ 90. Розряди займенників за значенням 176
§ 91. Особливості визначення розряду займенників *його, її, їх — їхній* 178
§ 92–93. *Розвиток мовлення.* Твір розповідного характеру з елементами роздуму в художньому стилі з використанням займенників, що належать до різних розрядів 180
§ 94. Відмінювання займенників. Приставний *н* у формах особових займенників 184
§ 95–96. Відмінювання займенників *(продовження)* 186
§ 97. Типові помилки в уживанні займенників 190
§ 98. Уживання займенника *ви* 192
§ 99–100. Написання заперечних і неозначених займенників . . 194
§ 101. *Розвиток мовлення.* Есе світоглядного змісту 198
§ 102. Наголошування займенників 200
§ 103. Використання займенників для зв'язку речень у тексті . 202
§ 104. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Морфологія. Орфографія 204
§ 105. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Лексикологія. Фразеологія 206
§ 106. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Словотвір. Орфографія 208

Короткий фразеологічний словник 210
Короткий тлумачний словник 212
Короткий словник наголосів 218

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович,
ТИЩЕНКО Зара Робертівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі.

Художниця *Ю. Мітченко*
Редакторки *Н. Забаштанська, С. Бабич*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Технічна редакторка *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Руденко*
Коректорки *І. Барвінок, С. Залозна*

Формат 84×108/16.
Ум. др. арк. 23,52. Обл.-вид. арк. 22,76.
Наклад 118 707 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ЧЕРГУВАННЯ *у–в, і–й*

Чергування ***у–в*** та ***і–й*** забезпечує милозвучність мови. Завдяки йому уникаємо незручних для вимови збігів голосних і приголосних звуків. Правила чергування ***у–в*** та ***і–й*** такі:

у, і	
між приголосними	***він** у домі, **брат** умивається; **син** і **мати**, **дощ** іде*
у перед ***в, ф, кв, тв, льв, хв*** і под. ***і*** перед ***й, я, ю, є, ї***	*він у **в**агоні, вона у **в**агоні, сестра у **Льв**ові* *її і **й**ого, Одеса і **Я**лта, лисиця і **ї**жак*
і після ***й, ї***, а також після ***я, ю, є***, що позначають два звуки	*синій і зелений,* *Марія і Денис*
на початку речення перед приголосним	*У лісі вологo. Іде дощ.*
після паузи (після розділового знака) перед приголосним	*У полі, у лісі вологo: іде дощ.*

Правила чергування стосуються не лише прийменників ***у–в*** і сполучників ***і–й***, а й початкових букв: *телефон **у** кишені, він **у**зяв; брат **і** сестра, він **і**де*.

в, й	
між голосними	*риб**а** **в** **а**кваріумі, річк**и** **й** **о**зера*
між голосним і приголосним	*тепл**о** **в** **т**равні, річк**и** **й** **м**оря*

Звук **[в]** (на письмі — букву ***в***) уживаємо також:

- на початку речення перед голосним: *В **О**десі холодно;*
- після паузи (після розділового знака) перед голосним: *Мабуть, **в** **О**десі холодно.*

Сполучник ***і*** треба вживати, якщо поняття зіставляють: *Шевченко і сучасність, батьки і діти, добро і зло*.

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Ознаки тексту / Типи мовлення	Розповідь	Роздум	Опис
Питання	*що робити?*	*чому?*	*який?*
Зміст	події і вчинки персонажів	причини ознак і дій	ознаки особи, предмета
Будова	зав'язка — розвиток подій — кульмінація — розв'язка	теза — аргументи — висновок	загальне уявлення про предмет — окремі його ознаки — висновок

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Стиль мовлення / Ознаки стилю	Офіційно-діловий	Науковий	Публіцистичний	Розмовно-побутовий	Художній
Сфера використання	ділові стосунки	освіта, наука, техніка	громадсько-політичне життя	побут	художня література
Призначення	урегулювання службових стосунків	виклад наукового матеріалу	повідомлення, вплив	спілкування	естетична насолода
Форма	монолог (діалог)	монолог	монолог (діалог)	діалог	монолог
Мовні особливості	нейтральна лексика, кліше, стислість викладу, послідовність, реквізити, повні речення	нейтральна лексика, терміни, складні речення, точність, логічність	суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, тропи, фразеологізми, риторичні запитання, усі види речень, тон мовлення пристрасний, оцінний	розмовна лексика, фразеологізми, вигуки, висока емоційність, невимушеність, неповні речення	емоційно забарвлені й нейтральні слова, тропи, вільний порядок слів у реченні, виразність, образність